

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VARGA ZOLTÁN: KIRÁLYDRÁMA
BÁNYAI JÁNOS ÉS VARGA ISTVÁN RECENZIÓJA
A HÍD-DÍJAS KÖNYVRŐL
LŐRINC PÉTER: GROTESZK BÉKERITMUSOK
TOLNAI OTTÓ PRÓZÁJA
VIDOSAV STEVANOVIĆ NOVELLÁJA
DANILO KECIĆ PÁRTTÖRTÉNETI TANULMÁNYA
BORI IMRE SINKÓ REGÉNYEIRŐL SZÓLÓ
TANULMÁNYÁNAK ELSŐ RÉSZE
MAGYAR EDE VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI MUNKÁIRÓL.

KÖNYV-
SZÍNHÁZ- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1979

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Varga Zoltán:</i> Királydráma (novella)	413
<i>Lőrinc Péter:</i> Grotoszki békeritmusok (versek)	421
<i>Gulyás József:</i> A kanári fölszáll (vers)	430
<i>Tolnai Ottó:</i> A szűk kút (próza)	432
<i>Aleksandar Nejgebauer</i> versei	449
<i>Vidosav Stevanović:</i> Prokop, vagy ahol az új belgrádi vasútállo- más épül (novella)	452

HAT ÉVTIZED

<i>Ágoston András:</i> Nemzet és osztályharc (recenzió)	458
<i>Danilo Kecić:</i> A forradalmi munkásmozgalom és a Jugoszláv Kom- munista Párt fejlődése Vajdaságban 1941-ig (tanulmány)	465

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bori Imre:</i> Sinkó Ervin regényei (I., tanulmány)	482
<i>Gerold László:</i> A modern színház keresése (recenzió)	502
<i>Varga István:</i> Irodalom és történelem (recenzió)	509

KIRÁLYDRÁMA

VARGA ZOLTÁN

Élt egyszer, ha máshol nem, hát a királyokban még mindig bővelkedő mesevilágban, élt egyszer egy csodálatos király. Mert hát mi más is lehetett volna, mint csodálatos, ha egyszer egy mesebeli királynak az a dolga, hogy csodálatos legyen. Ámbár, ha valaki nem szereti a sárgarépát, még ha király is az illető, az nem is mondható éppen csodálatosnak. Mint ahogy az sem, hogy királyunk e ritkaságszámba aligha menő sárgarépaiszonya már pöttömnyi királyfi korában megmutatkozott, amiért is könnyen meglehet, hogy annak rendje és módja szerint kinövi ezt a gyerekbetegséget, ha szerető, de asztalánál semmiféle válogatást meg nem tűrő szülőatyja, az öreg király, nem tanusít e téren fenekelésekben, kukoricára térdeltetésekben és koplaltatásokban megnyilvánuló túlzott szigorúságot. Vagy ha nem növi ki, hát édes istenem... Mert hát akárhogy alakult volna is később az ifjú trónörökös viszonyulása a sárgarépához, valamivel több atyai tolerancia esetén már aligha képzelhető el, hogy a majdani uralkodó ízlése ennyire végzetesen befolyásolja nemcsak tulajdon sorsának alakulását, hanem országa történelmét is.

Igy azonban, amikor egy szomorú, de szép napon az ünnepélyesen komor (vagy inkább komoran ünnepélyes) gyászmenet megindult az öreg király végső nyughelye felé, a mögötte lépkedő ifjú király hasztalanul nyomogatta szemét zsebkenőjével. Sőt még a torka is csak azért szorult össze, mert szájában mindegyre a valamikor erőszakkal beléje kényszerített hatalmas adag sárgarépa-főzelék ízét érezte. „Meghalt a király, éljen a király”, hirdették a hírvivők szerte az országban, ami most kétszeresen is igaz volt, mivel a frissen trónra lépő uralkodó valóban úgy érezte, most kezd csak élni igazán. Szabadon és sárgarépatlanul. Nem lévén azonban kimondottan zsarnoki természet, felséges merőkanalának ügyes ma-

nővereivel nem csupán a leveses tálban úszkáló sárgarépa-darabkákat kerülte el, hanem egyben annak látszatát is, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is befolyásolni kívánja környezetének magatartását.

Csak hát hiába, tudvalevő, hogy a királyok általában jók, ellenben a tanácsosaik . . . nos igen, hízelgő fondorlataikkal többnyire ők hálózzák be a jóságos, de naiv és mit sem sejtő uralkodókat. És hát mi tagadás, ezek a tanácsadók, számos udvaronccal, számtalan léhűtővel, tányér-, tenyér-, talp- és egyéb nyalóval együtt bizony naponként ott ültek a király asztala körül. Nyilvánvaló tehát, hogy csakis ezek valamelyike lehetett a kezdeményező, ámhogy közülük végül is ki volt a ludas, annak a szerzőnél sokkal bölcsebb mesemondó lehetne csak a megmondhatója. Akkor is, ha az események e baljós irányba való elindítójának szükségképpen az uralkodó közvetlen szomszédságában kellett ülnie, vagyis olyan valakinek kellett lennie, aki levesét kavargatva mindig éppen olyankor tologatta tányérja szélére a sárgarépákat, amikor felséges urának tekintetét magán érezte.

Amíg csak egy másik, szép és látszólag cseppet sem szomorú napon a király meg nem kérdezte tőle:

— Nocsak, barátom! Talán bizony te sem vagy kedvelője a sárgarépának?

Olyan kitüntető kedvességgel fordulva hozzá, hogy tanácsosunk azon nyomban elérkezettnek látta az időt rég készenlétbe helyezett válasza kimondására: — Ó, hogy én mit kedvelek? Az ugyan édeskeveset számít, felséges uram. Hanem hát felséged felségesen tévedhetetlen ízlésének ismeretében egyre azon tűnődöm: illik avagy épenséggel szabad-e effélet fogyasztanunk felséged legfelségesebb jelenlétében? — Annyi elfogulatlan természetességgel téve fel ezt a kérdést, hogy hasztalanul tiltakozott illő, bár feltehetőleg nem maradéktalan őszinteséggel a király, egyszeriben valamennyi tányér széle tele lett sárgarépával. Így azután voltaképpen csak az asztalnál egybegyűltek egybehangzó kívánságának tett eleget: amikor a sárgarépát egyszerre és mindenkorra törölte a konyhájában felhasználható nyersanyagok közül. Aligha hihető, hogy bárkinek is őszinte sajnálatára.

Ez azonban csak a kezdet volt. Mivel a sárgarépa-tilalom hamarosan kilépett a palota falai közül. Ennek bekövetkeztében pedig néminemű szerep nyilvánvalóan a véletlennek is jutott. Vagy inkább annak a jókedvű sihedernek, aki egy napon, fogai között jó-

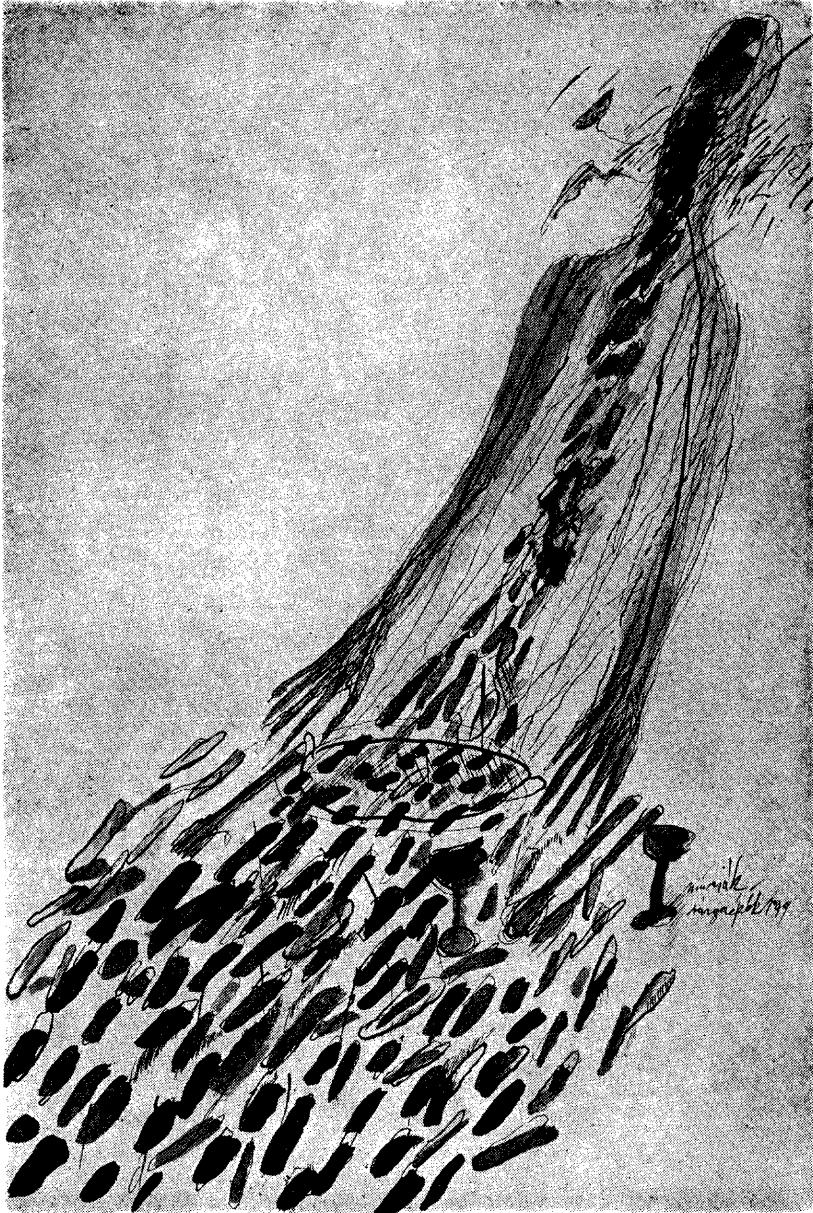
kora sárgarépát ropogtatva, éppen akkor sétált el a palota előtt, amikor annak egyik ablakából a király az utcára nézett. Legalábbis felette valószínűnek látszik, hogy az uralkodó ennek hatására kezdett némi töprenkedésbe: hogy hát igen, rendben van, tanácsosai és udvaroncai egytől egyig szeretik, erről már meggyőződhetett, na de honnan tudhatja, mennyire szeretik mások, mármint a sokaság, az alattvalói? Azok az egyszerű alattvalók, akikért valójában király a király, ám akiknél a szeretetükről már tanúságot tett tanácsadók rangban mégiscsak előbbre valók. És hát szerethetik-e királyukat olyan alattvalók, akik olyasmit szeretnek, amit koronás uralkodójuk teljes szívéből utál? Logikus a kérdés, még logikusabb a válasz, ezért is fejeződött be a sárgarépa fogyasztásának és természetésének országos tilalmát elrendelő törvényt meghirdető királyi kiáltvány az alábbi zárómonddal: „Aki a sárgarépát szereti, engem nem szeret!” Őszinte öröme a gyerekek túlnyomó többségének, s nehezen titkolható keserűségére a sárgarépa-termesztőknek, akik, jöllehet nagy sietve nyilatkozatot tettek közzé, miszerint ők a sárgarépát mindig csak természetették, de valójában sosem szerették, ettől kezdve némi sanda gyanú árnyékától többé nem menekülhettek.

Annál kevésbé, mivel az ország teljes megtisztítása a sárgarépától a tilalom életbelépésével még korántsem fejeződött be. Ellenkezőleg, most vett csak lendületet igazán. Fokozatosan mindenre kiterjedve, ami a királyt vagy bárki mást akár a legközvetettebb módon is a sárgarépára emlékeztetheti. E téren eleinte még inkább a király és udvar volt a kezdeményező, később azonban már „magától”, mintegy önsúlyától tovább gördülve, vagyis az uralkodójukat forrón szerető alattvalók mind viharosabb lelkesedése következtében vettek olyan irányt a dolgok, hogy számos alattvalói hódolatot kifejező intézkedést az uralkodónak már csak utólag kellett szentesíteni. Ekképpen vált kezdetben kerülendővé, majd pedig tilossá nem csupán a sárgarépa nevének nevezése, hanem e szalonképesen „gyalázatos főzelékféle”-ként emlegetett növény szimonimájának, a „murok” szónak a használata is és vont maga után súlyos törvényes vagy még súlyosabb törvénytelen következményeket, míg a „hurok” és „burok” szavak csengése a gyakori félrehallás veszélye folytán vált oly riasztóvá, hogy meggondolatlan használójuk, amennyiben nem került nyomban hurokra, joggal érezhette burokban születettnek magát. Ugyancsak az alattvalói buzgóság eredménye volt a hadjárat is minden olyan ruházati cikk és egyéb hasz-

nálati tárgy ellen, amelynek színe valamiképpen a sárgarépa képzetét idézhette föl. Rövid időn belül olyan lendületet véve, hogy mire a „sárgarépaszín” tilalmáról szóló rendelet hatályba lépett, a jámbor vásárló, feltéve, hogy volt bátorsága hozzá, rég hasztalanul kutathatott volna már az üzletek polcain bármiféle sárga vagy akár arra emlékeztető színű árucikk után. Főleg azt követően, hogy a király túlnyomórészt fiatal alattvalóiból álló tömeg az egyik fővárosi rófszüzet kirakatának üvegét, a tulajdonos fejével együtt, egy közszemlére tett okkersárga nadrág miatt törte be, jogosan érzett felháborodásától némileg talán elragadtatva. Lényegében még a király legfelségesebb véleménye szerint is kissé túllépve a megengedett határokat, amiért is e sajnálatos incidenst követően az uralkodó arra a megállapításra jutott, hogy a hasonló félreértések elkerülése érdekében a sárgarépaszínűnek minősíthető árnyalatok kritériumait a lehető legpontosabban kell meghatározni. Így aztán, hosszú és alapos fontolgatás után, az e feladattal megbízott Királyi Tudós Társaság végül is úgy döntött, hogy a míniumvörös és a kadmiumsárga közötti színtartományt minősíti inkriminálnak.

Csakhogy igazán odaadó alattvaló ekkor már pipacsvörös, illetve tojássárga ruhaneműt sem öltött magára. Sőt gyanakvással tekintett még a meggypiros vagy citromsárga holmi viselőire is, olykor talán nem is alaptalanul arra gondolva, hogy ezek a személyek mindössze azért elégszenek meg ilyen színekkel, mivel kihívóbbakat mégse mernek magukra venni. Ilyen és hasonló feltevések következménye volt aztán a viselhető színek skálájának fokozatos, de feltartóztathatatlan beszűkülése, lévén, hogy a tilos színekkel szomszédos és ezért mellőzendő színek használaton kívül kerülése után, nyomban az ezekkel határos színek váltak kerülendővé, amelyeknek viszont szintén voltak szomszédos színeik, és így tovább, úgyhogy a folyamat megállapodásának várható végpontjáról valójában senki sem tudott. Legkevésbé azok a körütekintő alattvalók, akik máris csak a semleges szürkét érezték kockázat nélkül viselhetőnek. Egyszóval a Királyi Tudós Társaság tudományosan megalapozott definíciós kísérlete gyakorlatilag teljesen hasznavetetlennek bizonyult. Akárcsak az a törekvése, hogy a „fütyü” illetve a „fütyülő hang” fogalmát meghatározza.

Pedig hát ki ne hallotta volna, hogy a sárgarépa fogyasztása állítólag serkentőleg hat a gyerekek fütyülési tudományára. A mi mesebeli királyságunk történelmének e dicsőséges, ám kissé kritikus szakaszában még ki nem mondottan is azt a nyilvánvaló szónoki

Maurits Ferenc szövegrajza

kérdést rejtette magában, hogy vajon megengedhető-e olyan képesség fejlesztése és gyakorlása, amelynek elsajátítását olyan ételnemű fogyasztása segíti elő, amit szeretni annyit jelent, mint nem szeretni a királyt. Utcán vagy nyilvános helyiségben fütyülni tehát hamarosan szintén egyet jelentett az életveszéllyel, sőt nem volt éppen ajánlatos a magánlakásban történő titkos fütyörészés sem — különösképpen vékony vagy rosszul szigetelt válaszfalak esetén —, úgyszintén mindennemű fütyülésre történő szóbeli utalás, beleértve a fütyülő emlegetését. Pikolónak nevezni a pincérfiút főleg azután vált veszedelmessé, hogy az ugyanilyen névre hallgató fafúvós hangszer, mindennemű fuvolával, furulyával, tilinkóval és ezek rokonaival együtt, máról holnapra száműzetett nemcsak a zenekarokból, hanem a nyájak, gulyák és kondák tájékaról is, sőt még a futballbírók is trombitaszó segítségével vezették a mérkőzéseket. Országszerte rendszeres irtóhadjáratokat indítottak az énekesmadarak ellen, elsőszámú szárnyas közellenség a sárgarigó lett, fővesztés terhe mellett tiltották meg a kanáritartást. Hasonlatosan a komor és hideg színekhez, mindenfelé a mély és tompa hangok uralkodtak el.

Mindenben maradéktalanul érvényesült volna tehát a király és az őt szeretők akarata, ha — minden becsületes jótét lélek őszinte sajnálatára — nem akadnának még a mesék birodalmában is olyanok, akik nem átallanak másként, sőt azok helyett gondolkodni, akik arra hivatottak, hogy őhelyettük gondolkodjanak. Ezért alakultak az országban többfelé is olyan titkos bűnbarlangok, ahol az egybegyűltek valójában királyukra fütyültek, és méregdrága csempeészett sárgarépát ropogtattak fogaik között, sokkal kevesebb gyönyörűséget találva benne, mint a királyi tilalom megszegésében. Ezért is rajzoltak narancssárga krétával a falakra kövéren pöffszkedő sárgarépákat, s árasztották el az utcákat sárga színű papírlapokkal. Koronás uralkodójuknak inkább csak bosszúságára, semmint komolyan veszélyeztetve bármely intézkedését.

Legalábbis mindaddig, amíg országában gazdasági bajok nem mutatkoztak. Mert bizony mesevilág ide vagy oda, amíg a gazdaság gazdaságot biztosít, oda se neki. Ám ha a gazdaság odavan, nincs mese többé.

Jól tudták ezt persze a király gazdasági tanácsadói is. Ezért ügyeltek rá, hogy az ország két legfontosabb terméke, a sárgabarrack és a narancs kihívó színe ellenére kivételt képezzen mindennemű tilalom és korlátozás alól. Kivéve természetesen a két ízletes

gyümölcs hazai árusításának és fogyasztásának tilalmát, ami egyébként üdvösen segítette elő a kivitel növekedését. Ez azonban sajnos mit sem változtatott azon, hogy érés idején a barack- és narancsültetvények sárgálásában volt valami olyan pimaszul felségsértő és királyellenes, hogy az uralkodó lelkes, de gazdasági kérdésekhez nem sokat konyító hívei e téren is nagyobb következetességet követelve szálltak szembe az alattvalói hódolatot képmutató módon gyakorlati szempontok alá rendelő kalmárlelkekkel. Akik mögött természetesen a barack- és narancstermesztők, sőt némelyek szerint még a hajdani sárgarépa-termesztők is felsorakoztak. Olyan légkört teremtve, hogy szegény király, aki ekkor már nagyon is megérezte a bajt, szíve és esze közt őrlődve, a Királyi Tanács ülésén hol őszbecsavarodó szakállát simogatta, hol pedig a bajuszát rágta. Gondjainak súlya alatt talán még önmagába vetett hite is megrendül valamennyire, ha szeretetnyilvánításra mindig kész alattvalói közben fel nem dűlják a barack- és narancsültetvényeket. Így azonban felmelegedő szívvel állapíthatta meg, hogy ami történt, gazdaságilag káros ugyan egy kicsit, de azért őerte történt.

Ezekben a napokban gyakran állt meg a tükör előtt. És mialatt saját tükörképében gyönyörködött, egyre oda lyukadt ki, hogy igazán nagy uralkodó csak az lehet, akit alattvalói tűzön-vízen át követnek — oda és vissza. Mert ha egyszer egyfelé követték, miért ne követnék ugyanígy visszafelé is? Azaz hát ki tudhatja ezt... Ezért határozta el végül is uralkodónál merőben szokatlan lépésre magát: úgy döntött, hogy alattvalói hűségét próbára teszi. Ha pedig a próba sikerül, hát nemzetgazdaságának kátyúba jutott szekekrét is kirántja egyben.

Nem sokkal ezután a palotában valaki elsápadt, és valaki elvörösödött.

Elsápadni a főszakács sápadt el a király parancsát hallva. Paprikavörös viszont maga a király lett a halálsápadt főszakács alázatosan elrebegett szavai után: — Elnézést, felséges uram, attól tartok, nem jól értettem. — De bizony, hogy jól értetted, te pernahajder! — ordította erre magánkívül a király. — Annyira jól értetted, hogy azt is megérthetted belőle, leüttetem a fejedet, ha nem sárgarépa-főzelék lesz holnap az ebéd! — Mire a főszakács hanyatt-homlok rohant kifelé. Még a sapkája is lerepült a fejéről, bizonyára ott is marad a szőnyegen, ha utána nem rúgja a király. Aztán csak futott, futott, ahogy a lába bírta, amíg csak a sárgarépacsempészek tanyájához nem ért. Közben a tanácsosok hol elvörös-

södtek, hol elsápadtak. Aztán összedugták fejüket a palota egy meghitt zugában.

Másnap a király hőiesen birkózott a sárgarépával. De amikor harmadszor is szedett belőle, az első kanál után lefordult székéről, kettőt hörgött, hármat rúgott, s máris vége volt.

Szerencsétlen főszakácsának fejét így már nem ő csapatta le. Bár ennek kivégzésére még a temetés előtt sor került a város főterén. Hatalmas, gyászában vigasztalhatatlan, de igazságérzetében kielégített alattvalói tömeg jelenlétében.

Hogy ezután mi történt, arról már keveset tudunk. Egyes kútfők szerint éveken át dúlt a belháború a sárgarépa hívei és ellenségei között. Aki a küzdelem kimenetelére is kíváncsi, járjon utána.

GROTESZK BÉKERITMUSOK

Részletek

LŐRINC PÉTER

1

Ne vess.

Ne vess rajtam,

csak ne ne vess ki.

Eleget nevetem ki

magam magamat...

Ákombákomokat karcol

nevetésed belém — viasz hanglemezebe —

ákombákomokat

karcol a kacaj

— saját kacajom —

kései nemzedékek lemezjátszójára.

Humorista vagyok

— csak nem tudják még és nem tudom még:

Ne vess hát rajtam,

de ki ne vess,

elvégre mégiscsak

én vagyok a humorista — nem Te!

Analizálj ki,

analizáld ki,

hadd tudjam meg magam is,

ki rejtőzik bennem.

Honnan bennem, a vénben — vén Matuzsáleben,

az ifjonti ritmus?!

Belém bámul a bolond,

nincsen megpatkolva.

Munka nélkül a kovács
 önlábát patkolja:
 analizálj ki — analizáld ki,
 hadd tudjam meg magam is,
 ki rejtőzik bennem.

Nem él azért a kutya
 sem mindig kutyául,
 és bizony a szamár sem
 mind és mindig szamár.
 Analizáld ki, hadd tudjam meg magam is:
 ki rejtőzik bennem?!

2

Vásson vászonod,
 ázzon asszonyod;
 valaki éhes...?
 Valaki éhes —
 Koppan az álla.
 Éled az élet,
 menjek el véled?
 Valaki éhes, jaj, életéhes,
 a halál mezsgyéjén
 — koppan az álla...

Akasztott az ember,
 nem a szakálla kender,
 szakállkóc a nyakán —
 (hogy nyeldekel eztán?).
 Hörcsög rágja a nyakam,
 egyet-egyet vakkant,
 kenderkóc a nyakamon,
 nem lélegzem szabadon,
 nincs éltető levegőm,
 nem fér át a szorosán,
 vér buggyan ki a torkán —
 szavakba öltözve...

3

Halálraítéltek vagyunk mind,
 int az akasztófa odakint,

semmi sincsen csupán rád bízva,
a halálnem sincsen rád bízva,
az is zsebed mélyétől függ,
erszényen áll és múlik minden,
s akinek pénze madzagra sincsen,
várhat a leszálló alkonyestre,
lefekhet a dübörgő pályatestre,
tüzet okád a mozdony . . .
az égen kigyullad a csillag,
de a tied végleg kihunyt.
Így akartad? Vagy másként?: mindegy!
Halálod most sem rajtad áll —
ha megszületél — halnod kell,
s hogy milyen hangszeren szól a zene,
ezt sem választod magad,
tested hirtelen megdagad,
s ha kívánod, ha nem kívánod:
EMBERTÁRSAD SZÓR RÁD HALÁLT
a kék, derűs levegőégből,
bombák tüzek gázak képében,
várd be — várd ki
(s ez pénzedbe sem kerül) —
Ne végezz soha önmagaddal!

5

Személyes lírát rég nem írtam már,
tán kamaszkoromban utoljára,
vagy bús-szerelmes hadifogolyként
elzárva nőktől és tápláléktól . . .
Kamasz lettem — kamasz lettem újra,
és életem foglya, majd a halál szabadít csak ki,
ficáncolok hát újra,
újra s utoljára:
A körútnak vége
kiindulópontjába visszafut, a kezdetbe torkollik,
önmagába visszatérő körvonalat nyújt hát,
habár
tegnap is még: míg előttem állott az élet,
a soha önmagába vissza nem térő,
önmagától futó-távolodó

hiperbola
 volt mindig vágyam, örök ideálom
 (lapalji jegyzet: mint egykori betűversem igazolja!)
 s ennek útiránya: ki a végtelenbe
 az örök jövő felé:
 egyénnek-kornak jövője felé!
 Ez volt vágyam és célom,
 melyet kettévágnak immár:
 De az EMBERISÉG HIPERBOLÁBA FUT
 egyre távolodik az avult korhadttól,
 s ez nekem untig elég! Mert beleépültem!

6

Kibújik a vers, kibuggyan véres torkomon,
 vérből, lelki-sebből sarjadva
 új embert, ismeretlent —
 leplez le — vagy leplez?!
 Álmatlanság gyötör, vajon mi az oka?
 Halálárny-közelség — talán életéhség...
 ha elalszom majd az első falat, édes ízére,
 az életfalat első megjelenésére,
 mert életéhség veszi el álmom:
 éhe életnek, szomszár álomnak...
 Álomba szenderülök, mint aki otthon van
 valami otthonban,
 s végleg hazajutott
 igaz társak közé — nagy acsarkodásból!

13

És így is volt, így is énekeltünk:
 Felőrlődnek az idegek az állandó hiábavaló harcban,
 jaj, nyugalmat erőszakolni magunkra:
 a döntő pillanat izmosan, feszülésre képesen találjon
 élni-tenni-kivárni.
 Ez parancs: KORPARANCS!
 Sírunk vagy verset írunk
 vagy a munka ritmusát kínlódtatjuk át kifacsart testünkön,
 és belefeleledkezünk vaskos tudományos formulákba:
 mindegy:
 csak elsimítani az idegredőket,

készenlétbe helyezni az idegpályákat,
felkészülni és felkészíteni:
Mindenkít: az egész világot!
Minden ütés, amely embert ér, a mi idegszálainkon rezeg át
— odaalázkodom mindig a seb elé —
Minden éles szó álmunkat fűrészezi ketté,
a fájdalom áthevedül rajtunk, és feloldja idegeinket,
és, jaj, ölelésre tárjuk két karunk,
ölelésre — mikor *ölni* kellene!
Jaj de repesek vissza a földre, édes anyaföldre,
szilárd talajt epedek magam alá,
mert fel kell készülni és fel kell készíteni,
minden pillanat készen találjon bennünket,
felvértezve a harcra!

Szegd neki bús fejed,
ugorj fejest a harc tengerébe!
Csak a külső harc hozhat győzelmet
belső harcokban is . . .

(1933)

16
Péter és Margit?
vajon ki mar kit?
szelídek nagyon,
nem marakszanak,
bírók egymást,
ma is, mint egykor.
Egymást rágják a vének,
hogy elfogyott a csókjuk,
de foguk is mind kihullt:
fog nélkül kit marjanak?!
Önmagukat marják,
mert egymást akarják,
erővel nem bírják.

Péter és Margit,
vajon ki mar kit,
szelídek, mint egykor,
báránfelhő az égen,

bírják egymást,
 ma, mint tegnap s régen.
 Akarva vagy nem akarva
 szarvasbikának — szarvastehénnek
 elhull minden szarva,
 és elhagy a szarva bárányt és kost is —
 bírják egymást most is,
 bírják mindhalálíg.

Péter és Margit,
 vajon ki mar kit,
 szelídek mint egykor,
 nem marakszanak,
 bírják egymást,
 ma is, mint tegnap s régen,
 két bárányfelhő úszik a kék égen...
 de rajta a bomba,
 a neutronbomba,
 mely belénk szerelmes.
 Várjuk meg hát,
 míg ő mar majd belénk.
 Idill ez a pokolban, mert

18

A neutronbomba — becsületes őszinte,
 mint a gyerek s a bolond,
 nem köntörfalaz
 egyenesen-közvetlen
 csap le az emberekre:
 Pusztuljon mind, aki él,
 legyen néptelen a föld
 végső-örök síremlékként
 álljanak a pusztá házsorok,
 a néptelen városok...
 — Szépen beszélsz, hol az éljen?
 Nincs már ki megéljenezzen!
 Álljunk hát mi is alája, álljunk a bomba alá,
 egészséges nemzedék:
 az utolsó mohikánok:

Álljunk alájuk, álljunk a bomba alá,
és alatta ott kiáltjuk:
„Éljenek az öngyilkosok,
Éljenek a holtak mind!”
Éljen a neutronbomba,
nem dönt romba — csak gyilkol,
hathatós — antibiotikum:
„Naponta négyszer egyet belőle!”

Holtan — egyenlő az ember,
holtan egyenlők a népek:
Egyenlőség a halálban:
Ez legújabb jelszavuk!
„Éljenek hát a gyilkosok,
éljen a neutronbomba,
nem dönt romba — városokat.
Síremlékünk megmarad!
Éljen a nagy temető
— pazar Síremlék-városban
a nagy végső egyenlősítő!

19

Hol sírjaink domborulnak,
meg nem született unokáink
felzúdulnak,
és átok-imádság mellett
hallgatják el neveiket:
születés előtt halálra ítélték:
a meg-nem-születésre rendeltetett nemzedék sarjai.
Anya nélkül meg nem születtek,
apa nélkül életre nem nemzettek
— nevüket mi vittük sírba
átkozva sírva-imádkozva:
Éljen a neutronbomba,
a nagy világteremtő,
nagy egyenlősítő
néptelen palotasorok tövében...
A kaszárnyák is néptelen tátongnak:
feladatuk teljesítették,
szótlan őrzik s katonátlan a nagy világtemetőt...

20

Búcsúzom hát a világtól,
 búcsúzom a várostól,
 fegyvertől és technikától,
 könyvtáraktól-képtáraktól-színházaktól,
 MARADÁSRA ítéltektől:
 az EMBEREK — velem jönnek a sírba,
 elődöm volt ezerízíglén,
 utódom nem lesz egyízíglén sem.

22

Megvettem én a vásáron a kis tilinkót, a kis tilinkót.
 Nyolc krajcárért hej, nyolc krajcárért hej,
 mert nyolc ott minden darab:
 nyolc a faragott tilinkó,
 nyolcért fújja fájdalmadat,
 nyolcért szabadulsz bánatodtól,
 s tiszta és öröms maradsz:
 Bánat vi-gyázz és hátra arc!
 Elfújja a bánatodat,
 nyolc, nyolc, minden darab nyolc.

Olcson szabadultál hát a bánattól, Péter,
 bár bánatod több száz méter,
 szélbe füttyülsz ki, Péter.
 Nyolc, nyolc, minden darab nyolc.

Nyolc, nyolc, minden darab nyolc:
 nyolc a világháború,
 buggyan elől, buggyan hátul,
 buggyan minden oldaláról,
 kibuggyan biz a jó vörös vér...
 Nyolcért el is eshetel, s ez aztán a jó hecc!
 Nyolcért el is temetkezhetsz!
 Nyolc, nyolc, minden darab nyolc:
 nyolc a vaskampóm, a könyvespolc,
 hogyha felfüggeszted magad
 könyvespolc és könyv helyébe:
 az is olcsó mulatság,
 mert az istráng is nyolc!

Éljen a költészet meg a művészet
és a nyolckrajcáros tudomány,
olcsón szabadulsz ma, Péter,
habár bánatod nyolc méter,
nyolc krajcárért szétfújhatod azt.
Éljen a művészet és a költészet,
távoztatja nagy bánat-részed,
nyolc a bánat és nyolc a vers is,
ha művészi, ha még nyers is,
nyolc, nyolc, minden darab nyolc...

Ember lehetsz te ma,
felsudárosodott büszkeség:
a büszkeség is nyolc krajcár,
s bármit költész is és koholsz,
nyolc, nyolc, minden vers is csak nyolc:
Nyolc hát a tilinkó ára —
s kinek nincs ma nyolc krajcára?
Belefűjsz, és elillan a bánatod.
Nyolc, nyolc, nyolc a könyvespolc,
nyolc hozzá a kampósszög,
ráadásul még az istráng is:
de nyolc a bús tilinkód is,
belebújsz, és szélnek ereszted a bánatod,
mert nyolc maga a bánat is...

Éljen hát dalom s — a forradalom,
éljen a dal, a forradalmi dal!
Világháborút kettőt küzdte át
s vezényelted mind a kétszer:
balra, balra — balra át!
Világ! Balra át!
Változtassunk a világon,
ne lógjon ki sem az ágon:
Éljen a forradalom:
erről szóljon groteszk-víg dalom!
Nyolc, nyolc, minden darab nyolc:
nyolc a világháború,
nyolc a krajcár az emberélet,
ha jön vagy távozik véled...
Egyedül csak a forradalom nem nyolc!

A KANÁRI FÖLSZÁLL

G U L Y Á S J Ó Z S E F

A kanári fölszáll, el, föl,
csőrében a kalicka,
az a stuttgarti lakás,
mint színes léggömb, egyre távolodik
az égben. Te miniatűr,
izgatott száncsengő idegzetű,
te vészes alakú, ki
szirénákat hordozol magadban
a legszebb májusi délelőtt is,
nem győzöm csendesíteni,
ugye, milyen jól látni
ebben a pocsék úri környezetben
ilyen kis szedegető embert,
piros szemei a földön,
alacsonyán száll,
mint a kutya, a földön szaglász,
ilyen divatjamúlt embert,
kaszáló lábaival,
felszabadítja merevedő lelkünket,
mert merevedünk.
Van a gyűjteményemben egy
kis faragott görbebot,
neked szántam, mert most már
sokáig fogunk élni,
mint Chaplin, a végén beleférünk
egy kosárba,
elmúlt a veszély, az a kritikus
26, 32, 43 év,
itt fogunk élni most már Szabadkán,

más megfogalmazásban,
Észak-Bácska, mondanák lejjebb,
mert én ugyebár
észak-bácskai költő lennék, akinek
két-három kritikus
lesi-várja az újabb verseit
a kis vicces lapokban,
és elszomorodnak tragikus alkatán,
itt fogunk élni
és meghalni, ebben a pókos sarokban.
Európa messze van.
Húzd ki magad, Szívem,
eljönnek majd újra az ég szárnyai.

A SZUK KÚT

— további részletek —

TOLNAI OTTÓ

GARRARD

Nemrég egy drága, legalábbis nekem drága, lemezjátszót vásároltam. És éjjel-nappal muzsikáltam nagy, vastag, dohánytapétás falú szobámban. Aztán, két hét múltot, hirtelen telítődtem. Majd hamarosan eljött a nap, amikor csöndben heverésztem pamlagon.

Ám mennyivel más csönd volt az!

Magad is kipróbálhatod: eressz oroszlánokat szobádba, s hagyd, tépjék szét a benne legelésző bárányokat vagy egymást. Meglásd, mennyire más minőségű lesz utánuk szobád csöndje.

Ülök a német muzsikus-istenek után maradt csöndben, mint Szophoklész és Shakespeare véres tragédiái után — s minden bizonynyal így is maradok örökre: előrebillenve kissé.

GALAMBTOJÁSNYI

Jégverés volt. Galambtojásnyi jég esett, mondtam.

Ó, egek, galambtojásnyi jég!

Térden állva keresgéltem-méricskéltem őket a fűben, de galambtojásnyit egyet sem találtam. Fejem búbján sem koppant galambtojásnyi. Kisebb és nagyobb, igen, de galambtojásnyi nem.

Tehát egyértelműen meggyőződtem: nem esett galambtojásnyi jég.

És mégis, és mégis!

Ismét belekezdve beszámolómba, az első szó, melyet kilökött a nyelvem: a *galambtojásnyi* volt. Szinte megijedtem, összetörik.

Miközben az ütések visszhangját mérícskélem koponyámban, megint csak azt kell mondanom: *galambtojásnyi*.

Mutató- és hüvelykujjam közé fogom e meleg szót, és sehogyan sem értem, mi köze a jéghez, jégveréshez.

AKÁR EGY SZÉP IMPRESSZIONISTA FESTMÉNY FEHÉR KALAPOS FIGURÁJA

Elállt az eső kisütött a nap. A májusi ünnepek alatt egy csörgő, zakatoló villanymelegítővel fűtöttem padlásszobámat, és most jó, nagyon jó, hogy csend lett és hogy végre kitarhatom az ablakot.

Kitárom tehát, és egy — végtelen! — pillanatra ottfelejtkezem a fényben, a fényözönben, és érzem, hogy elolvadok, el, akár egy szép impresszionista festmény kalapos figurája.

Mindezt azonnal fel kell jegyeznem, hogy aztán olykor emlékezetembe idézhessem e figurát, mely egy májusi hajnalon kockacukorként olvadt el a napokig mosott, sikált fényben. Feljegyzem és aztán sokáig bajlódok a szöveggel, pontosabban, a kockával, sokáig, mint egy szobrász. Hol túlságosan szabályosnak, hol pedig már formátlannak, sőt gömbbé töppedőnek találom. És fehérségét is fokozni lehetne még, mondom.

Valami bizonyosat erről a bizonytalan és anyagtalán pillanatról!

SZIGORÚAN A SZÉP, AZAZ A RÚT SZFÉRÁJÁBAN

Egy macskakoponya a bokor alatt!

Szaladunk megnézni, megpiszkálni. Így szaladhatnak az emberek — s egyszer majd mi is tán —, ha hullára lelnek. Fehér. Akár tenyerembe is vehetném, vegytiszta, amilyené csak a fagy, az eső és a nap tehet valamit.

De hiszen itt a komplett macska! Csak a prém ment el dorombolva, csak a hús nyávogva. A karmok maradtak. S a gerinc is. A

gerinc fényesre csiszolt, pörgetett olvasófüzére. Hol a lábak amortizőrje, amely minden bukást, zuhanást úgy tett a földre, akár az ősz a levelet?!

A macskát nem lehet agyonverni, nem lehet felakasztani. S íme e habzó bokor alatt egyszerűen kinyúlt.

A kert, mint dohogó illatszergyárhoz illik, azonnal át is lényegítette. Át a dögöt. Hányszor álltuk körül, mit sem sejtve, a bokor színes szökőkútját!

Szétterítettett szépen, akár egy legyező.

A dög — nehéz kimondani e szót Baudelaire után, anélkül, hogy azt mondanánk: *kedves*.

Igen, az egész szigorúan a szép, azaz a rút szférájában.

SZARUCSIPESZ

Száz éve nem volt olyan szép nap, mint tegnap. Ma beborult. Kékestetőn (hallom a rádióban) már esik a hó.

8 órakor három varjú ereszkedett a diófánkra. Előbb még a tyúktenyésztő diófáján álltak. Annak tetejét, úgy látszik, kevésbé verték le. Szinte dióra állhattak. S tán éppen azért billentek meg, szálltak át ide.

Nézik az udvart. Engem látnak-e itt benn az ablak mögött?

A kutya felnéz rájuk. A gerléket, verebeket, cinkéket már megszokta, de ezek a nagy fekete madarak szokatlanok számomra, nyugtalanítják, bár innen az én látószögemből: összetartoznak. Feketék. Szeretném, ha ideszoknának. Jövőre nem kell ennyire leverni a termést.

Átlátok a csőrükön, ahogy beborítva nagy szárnyaikkal a kis udvart egy-egy dióval fellebbennek, át, akár egy szarucsipesz szárai között.

VISSZHANG

A dinnyét megettük, Német néni — mondta valaki szemben a kórházzal. Különös véletlen, hogy e mondatot is nem fűrészelték ketté az állandóan szirénázó mentőautók.

Egy kis kocsmá előtt lassítottam éppen a lépteimet, és azon tűnődtem, miért áll így, ilyen szépen berendezve, felszerelve, zár alatt immár második éve. Ugyanis, nagyon megfelelne nekem nagy, a tartományi kórházra néző ablaka. Komoly megfigyelőállomásom-má lehetne. Regisztrálnám (természetesen a magam kis, semmis lírai kommentárjaival), kit visznek be, kit engednek ki, kit szállítanak az új temetőbe. Az utolsó bejegyzések természetesen rám vonatkoznának . . .

A dinnyét megettük, Német néni.

Nem fordultam meg, nem néztem meg a hangos és vidám férfit, sem Német (nem tudom, h-val írja-e nevét) nénit, de egészen a katedrálisig — tehát legalább negyedóráig — e mondatot ismételtettem.

A dinnyét megettük, Német néni.

Miféle dinnyéről lehetett szó május derekán?! Savanyított kis-dinnyéről tán? Fogalmam sincs. Persze feltételes reflexeim egyformán reagáltak a sárga, a görög és a savanyú változatra is.

A dinnyét megettük, Német néni.

Aztán egy szakadék, akusztikai szakadék következett, majd benn a rádióban, felvételezés közben, H. olyan különösen ejtette ki azt, hogy: *Pöstyén*, hogy a nap hátralevő részében ez visszhangzott bennem a fel-felzengő kórus és a pöstyéni park énekesmadarainak angyali kulisszája előtt.

Éjszaka, az ágyban, azon elmélkedtem, milyen különös, hogy azok a csöpp énekesmadarak egy akkora koncerttermet, mint amekkorá az ősi pöstyéni park, uralni tudnak, uralni anélkül, hogy egy kicsit is felemelnék hangjukat.

AZ IDEG ZÚGÁSA

Baba küldött bambuszgyökeret. Akár egy erős tehénszarv.

Ünnepélyesen elástuk a részben már felszámolt, feneketlen szemétdomb helyén. Na ez majd leköti, összemarkolja ezt a rossz sarkot!

És valóban, alig múlt egy hét és máris kardként, zölden izzó kardként döfött fel a földből.

Már vállamig ér. Igaz, nem is csoda, hiszen szinte naponta esik az eső. Ligetté lesz még ez a miniatűr pokol, mely hol összeroppant befőttesüveget, hol gumiabroncsot, hol fűrészessé rozsdásodott,

gyöngyházbetétes nyelű késeket dob ki magából. Ilija azt mondja, még az idén el fogja hagyni, ahogy ő mondta, le fogja pipálni a szomorúfüzet (amely akárha a föld alá akarna bújni fürtös lombjával).

Valahogy úgy vagyok bambuszunkkal, mint az új ismerőssel. Most már állandóan számolnom kell vele, gondolnom kell rá.

Tegnap, a gyakori esőzésekre panaszkodva, azt mondta az egyik bemondónőnek (akivel különben nagyokat szoktam beszélgetni a stúdiók előtti csöndben), hogy ez az idő csak bambuszomnak kedvez.

Bambusz, kérdezte. Igen, van egy bambuszbokrom. És mit fog majd a náddal csinálni, kérdezte.

Megzavart kérdésével. Picebotokat vágok majd a fiamnak... Szőnyegverőt A-néninek...

Azért kérdezte, mondta, mert bambuszrudak közé feszítve a legszebbek a faliszőnyegek...

Keleti képeket nézve egészen másképpen vizsgálom egyik központi motívumukat: a bambuszt.

Eugen Herigel kis könyvét (*Zen a nyilazás művészetében*) is egészen másképpen olvastam, mint olvastam volna a szépen növekvő, izekvő, törekvő bokor nélkül.

A maximálisan kifejlesztett íj a Mindenségbe (All) kapcsolódik.

Szinte minden egyes oldal elolvasása után ki-kitekintettem az ablakon, s szinte máris hallottam az íj idegének azt a semmivel se összetéveszthető zúgását, melyet, mint Herigel írja, aki csak egyszer is hallott, sosem is felejteti...

Agancstemetővé lesz udvarunk.

CIKLÁMENCERUZÁM 72 TÖKÉLETESEN ÁLCÁZOTT VÉSZKIJÁRATA

Lakásunk szellőztetése nincs megoldva. Ezt már akkor észrevettem, amikor először léptem be az előszobába, úgy is mondhatnám, hogy ez már akkor, abban a pillanatban is orrba vágott, orrba,

mellbe és gyomorszájon: a lépcső alatt afféle kis éléskamra volt elkerítve egy fémrúdra csíptetett, sötét mintás anyaggal (a lépcső akkor még barna volt, a karfa pedig sötétzöld) és nagyban csírázott, rothadt a krumpli; a fürdőszobából kicsapott a mosógép éme-lyítő párája; a nappaliban a szeneskályhába (KRALJICA PEČI) szerelt villany, akárha valami erős fűszert fújt volna a szemünkbe és a mennyezetre, amelyet később én próbáltam lemeszelni polikolorral; a konyha padlója teljesen elrothadt; a ház előtti rózsakertben levő emésztőgödör nem funkcionált az állandó talajvíz miatt, és már csak a vécén keresztül lélegzett, büfögött ijesztően nagyokat, akár egy ház alá bújt óriás hulló... Igen, már akkor megéreztem, bár inkább a feketébe öltözött tulajdonosnőt vizsgáltam, gondolván, biztosan haláleset miatt akarják elcserélni a házat.

Az improvizált éléskamrát eltüntettük, a konyhát lebetonoztuk, és új emésztőgödört, egész közlekedőedény-rendszert ástunk a szomszédal, de a konyha, a fürdőszoba és a vécé szellőztetése továbbra is nyitott kérdés maradt.

Ajánkoztam tehát feleségemnek, hogy én majd kifúrom a mennyezetet mind a három helyiségben és egy-egy fehérre festet rövid csövet engedek le, amelyeknek felső végét finom dróthálóval fedem, de feleségem hallani sem akart akcióról. Félt, hogy csak megromgálom, leszaggatom a strukatúrt, ahogy ő mondta, lecibálom a mennyezeteket. Más stukatúr ez, kezdtem magyarázkodni, nem nád, de aztán gyorsan abba hagytam. Rendben van, gondoltam, és elálltam szellőztető-szisztémám kivitelezésétől, tűzbe dobtam a tervrajzot is, elvégre nem lett volna ez azért olyan könnyű és egyszerű vállalkozás, nem egy barátom zuhant már le az egymásra rakott székekről, komoly sérüléseket szenvedve — akár nyakamat is törhettem volna...

Egy napon aztán mégis azon kaptam magam, hogy furkálom a mennyezeteket, a mennyezeteket, amelyeket ideköltözésünkkor én festettem a vattahengerrel, furkálom az új amerikánerrel, furkálom, mint egy égi bányász, furkálom minden terv nélkül és nemcsak a konyhában, fürdőszobában, vécében, hanem a hálószobában, éléskamrában, a gyerekeknél, nálam, a nappaliban és az előszobában is — természetesen csak képzeletben. De hát képzeletben sem olyan egyszerű felfúrni a padlásra, lefúrni a padlásról, padlásszobából. Nem. Elsősorban is rá kell állni, fel kell kapaszkodni valamire. És ha éppen nincs megfelelő alkalmatosság a helyiségben, ki

kell találni, be kell cipelni. És aztán: fúrni, fúrni képzeletben is, fúrni, fúrni, fúrni. Képzeletben is ki kell menni a konyhába az amerikánerért, be kell szorítani a legnagyobb fúrófejet stb. Képzeletben is fel kell tenni a napszemüveget, mert különben szemembe hullik a por, fel még akkor is, ha az egyik szára le van éppen törve.

Tele a lakás porral, cementdarabokkal, forgáccsal.

72 lyukat fúrtam eddig:

11-et a nappaliban

13-at a hálósobában

15-öt nálam

7-et a konyhában

6-ot a gyerekeknél

4-et a vécében

9-et a fürdőszobában

1-et a spájzban

6-ot az előszobában

Tehát összesen pontosan 72-t.

Egész nap porszívózok, hogy még képzeletben se csinálhasson problémát, ügyet nagy fúrásaimból a feleségem. Porszívózok, törölgetem a port a kék mintás erdélyi bokályokról, üveggyűjteményünk zöld erdejéről, a tengerikagylókról, a 67-es HÍD-díjról, a TV-ekránról, a kanizsai kisiskolások terakottáiról, az orosz fababák végtelen soráról, rézkörte gyűjteményemről, a porcelán Buddháról, az óriás, lila viasz-olvasófüzéről, rakom vissza helyükre az asztalokat, ágyakat, szekrényeket.

Most kezdem csak megérteni az egereket.

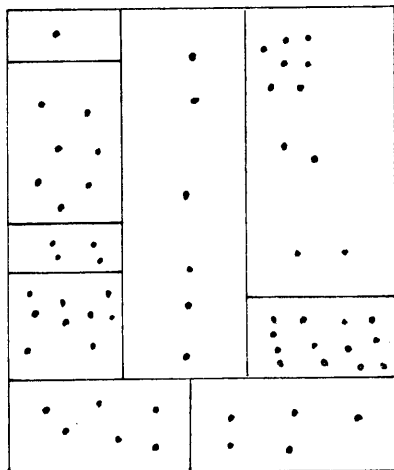
De miért is fúrom én fel, miért is fúrom én le a mennyezeteket, kérdezem magamtól hullafáradtan a kapaszkodástól, pipiskedéstől, az amerikáner hideg kék testén nyugtatva égő tenyeremet. Miért is lett rögeszmémme ennek az óriási láthatatlan szítának az elkészítése?

Hát nem tudom, kérdezem magam hűledezve. Nem. Nem tudom, csak fúrok, fúrok — teszem anélkül, hogy tudnám.

Tényleg, miért? Azért fúrsz, fúrsz, fúrsz, mondom stílusomat parodizálva, hogy minden pillanatban, minden helyről, minden helyzetből feldughasd ciklámenceruzádat a padlásra. És hogy minden pillanatban, minden helyről, minden helyzetből ledughasd ciklámenceruzádat a padlásról. Azért. Azért? Lehet, igen, lehetséges.

Egészen kis lyukakról van szó, 72 egészen kis lyukról, amelyeket gipsszel szépen kiigazítottam, eltüntettem, álcáztam, olyannyira, hogy legtöbbször már én sem veszem észre, csak az intuíció segítségével találok, találok el őket és dugom fel, dugom el, akár valami különös nagygyakorlaton, ciklámenceruzámat.

El kell készítenem a mennyezetek rajzát, térképét, a lyukak pontos megjelölésével és állandóan magamnál hordani. Mindössze egy kis, cigarettapapírnyi rajzról, ciklámenrajzról lenne szó, afféle kis ciklámendominókból összerakott csillagászati térképről, így valahogy:

Nézem, tanulmányozom e vázlatot, miért is oszlanak így, éppen így a lyukak, a ciklámenlyukak.

Látom, a nappaliban (11) a kerek, fehér asztal körül összpontosulnak, ott dolgozom ugyanis legtöbbit tavasszal és ősszel, ott a nagy ablaknál.

Sokat olvasok az ágyban, és hát a hálószoba felett van a padlás-szoba, ahol nyaranta dolgozom, pontosabban, hűvösebb nyári napokon, mivel még mindig nem izoláltam (13).

A fürdőszobában, a kádban csak újságot, folyóiratot olvasok, de annál többet álmodozom, álmodozom a pornográfplakátok alatt (9).

Az éléskamrában csak egy lyuk fúratott (1), mert ott sosem írok, olvasok, ám olykor megtörténik, hogy fülem mellett a ciklámenceruzával berontok valamiért oda is. Igen, akár a kereskedők, én

is fülem mellett hordom ciklámenceruzám, fülem mellett, akár boltos apám.

Így, azt hiszem, több lyuk már nem is szükségeltetik, bár sosem tudni, lehet, hogy a teljes és abszolút biztonsághoz el kell mennem 100-ig. És az is meglehet, hogy a palatetón is lyukakat kell majd fúrnom, lehet, hogy ciklámenceruzámat végül is majd az égbe kell feldugnom, egy hirtelen sikollyal, üvöltéssel kísért mozdulattal az égbe kell feldugnom, fellöknöm, felszúrnom — a mindenható fenekébe.

NETÁN VALAMI RÉST LELEK

Az évek folyamán mind komolyabb óhajommá lett, hogy bármi módon, bármi áron is: *A Pál utcai fiúk* gittegyületének tagjává legyek. Nem tudom, lehet-e, van-e módja ennek. Fogalmam sincs, lehetséges-e egy régóta nem létező, vagy sohasem is létezett egylet tagjává, aktív tagjává lenni.

Mindenesetre mind behatóbban tanulmányozom a pártok, egyletek és sóhivatalok történetét, mind behatóbban a nagy regényt és szerzője (M. F.) életét: netán valami rést lelek.

A MORZSA-CSILLAGKÉP

Mangelsdorff-koncert volt az M-stúdióban. Ő ma a legnagyobb trombonista. Így is mondhatnám: korunk legnagyobb trombonistája.

Én a dzsesszhez éppen e hangszeren keresztül jutottam el, hiszen legjobb barátom hangszere. Az annyira jellegzetes ajakmozgatás, kapkodó lélegzetével, a mozdulatok, különösen a nyál kicsorgatása, mind-mind olyannyira ismerősek nekem! Művészete teljesen lecsupaszított, kicsontozott, akár Pilinszky és Veličković művészete. És mégis, a kulissza mögött, s az erőfeszítésben ott a dzsessz, ritmusa, emléke bár. Pilinszky verscsonkjai felett is ott ama teljes égbolt és hát a nyugatos költészet közelsége; Veličković színterein is látni, hogy éppen most történt, vagy fog történni valami, noha csupán egy hurok csüng a porkupac felett...

D. aki délután már beszélgetett vele és fényképezte, azt mondja, már öt napja nem evett. Így még inkább szemmel látható a maxi-

mális, már-már emberfeletti erőfeszítés. Mennyi energiára, szenvedésre van szükség a dzsessz emlékének megőrzéséhez! (A mi zenészeink — akikkel szintén fellépett — hozzá viszonyítva muris mexicói muzsikuskok.) Milyen különös e teljes egészében intellektuálisnak nevezhető redukció után, a szemünk előtt padlóra csorgatott nyál!

Barátom, bár volt jegye, nem bírt eljönni (éppen a koncert előtt érkezett meg az anyósa), ezért egy kicsit helyette is hallgattam, sőt közben őt, a zenészt és költőt is láttam Mangelsdorff hajlott alakjában, az ő kétellyé, már-már kataleptikus bénasággá párolt, fogyasztott, aszalt dús temperamentumát, és magamat is, amint ugyanannál a mikrofonnál majdnem belefurdaltam *Nullás lisztembe*...

A háború alatt Németországban tiltva volt a néger zene; Mangelsdorff akkor kezdett játszani.

Bejelentették, hogy Mangelsdorff hozott magával lemezeiből. F-vel vettünk egyet-egyét és a koncert után elmentünk hozzá, hogy meghallgassuk őket. Az én lemezjátszóm éppen javításon volt.

Míg forogtak a lemezek, s kis fekete macskájuk (Suzy, akit reggelente már 5 nagy kandúr vár!) ölembe feküdt, átlapoztam F. újabb rajzait: akttanulmányok és egy az árokparton talált, ázott-fázott kis bugyelláris...

Künn békák nyögtek istenien, olykor látni is lehetett fehér hasukat, talpaikat az ablak- és ajtóüvegen.

Kissé előredőlve (éreztem, ahogy a szoba nedvessége csontjaimba húzódik), az asztalra meredve, a zenére összpontosítottam figyelmemet.

M.

A gúnár és az énekesmadár...

Száraz, mint egy nagy fafúvós...

Emberhangú réz...

Sokáig ültem úgy mozdulatlan, míg rádöbentem, mit is nézek tulajdonképpen.

A morzsákat az asztallapon!

Örökre így kell hagyni őket, próbáltam szólni, de Mangelsdorff távolodó ködszirénája még mindig túl erős volt ahhoz, hogy valami más is hallatsszon. Ez a végérvényes elrendezés.

Igen, akár a csillagok e néhány napos kenyérmorzsa a boltként megvetemedett polituros asztallapon.

Megjavították a lemezzátszómat, és most ismét látom az asztal sötét boltján csillogó morzsakristályokat. De most valahogy inkább a politúron, a politúrozáson, a politúrozó-tampon mozgásán, ritmusán a hangsúly.

A politúrozó lányok (mintha csak vér száradt volna kezükre) . . .

A paprikás lányok és hasító késeik . . .

Míg a koncert tartott és még F.-nél voltam, többször esett; hazafelé jövet, mint falba ütköztem az akác, a hárs illatába. Most ismét. Megrettenek: az idén sem tudom teljes intenzitásukban fogadni, élni az évszakokat?! Pedig hát én egészen küszöbükig másztam . . .

(Meddig tudom még áltatni magam? Nem évszakok, már napok sincsenek. Se csillagok. Morzsák se már.)

ÁTLESEK: MEGRENDÍTŐ LÁTVÁNY!

Míg a tengeren (pontosabban, a tengerben, bár nem napi tíz órát és nem is nyolcat, mint mondtam s te rámszoltál, de hetet biztosan) voltunk: elszaporodtak a házban az egerek.

Így, éjszakánként már nem szükséges lemezt tennem GAR-RARD-om korongjára (a korongot is tisztítani kellene olykor, az piszkol legjobban), anélkül is hallok, anélkül is érzem a ház telítettségét: tollaménál hirtelenebb iramodások, a malted finom harogása . . .

Lenyomoztam, a konyhaablak szűnyoghálóján keresztül hatoltak be. Diónyi nagyságú lyuk. Már meglehetett sértve (minden bizonynyal a felrakás alkalmával ütöttek mellé kiskalapácsukkal a szögnek) a háló, ők csak kitágították: szálankint haraphatták át. Lehet, egyikük foga le is tört közben — a párkányt vizsgálom, ám a por és szemét között nem látok gyöngyszilánkot csillanni . . .

El kellene kezdeni irtani őket.

Két pöttyes lábast már felpeckeltem féldióval, de nem éhesek, elteltek a tömérdek bekészített baromfieleddel (kukorica, cirok, árpa, koncentrát — a koncentrátot egy rossz könyökcsovön keresztül szállították el). Úgy látszik, csak fiadzani jöttek a vastag falak közé.

Szóval, el kellene kezdeni az irtást — természetesen, nem *szóval* és nem is az *irást*.

De valahogy most nem tudok bemelegedni. Nem zavarnak. Sőt. Annyi az állat a házban, miért zavarnának éppen a legkissebbek?

Pilinszki János *Végkifejlet* című könyvét közepén fúrták át — istenem, miben gátolhatta, akadályozhatta őket?! —, akárha golyótalálat érte volna. Átlesek: megrendítő látvány!

A CSŐ

Egy testes, vörössesszőke fiatalember jött be az autóbusszállomás kávéházának teraszára 77. május 5-én, Újvidéken, pontosan 15 órakor.

Öltönyének különös barnája hihetetlen összhangban volt a dús bajusz és a fél arcot eltakaró pajszli rozsdájával. Már-már azt lehetné az ember, hogy az érkező illető éppen szőrzetének rozsdás árnyalataira a legbüszkébb — arra építi (külső-belső) lényét. Németországban, Svédországban pl. sok-sok ilyen erős-szőke (a szőrzet magától kezd parázslani), malacképu fiatalembert látni. Erősek és mégis, mintha a puhaság, a gyengeség monumentumai lennének egyben.

Határozott léptekkel jött be a még üres, nagy beton-virágágyásokkal határolt teraszra, ám egyáltalán nem feltűnően. Határozottan lépkedett, de lábai akárha puha masszába értek, merültek volna minden lépésnél.

Egy 4 cm, átmérőjű, 60 cm hosszúságú vascsövet tartott maga előtt.

Kit akar leütni?!

Senkit.

Biztosan utazik leütni valakit.

Úgy törhette valahol, mert az egyik vége friss, nyers csipkészetű. Nem tűnt volna fel az egész, ha barna öltönye nem lett volna kifogástalan, úgymond, szalonképes, vagy ha a cső hosszabb, rövidebb, vastagabb, vékonyabb lett volna. De ez a méret: *csak* ütésre, agyonverésre asszociálhat és semmi másra.

Ha üzletben vagy ócskatelepen vásárolta volna, akkor becsomagolják neki, legalább egy maszatos újságpapírosba. Igen, ha más célra szerezte volna, akkor az egyik kezében vagy a hóna alatt hozta volna.

Sört rendelt. A csövet az asztal alá tette, és jobb lábát finoman ráhelyezi. (Ez a típus öltönyhöz is szandált visel, szandált már májusban.)

Már-már végtelen találgatásba feledkeztem volna, amikor — magam számára is meglepően és teljesen váratlanul — hangosan fordultam asztaltársamhoz, aki szintén *hideg* sört kért volt, mint én és a szőke malacképű.

Kell egy ilyen jófogású cső, hogy agyonüssük vele . . .

Igen, mondta, mintha csak ő is hasonló elmélkedésből bukkant volna fel. Igen, kell.

Alig öt-hat perc múlva, három különböző irányba induló (kék) autóbuzson ültünk, az ablak mellett és mintha csak mind a hárman egy-egy (60 cm hosszú, 4 cm átmérőjű) vascsövet szorongatunk volna kezünkben.

A HŐSÖK KAPUJÁBAN

Volt itt az állatorvos, a Đura veterinar, ahogy a Telepen hívják, egy szimpatikus „tyúktolvajjal” (akit inkább el tudnák képzelni egy Jancsó-filmben, mint óljainkban: mielőtt bebújt, először mindig figyelmesen lepókhálózott a kertisöprű-csonkkal), és beoltotta a baromfit. Még a nyaralás előtt hívtuk, féltünk, mire visszaérünk, mind elhullik, meg is ígérte, hogy eljön, de hát csak most érkezett.

J. dolgozott, az esti híradót realizálta, én meg a kádban feküdtem éppen, amikor dörömbölni kezdtek az ajtón. Keljek ki, mondta beszaladva L., nem mernek bejönni a kutyától. Milyen állatorvos az, amelyik fél a kutyától, morogtam kikászálódva a kádból, az erotikus plakátok szorításából (nem foglalkozom velük különösebben, nem fixálom, nem bámulom őket, de hát: vannak, velem vannak, nagyon velem vannak immár egy évtizede — emlékszem, amikor D. a Limánon észrevette, hogy az egyik él).

44 csirke (ezek szerint: 3-at rántottunk ki mi és 3-at a kutya, testvériesen) és 20 tyúk = 90 + 10 a „tyúktolvajnak” = 100 dinár. Félttem, nem lesz elég pénzem, mert reggel már 65-öt kifizettem a kéményseprőnek, de még maradt is.

Duro kérdezte, milyen időnk volt a tengeren. Isteni, mondtam, jobb valóban nem is lehetett volna. Mondta, majd ők is mennek, elkapták felesége barátójétől brači nyaralójuk kulcsát. De előbb Szegedre fog menni: nimfapapagájait viszi a kiállításra. Mondtam neki, hogy mi visszavittük a nimfánkat a Vén Palihoz, és egy kanárit hoztunk helyette: istenien bugyborékol, majd a melódiák vékony szálait húzza a végtelenbe, hogy mint fényes síneken, hullámvasúton zötyögjön rajtuk kéjelegve . . .

Aranyhörcsögöket fog hozni Szegedről; a kórháznak akarja tenyészteni őket. Majd menjünk el, nézzük meg őket, itt lakik a töltésen túl, a Teodor Pavlović utcában. Mondta, majd a kutya farkára is ad valami fekete port, a disznók sebeit szokta behinteni vele, lehet, hogy jobb lesz, mint ezek a spray-ok, amikkel mi próbálkozunk a vérző korbács kiszárítására . . .

A nagy dumában elfelejtettem különválasztani néhány vágni való csirkét, így most legalább tíz napig nem vághatunk belőlük — legfeljebb csak a kutya ránthatja ki őket. És a tojás is meg fog fogyatkozni, mondja a szomszédasszony a nyirfa alatti kispadról. Kár, mert éppen reggel készülnek L.-ék kivinni 200 darabot a piacra . . .

Egy hónapja lesz már lassan, hogy B. telefonált Szabadkáról: anyukám Szegeden van a kórházban, kivizsgáláson. Hívtuk apámat, de a telefon hülyén-üres volt. És elmentünk a tengerre, hiszen már különben is többször elhalasztottuk az indulást.

Olykor a hullámokon lebegve vagy az idősebb nudista nőket nézve, egy-egy pillanatra, mint valami szilánk, belém-belémhasított a kérdés: Szegeden lehet-e még?!

Ahogy hazajöttünk, azonnal telefonáltunk, de a telefon továbbra is úgy bűgött, akár egy ezer éve üres tengerikagyló: az óceánok sejtettek benne, de semmi konkrét hang, zaj.

Ma lejött a szabadkai nagymama (baracklekvárt főzni, nácikörtét tenni — és M. ajándékait is elhozta: aboriginal-bumeráng — meséli, azt hitték, vállfa-, kenguru- és koala-jelvények stb.), és új-

ságolja, hogy megváltozott a kanizsai telefonszámunk, egy 1-est tettek hozzá, most:

871-214

Azonnal hívom apámat. Anyukám még mindig Szegeden van!

Tán szemüvege... Igen, a szemüvegét minden bizonnyal ki kell majd cserélni... Az is lehet, hogy az egyik szemét le fogják zárni egy időre... Vagy a fogait kellett volna előbb kiszedni... Genny nincs... Meglehet, hogy reuma. Csöpögtetnek valamit a vérébe...

A főorvos, nemrégén jött Pestről, azt mondta, addig nem engedik ki, amíg meg nem állapítják a baját...

Orr—fül—gége: 2. emelet, 221-es szoba. A Hősök kapuján kell lemenni... Csütörtökön, szombaton és vasárnap van látogatási idő...

Ma csütörtök van (augusztus 7). Reggel megyek Szegedre.

Megnézem a nimfákat, és ha netán ráfutok Đuróra, az aranyhőrcsögöket is. Tehát, a Hősök kapuján le... Nem ismerem Szegedet, mindig J.-vel megyek, ő vezet, kormányoz, de most mégsem véhetem el a Hősök kapuját, nem, meg hát különben is szeretném már végigjárni múzeumait, képtárait, szeretném körülutapogatni Szeged szecesszióját...

Az ötvenes években anyám meglátogatta apámat az albán hátnál, a Prokletijén levő börtönben. Nem nagyon tudott szerbül, és hát hatalmas csomagját valamint az akkori utazási körülményeket is figyelembe véve, igen komoly vállalkozásnak tekinthető ez részéről — élete tán legnagyobb vállalkozásának. Megizzadt, forrásvízben mosakodott, forrásvizet ivott stb. És azóta kezdett érezni valamit az orra és a szeme között, afféle szinuszt, ami az utóbbi időben mind komolyabban kezdte kínozni, sőt a fülére is áterjedt. Elindult a fájdalom a fejemben, mondogatta. Húsz év múlva, a Dečani kolostor előtti kispadról, napokig fixáltam a Prokletije gesztenyés lankáit, forrásait, zord csúcsait...

Rég nem láttam már akkor, amikor egyszer véletlenül hazaugrottam és szép babaarcát összeomolva találtam, szürkén: mind kiszedték fogait. Megrettentem. Még mindig megállás nélkül dolgozott, takarított, készítette a reggelit, az ebédet és a vacsorát apámnak, de éreztem, valami borzasztó dolog történt. Kérésemre G.

megvizsgálta Szabadkán, kezelte (ő vette ki L. manduláját is). Jobb lett, majd ismét rosszabb. Felmerült az operáció lehetősége...

És most apám bevitte Szegedre. Napi 105 forint.

Írtam a nudistákról a Szempontba, az *azúr*-ról a magyar irodalomban, leadtam az URH-t Libanonról, csináltam egy 2 perces nekrológot a hétórás híradóba Féjéről — most tehát szabad vagyok, mehetek Szegedre. A Hősök kapuján le...

Igen, anyukámat megilleti a Hősök kapuja — elvégre, aki úgy tud takarítani, mosni, főzni, aki annyit neszezett, félt, rettegett életében, mint ő, az egyszerűen: *bős*.

Hazajött J. Mondja, Hua Kuo-fen 23-án fog hazánkba érkezni. Mondom, megyek Szegedre. Lejártak az útleveleink, mondja.

Behordom a madarakat a teraszról (a kanárit, a papagájt, a zebra pintyeket), veszem a MÜNCHENS GROSSES UND MODERNES SCHALLPLATTENHAUS DISCO CENTER-jének fekete-fehér nyolttasakját, amelybe Z. rakta a lemezeket (a legújabb Braxtont, Payant, Archies Scheepp

MAMA TOO TIGH-

jét, az Ornette At 12-őt és az ő tollasborítójú Mangelsdorffját), megyek, hogy lehallgassam őket és közben letisztázzam az egerekről írt fejezetet (íme: a prózavers mint életforma!), amikor Sz., aki szintén ott csetlett-botlott az ólban Đura és a „tyúktolvaj” körül, kiszólt az ágyból (augusztusban ő alszik az emeleten): veszünk egy aranyhörcsögöt. Természetesen, mondom, majd halkabban, inkább magamnak, egy párat.

Akár egy felvételen, látom anyukámat és a hörcsögöket a Hősök kapujában: a hörcsögök valóban aranyszínűek, aranyosak, és anyukám arca is aranyból van, csillog vakítóan.

Elsőnek a MAMA TOO TIGH-ot teszem a korongra, másodikként pedig természetesen, a Payant.

Hallom, ahogy J. bekapcsolja a mosógépet — katonaingem is benne van; összevázta a kutya.

NEVETSÉGES LENNE

Este van. Szépen ég a brikett a kályhában. Nem találok a vörös borítékot, elkeveredett a sárga és a kék dossziék között. Pedig kár, mert most fontos lenne az a feljegyzés első bricseszadrágról: szépen kidolgoznám itt a kályha lángja mellett.

A mentolos dobozban egy kis újságkivágás (Politika) van. Íme:

Nagradu radničkih saveta dobio Bojan Bem, Čačak, 3. oktobra Na 10. memorijalu Nadežda Petrovič, koji je otvoren u Čačku, dodeljena je tradicionalna nagrada radničkih saveta čačanskih organizacija udruženog rada. Ovog puta nagrada je pripala Bojanu Bemu iz Beograda za sliku „Crni pas”.

Nem volt róla tudomásom, hogy Bem valaha is festett fekete kutyát. Különben, fehér kutyáját áthoztam ideális helyéről, szobámba a dohánytapétára . . .

Tegnap rendeztettem verseskötetem kéziratát (egy klasszikus repóval ellátott desszertesdobozban tartom — még nincs címe, bár a napokban felírtam G.-nek néhány számításba jövő változatot: *világpor, nullás liszt, gipsz, láthatatlan púder . . .*), és úgy határoztam a *celebesz celebesz nélkül* című ciklusból kihagyom azt a versikét a bricskáról. De sehogyan sem tudom eldönteni, mit csináljak vele, mi legyen a sorsa, mert nevetségesnek tartom eltépni, eldobni, elégetni, ám felettébb nevetséges lenne megtartani is . . .

ALEKSANDAR NEJGEBAUER VERSEI

A MEGÚJULÁS ELŐNYEI

A világ visszabújt
tojáshéja alá

egészen közel a csőrhöz
amellyel szembenéz

egészen közel a semmihez
amely körülveszi

várja
hogyan kikeljen

MÁSOK MÉRCÉI

Kusza hangok
a tisztáson

behúzódnak
égboltja alá

hogyan tett
évek során

sárosan
az erdő mellett

sóváran
a nyüzsgéstől távol

hogyan
mondja el nekik

AZ ÉBREN LEVŐK SORSA

Nem gyámolít minket
az éjféli

a kő nem hajlik szavunkra
de visszhangozza

a sértetlenek
meg a holtak alusznak

a versben
nem különbözünk

A JÖVŐ ÍZE

„Holnap
újra a levélszedés”

hogy eszünkbe juttassa
a selymet

hogy szivárványba vonja
a testünk

hogy ne lehessen kivenni
kinek ver jobban a szíve

SZERTARTÁS

Az estéli
csésze tea

ahogyan forrón
isszák

ahogyan lassan
és kevés szóval

s az orrcimpák
és az ajkak

a szorító ujjak
kísérői

FOGADTATÁS

Megtértem
hogy haza

várta
s kivárta

a padló
fényes
csöndje

hogy helyezzem magam
kényelembe

nem mondta

PAP József fordításai

PROKOP, VAGY AHOL AZ ÚJ BELGRÁDI VASÚTÁLLOMÁS ÉPÜL

VIDOSAV STEVANOVIĆ

Veselin Savićnak

Fekszünk a kórházban. Hanyatt, szederjes kezünk a pokróc tején nyugszik. Az üvegfalon keresztül bámészkodunk a Prokop szurdokjába. Szájtátiskodunk a mélység fölött.

Alattunk — keményre fagyott sár, nyomortanyák tömkelege és a dobkályhák maró füstje. A tél befagyasztotta az építkezést, szétugrasztotta a munkásokat, az „alvilág” lakói ezért maradhattak meg viskóikban, óljaikban, vermeikben. A hó megmentette őket a kiűzéstől. A bulldózerek, emelődaruk és betonkeverő gépek körül, az állványok és vasvázak körül asszonyok, gyerekek, munkakerülők nyüzsögnek hangyabolyként. Zsongásuk nem hatol el hozzánk, mintha süketnéma áriázna, csak tátognak. Szakad a hóförgeteg, süvít a kossava, a hőmérséklet mind lejjebb száll, a Prokop élete azonban változatlanul zajlik. Mintha a föld alatt fűtött folyosók kanyarognának, amelyekben megújul és megkétszereződik minden.

Házirendünk le van egyszerűsítve, napjaink olyanok, hogy nincs bennük semmi nehéz, de tartalmuk sincs. Üres héjazat csupán, amelyen úgy siklik végig az idő, akár a letompított fénycsóva. Reggeli, injekciózás, orvosi vizit, újságotolás. Hacsak nem kell a röntgenszobákat, rendelőket és laborokat végiglátogatnunk, vért vetetnünk, epruvettákba köpködnünk. Ebéd, kötelező alvás, orvosságok beszédese. Na és ha még nagy véletlenül beállít valamelyik ráérő ügyeletes. Aztán vacsora, lámpaoltás és beszélgetés a sötétben. Alvás — már aki bír. A halál majdhogynem kívülreked ezen a körforgáson, lévén, hogy csak egy pillanat jut neki, amely se nem je-

lentősegteljesebb, se nem jelentéktelenebb, mint a többi, azaz éppolyan békés, szürke, mint a meggémbereedett ujjak között parázsló cigaretta hamuja.

Tafilji Zehadin, így nevezi magát az újságárus, aki minden reggel jön. Még vasárnap is — ámbár napjaink mindinkább elveszítik nevüket, és egymáshoz fagyott kis kockák hosszú-hosszú láncolatát alkotják. Két télikabát van rajta, a kezén kötött kesztyű, a fején fülvédős pilótasapka. Élénk és vidám, mint a kölyökkutya, lila pattanások virítanak rajta a belső öröm tüneteként, műfogsora úgy csattog-kattog, mint a megkent zár. A nyaka meg az arca összekarmolva — berúgott a büfében, és összeverekedett a második feleségével. Nyers szerelmük bűze permetként felhőzik fejük felett. Kölcsönös üdvözlések. Hogy vagy, Tafilji? Mi újság, Zehadin?

„Na, ki a beteg ittend?” — recsegi borízú hangon; és eláraszt bennünket napi- és hetilapokkal, magazinokkal, fejtörőkkel és olcsó füzetes regényekkel. Mindjárt fizetünk is. Minden eshetőséggel számolva.

Az újságokban is tél van. Sötét, ólomszürke, nyomdafestékkel meghintett tél. Belgrád hó alatt van, az utakat befújta a hó, a vonatok késnek, a repülőgépek nem közlekednek. A villamosok, trolik, autóbuszok eltorlaszolták az utcákat, napirenden a csőrepedések, takarékoskodni kell az étellemmel meg a villanyárammal. Meg minden mással. A piszkosbarna só pedig szétmarja az aszfaltot és a cipőtálpakat. Mindenfelől lavinaomlások és szerencsétlenségek híre — mintha visszatért volna a jégkorszak. Emberevő hajlamok feszegetnek bennünket, és burjánzanak a hideg mérges virágai. Belgrád megszenvedti a tél keserveit. Belgrád vacog, akár a szemeteskannák között alvó koldus.

Szobatársaim sűrűn változnak, olyan állhatatlanok, akár az üvegfalon a jégvirágok. Alighogy megjegyzem kékre váló arcukat, megtanulom semmitmondó nevüket, valamikori foglalkozásukat, mikor, merre laktak, a rokonságukat — máris egy másik karót nyelt fekszik az ágyban. Hanyatt, a pokróc tetején összekulcsolt kézzel, szederjes szájjal, akárcsak a hullaház jegén. Bámulnak a Prokop feketén ásitó szurdokjába, fülelik a néma nyüzsgést, miközben az ápolók behozzák kórlapjaikat, amelyek üresek, mint a jövő. De másnap már ők is úgy kapják az újságot, akárcsak az őslakók.

Pedig igazi őslakók csak mi hárman vagyunk. A lyukas tüdejű Svilar, veterán harcos, szoknyavadász és hírhedt verekedő. Minden eresztékében nyikorgó, szőrös csontváz. Dr. prof. Nyikoláj Nyi-

kolájevics, aki mindenre jóváhagyóan bólogat hatalmas, kopasz fejével. Örökké könnyező, néma emigráns. Meg én — hogy ki vagyok, nem fontos. Az ajtó mögött elhelyezett pótágyon fekszem meredező csánkokkal, és a hátam már kisebesedett. Utolsónak kapom a gyógyszereket, utolsónak a kosztot. Az orvosok egy percen belül ráznak le. Vagy, könnyebb eset, vagy pedig gyógyíthatatlan vagyok, ki tudja?

Mi vagyunk a nem alvósok. Az álmatlan emberek. Nappal szunyókálunk, gubbaszkodunk, mint valami vasútállomási váróteremben, éjszaka pedig a magas mennyezetet bámuljuk, amelyen árnyékok és odakintről bevetődő visszfények sétálnak. Idegen tüdők hörgését feleljük, megkülönböztetjük egymástól az éjszaka hangjait — a kossava rohamokban ismétlődő süvítését, a mentőautó szirénázását, a hó puha sustorgását, Nyikoláj bácsi ébresztőórájának kegyését. És beszélgetünk.

Azazhogy Svilar a legéberebb közöttünk, ő beszél. Hajnalig jár a szája, mormog és dünnyög, mint a magánzárkás rab. Fehér, nyüzött nyelve mintha magától formálná a szavakat, megforgatja, kósztolgatja, majd mintegy kiöklendezi összeszorított száján, görcsösen összeszorított fogsora között. Nyikoláj Nyikolájevics bólogat, sápadt, vén arca húsos ráncokban omlik el, szemöldöktelen vizenyős szeme könnyezik, és beleolvad a félhomályba. Én — hallgatok. Részint udvariasságból, részint pedig mert így igaz. Az én emlékeim mind ott maradtak a kórházi ruhatárban, gyűrt fehérneműm, és öltönyöm batyujában. És meglapultak, mint a jóllakott tetvek.

Svilar szobatársam sípoló tüdővel holtakat idéz meg, veszekszik, könyörög és fenyegetőzik. Gyorsan és esztelenül élt, mindenhol megfordult, és mindent megpróbált. Halottja van számtalan — az agyvelejében, a szívében, a vérében, sőt még a vizeletében is. Kiirtották a családját: az apját, az anyját, három fivérét és négy nővérét. És egész rokonságát tíz falu körzetében. Leöldösték barátait és elvtársait, agyonlőtték fiú- és lánypajtásait. Két asszonyt temetett — mindkettő méhrákban halt meg. Az ő tompa hangjuk üt át Svilar hangján és párazik hideg verejtékéből. Ők nyögnek, jajognak és szólongatják egymást Svilar tudatának üresen tátongó, sötét bugyraiban. Ő pedig suttozva, ordítva, danázva felelget nekik. Megpróbálja lecsitítani az alvilág egyetértő ricsáját.

„De várj csak! Megállj! Bosznián körösztil kódorgunk, éhesek meg tetvesek vagyunk. Egy eb nincs, ki megugasson, egy kakas, hogy rád kukorékoljon. Minden fölperzselve és elpusztítva. Lóg

rajtunk a gúnya, végigver rajtunk, aki éri, megzargat, aki akarja. Leginkább a mi kutyánk kölyke, az a kígyófajzat, az. Hébe-hóba eszünk is valami málé, ilyen-olyan híg kását. De várj csak! Megállj! Mindenkimet elvesztettem, mindent elfelejtettem. Én vagyok-e az a Svilar, a legkisebbik és a legszebbik, aki ártatlanul ment el a háborúba? Talán igen, talán nem. Látom az előttem haladót, hallom a mögöttem jövőt. Semmim sem fáj — lehet az deszka, fahasáb, kő, mindegy. Sehogy se tudok kidülni vele, hogy ki sebesült meg, ki hagyta ott a fogát, ki tűnt el. Amint megállok — elalszok. Ha lefekszek — többé nincs fölkelés. Félig előredőlve rakom a lábom. Ez az egyetlen módja. Ráz a hideg, és az jár az eszemben: nem is a Svilar, hanem a puska megy, az hadonászik és bukdácsol. Körös-körül futkároznak és kacsingatnak a fák, egy kövön pedig kuvasz ül — rühes falusi kajla, bolhafészek —, és mind a két mancsával hányja magára a köröszót. Esik az eső, csuromvíz a lábom meg az oldalam, magamban meg azt gondolom: az ablakból öntögetik ránk a lavór vizet, szagos vízzel locsolgatnak. De várj csak! Megállj! Arra ébredek, hogy a hasamra süt a nap, egy leomlott fal tövében fekszek, égésszag terjeng a friss üszkők felől, és meleg van, mint a fürdőben. Párolog a föld. És Svilar is vele. A napnak csak a vakító fényét, vöröslő tányérját látom a lejtőn. Meg azt a bitang kutyát a falon, ahogy farkcsóválva hunyorog. Körülöttem — hempergő, nyüzsgő fekete gomolyagok. Asszonyok! Rengeteg mindenféle asszonynép — lányok, menyecskek, öregasszonyok. Oszt mind egyforma, mintha egy tojásból költötték volna. Fekete fejkendőben mind, horgas orrokkal és pirosra harapdált szájakkal, összeráncolt, alacsony homlokkal. Ringy-rongy szoknyáik ott heverték a kövön. De várj csak! Megállj! Ott guggolnak, néznek rám kormos tekintetükkel, szomjazó, kiszikkadt szembogarukkal. Valamiféle csüggeteg, áporodott, de erős asszonyiség sugárzott fekete mivoltukból, és egészen elárasztott. Cserzett, repedezett kezüket nyújtják felém. De hát férfi még Svilar? Oszt mit akarnak velem: kezükbe kaparintanak, elnyelnek? A nap elbódít, és én alszok. Fekszek a forró kövön, a farkam csóválom, és a fekete némbekerről álmodok, ahogy egyre közelebb lopakodnak hozzám. De várj csak! Megállj!”

Svilar hangját elnyomja a hirtelen rátörő köhögés, zihálás. Nyikoláj bácsi bólogat húsos fejével, víznyős szeme kitágul, és mind erősebben könnyezik. Szífog. Vagy valami egészen mást hallok? Az olvadó hó roskadását? A beteg vér gyors áramlását valakinek

a torkában? A jégvirágok mind jobban látszanak az ablak üvegén, de valahogy elmosódottan és kevésbé határozottan egyszersmind. Szobatársaink fészkelődnek, és mindenki az oldalára fordul. Már senki sem fekszik hanyatt. Senki?

Képtelen vagyok felemelni a fejem a párnáról. Képtelen vagyok bármire is. A félkör alakú és a teraszra néző kidudorodásoktól eltekintve, szobánk egyébként négyzet alakú, de most hirtelen olyan hosszú és keskeny lett, akárcsak az ebédlőbe és a rendelőbe vezető folyosó. Szűk, magas, hidegkék neonnal megvilágított, mégis sötét folyosó. A padlózat frissen fel van mosva, és visszatükröződnek benne a végigsikló tárgyak — viharzó fehér köpenyek, vizes vödörök, kórházi tolókoszok, holttesteink hosszú menetoszlopa. A folyosó végében ott áll a ruhatárosnő — jól megtermett, izmos, falánk asszonyosság, fejkendőbe savanyítva. Ajkáról jégforgácsként hámlik az olcsó rúzs. Nyers nőiességének szaga úgy áraszt el bennünket, mint a tüdővészest a forróság. Erős markában az én izzadt fehéremümet, gyűrött öltönyömet tartja — csak úgy dől belőlük a fertőtlenítőszer, a dohány és a sivárság, eljövendő nagy magányok bűze.

„Nyikoláj bácsi!” — nyögdecselem álomittasan. — „Hány óra?”

A csend és a balsejtelem úgy éri meztelen lapockámat, mint a huzat.

„Nyikoláj Nyikolájevics!” — zokogom hanyatt fordulva. — „Hercegem! Nagyhercegem! Drága Nyikoláj bácsi!”

Nyikoláj Nyikolájevics ágya üres, meztelen váz csak, az ágynemű lehúzva. Rácsként csillognak a matrac drótjai, de olyan rácsként, amely mögött már senki sincs. Még egy nyomorúságos hazajáró lélek sem, mert az is elolvadt a váratlanul beköszöntött hőségben. A nachtkaszli lapján árváskodó ébresztőórája halkán megcsördül — hét óra van. Itt a reggeli ideje. Az idő ideje.

Tafilji Zehadin rikácsoló hangja úgy töri meg reggeli tompaságunkat, mint amikor túlságosan felfújtt léggömböt pukkasztanak ki. Tüsszög, és az orrát a kabátja ujjába törli. Most csak egy kabát van rajta, és a pilótasapka fülvédőit is fölgyűrte. A jobb szeme alatt vadonatúj monokli — megszökött a felesége, és éppen akkor talált visszajönni, amikor Tafilji hazatántorgott a büféből. Ez a második, rémesen harcias felesége, akinek vaskos szerelme nyomait kiütköztetésként viseli magán.

„Van ittend beteg?” — harsogja vidáman, és máris tele van a szoba az újságok, levélborítékok, képes levelezőlapok, bankjegyek

susogásával. Mától kezdve előre kell fizetni, hogy a megrendelésen ne ó károsodjon.

Az újságokban — kitört a tavasz. Zajlik a jég, mindenféle patakokban csordogál a hólé. Belgrádot áradások, esőzések fenyegetik, no meg a nedvesség. Belgrád lerázza magáról a hosszú tél megkérgeedett, természetellenes bundáját — a koromtól, füsttől, szennytől megfeketedett havat. A még erőtlen napfény csak rohaszt, bomlaszt mindent. És bacilusokat, új meg új járványokat hozó meleg szelek fújdognak. Mi pedig fekszünk az ágyban, és reggelizünk. Várjuk a következő gyógyszeradagot, az injekciót. S lefelé bámészkodunk a Prokop sötét szurdokjába.

Az építőtelep megéledt. A munkások, ezúttal bundákban, ormótlan kesztyűkkel a kezükön és combig érő csizmákban visszajöttek. Bulldózerek szántják a párolgó, nedves földet, döntik a rozoga viskókat, föltúrják a vermeket. A nyomortanyák lakói menekülésre kényszerülnek, máshová költöztetik hangyabolyukat. Ennek a népvándorlásnak a zűrzavara agyonréműlt varjúseregként tódul be nyitott ablakainkon — ott vergődik a szobánkban, és megzavarja ágynyugalmunkat.

Fölbatyuzott, karvalyorrú asszonyok fekete menete halad fölfele a dombon. Magasra dobálva hegyes térdüket, egyenesen felénk tartanak.

BORBÉLY János fordítása

HAT ÉVTIZED

NEMZET ÉS OSZTÁLYHARC

Edvard Kardelj nemzet-fogalmának helye a JKP történetében

Á G O S T O N A N D R Á S

Az eredeti gondolkodók életművét sok oldalról közelíthetjük meg. Edvard Kardelj szellemi hagyatéka még rendszerezésre, feldolgozásra vár, de már most kétségtelen, hogy a társadalomtudományok egyetlen szakterületén sem lehet megkerülni, mert a legnagyobb forradalmárokéhoz hasonlóan, az ő eszméi is testet öltöttek, elsősorban az alkotmányban és a társult munkáról szóló törvényben, valamint politikai rendszerünk gyakorlatában. Életműve ugyanakkor elméletileg is megkerülhetetlen.

Miben nyilvánul ez meg? Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, pillantást kell vetni a marxista gondolkodás fejlődésére Lenin fellépésétől napjainkig. Valóban csak egy pillanást, Európában maradvá és csupán a nemzeti kérdéstről, valamint az egyén boldogságát érintő nézetekről szólva. A történeti kép ismeretes. Az első világháború vége, az első szocialista forradalommal párhuzamosan Európában egy másik nagy jelentőségű eseménysor is lezajlott. Szétesett az Osztrák—Magyar Monarchia, s területén új nemzeti államok keletkeztek, melyek legtöbbszörben a nemzetvé válás folyamatai még nem fejeződtek be. Az imperialista hatalmak által diktált béke azonban nem hozott megnyugvást. Az új államok között kezdettől fogva olyan feszültség létezett, amelyet a különféle nagyhatalmi érdekeknek fejet hajtó burzsoáziák nacionalista, sovinszta politikája az izzásig fokozott. Ezzel összefüggésben a Harmadik Birodalom revansista, nagyhatalmi törekvései, a fasiszta eszmékkel kísérve, szinte szükségszerűen vezettek a második világháború katasztrófája felé.

Mi a jellemző a marxista elméletre ebben az időszakban? A Lenin utáni nagy megtorpanás. Persze nem volt könnyű dolguk a marxista gondolkodóknak. A Szovjetunióban Lenin ugyan megadta az alapot mind a nemzeti kérdés elvszerű megoldásához, mind pedig az emberközpontú szocialista viszonyok kiépítéséhez (gondoljunk csak a szovjetekre vonatkozó eredeti elképzeléseire), de az őt követő vezetők, Sztálinnal az élü-

kön, nem tudtak forradalmian nagyot alkotni sem elméletben, még kevésbé a gyakorlatban.

Az egyén szerepéről szólva Lenin és *Allam és forradalom* c. művében megállapítja: „A demokrácia államforma, az állam egyik válfaja . . . De másrészt a demokrácia a polgárok közötti egyenlőség formális elismerése, annak elismerése, hogy mindenkinek egyformán joga van az államberendezésének és igazgatásának meghatározására.”¹ Hogyan működik majd a forradalom után ez a demokrácia? A kérdésre így felel: „. . . amikor majd *mindenki* megtanulta az igazgatást és valóban önállóan fogja igazgatni a társadalmi termelést, önállóan fogja nyilvántartani és ellenőrizni a semmittevőket . . ., akkor olyan nehéz lesz kibújni ez alól az össznépi nyilvántartás és ellenőrzés alól . . ., hogy a minden társadalmi együttéléshez szükséges egyszerű, alapvető szabályok megtartásának *szükségessége* nagyon hamar *szokássá* fog válni.

És akkor szélesre kitérült a kapu a kommunista társadalom első fázisából a felső fázisra való áttéréshez, s ezzel együtt az állam teljes elhárításához.”²

Ehhez a vízióhoz Lenin munkássága további szakaszaiban következetesen tartotta magát, s hatása jól látható az új szovjethatalom legfontosabb rendelkezéseiben.

Az egyén forradalomban megvalósuló jogait Lenin, munkásságának korai szakaszaitól kezdve, a nemzeti egyenjogúsággal látta szoros kapcsolatban. Azokkal a jogokkal tehát, amelyek a nép egy-egy nemzetileg elkülöníthető csoportját mint közösséget illetik meg. A nemzeti kérdést reális problémaként kezelte, melynek elvszerű rendezése, illetve a vele kapcsolatos elvszerű álláspont kialakítása feltétele a munkásosztály eredményes harcának mind az országon belül, mind pedig a nemzetközi viszonyokban. Éppen ezért hangsúlyozza A nemzeti és gyarmati kérdésről szóló első tézisében, amelyet a Komintern második kongresszusának előkészületei alatt írt, hogy sok kommunista pártban „. . . a legmindennapibb jelenség az, hogy az internacionalizmust szavakban elismerik, valójában azonban, a propagandában . . . és a gyakorlati munkában kispolgári nacionalizmussal és pacifizmussal cserélik fel . . . A kispolgári nacionalizmus beéri azzal, hogy nemzetköziségnek nyilvánítja a nemzetek egyenjogúságának elismerését, de . . . érintetlenül fenntartja a nemzeti önzést . . .”³

Amint a történelem bizonyította, Lenin figyelmeztetése szükséges volt, s jó helyzetfelismerésből származott, de sok esetben sajnos hiábavalónak bizonyult.

Ahogy az objektív gazdasági nehézségek, s nemkülönben a súlyos szubjektív hibák miatt lelassult, majd megállt az a folyamat, melynek során mindenki megtanulhatta volna „igazgatni a társadalmi termelést”,

¹ *Lenin válogatott művei*, II., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 227. old.

² I. m. 229. old.

³ I. m. III. kötet 249. old.

még hozzá lenini értelemben, éppúgy a nemzeti kérdéssel kapcsolatban sem történt a jelzett időszakban számottevőbb haladás. Nem sikerült olyan kommunista pártokat létrehozni, amelyek a nemzeti egyenjogúságért gyakorlatilag is eredményesen küzdöttek volna. A Lenin által alapított Kommunista Internacionálé sem tudott komolyabb eredményeket felmutatni az osztályharc és a nemzeti egyenjogúságért folytatott küzdelem dialektikus kapcsolatának elemzésében, még kevésbé a gyakorlati feladatok meghatározásában. Jugoszláviával kapcsolatban például elvetette a JKP III. értekezetének a közös állam létezésének igazoltságára vonatkozó álláspontját, és kimondta, hogy „az önrendelkezési jelszónak »Horvátország, Szlovénia és Macedónia Jugoszláviából való kiválását kell kifejeznie«.”⁴ A Komintern V. kongresszusának mit sem számított az a tény, hogy Jugoszlávia „délsláv népek felszabadító törekvéseinek és harcának eredménye is”.⁵ Történelmi jelentőségű ezzel kapcsolatban, hogy a JKP a Komintern határozatával szemben meg tudott maradni III. értekezetének 1924 januárjában hozott döntése mellett, és a belső viták lecsitulása után, a gyakorlatban is hozzálátott álláspontjának érvényesítéséhez.

Ebben az időben a Szovjetunió fejlődésében jelentkező ellentmondások, s ezzel kapcsolatban Trockij és Sztálin vitái arról, hogy felépíthető-e a szocializmus egy országban, szükségszerűen helyet kaptak a Komintern vitafórumain is. Ami még magában véve nem lett volna baj, csakhogy a világforradalom lehetőségeinek elhalványulásával párhuzamosan megváltozott a Komintern szerepe és helyzete is. Egyre kevésbé volt már az egyenrangú forradalmárok vitafóruma: mindinkább a szovjet diplomácia illetve a Sztálin által ellenőrzött Politikai Iroda segédeszközévé vált.

Ilyen körülmények között mind kevésbé hatott Lenin figyelmeztetése, amelyet *A „baloldaliság” mint a kommunizmus gyermekbetegsége* című művében találhatunk meg. Nevezetesen, hogy az orosz kommunisták tapasztalatait csak úgy lehet gyümölcsöztetni, ha minden párt elemzi saját viszonyait és a nemzetközi érvényű tapasztalatokat csak a saját körülményei között igyekszik hasznosítani. A marxista gondolkodók, ha nem akartak szembekerülni az SZKP tekintélyével, ritkán foglalkozhattak az ember felszabadításának forradalmi feladataival vagy a lenini értelemben vett nemzeti egyenjogúság gyakorlati megvalósításának lehetőségeivel. A forradalom időszakának ezek a vezéreszméi a húszas évek közepétől kezdve háttérbe szorulnak, s helyet adnak a meglévő szovjethatalom feltétel nélküli támogatását szorgalmazó elveknek. A kommunista pártok bolsevizálásának szükségessége valóban próbára tette a vezetők forradalmi felkészültségét. A „baloldaliság” hibáitól nem volt mentes szinte egyetlen kommunista párt sem. Túlságosan is lefoglalták őket a Komintern-

⁴ *A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963. 123. old.

⁵ I. m. 123. old.

ben folytatott viták, közben pedig nem sikerült tömegpárttá válniok, hiszen nem nyújtottak reális alternatívát sem a marxizmus értelemben vett elidegenülés, sem a nemzeti egyenjogúság iránt érdeklődő tömegeknek.

Említettük már, hogy a JKP 1924-ben megartott III. értekezlete után alapjában véve helyes úton indult el a valódi tömegpárt létrehozásában, de a Komintern állásfoglalása miatt egészen az 1935. évi spliti plenáris ülésig a nemzeti kérdéssel kapcsolatban a buktatók egész sorával kellett megküzdenie. Ezen az ülésen találkozunk először a marxizmus értelemben vett elidegenülésre irányuló osztályharc és a nemzeti kérdés dialektikus értelmezésével. Blagoje Parović beszámolójában akkor rámutatott, hogy a nép fogalmát nem kell szembeállítani a munkásosztály fogalmával, mert „ma az egész nép (nemcsak a munkásosztály), a horvát, a szerb, a szlovén nép és a nemzeti kisebbségek is az uralkodó rendszer, az uralkodó burzsoázia ellen vannak. Küszöbön álló forradalmunk jellegénél fogva népi forradalom.”⁶

S most visszatérhetünk ahhoz az állításhoz, hogy Edvard Kardelj életműve elméletileg is vegkerülhetetlen. Megkerülhetetlen, mert munkáin, az első írásoktól kezdve, végigvonul az osztályérdek — végső soron a marxizmus értelemben vett dezalienáció —, valamint a nemzeti kérdés, Európa e részében mindenütt reálisan jelenlevő problémájának összefüggő, dialektikus szemlélete. Az a felismerés, hogy az ember felszabadulása az osztálynyomás alól és a nemzetek felszabadulása illetve egyenjogúsága ebben a földrajzi térségben dialektikus összetevőit képezik a szocialista forradalomnak, s teljes érvényesítésük nélkül a szocialista társadalom fejlődése is elképzelhetetlen. Ez az eszme a Tito által vezetett Jugoszláv Kommunista Pártban jóval a háború előtt megjelent és alapul szolgált a párt forradalmi stratégiájának kidolgozásában. Kardelj, akinek életműve már a kezdet kezdetén részévé vált, ösztönzője lett a párt forradalmi tevékenységének, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláv párt a „baloldaliság” minden elhajlásától mentes, tömegeket mozgósító erővé váljék, amely történetileg helyesen ismeri fel a helyi jellegzetességeket.

Abban az eseménysorozatban, amely 1937-től kezdve a Tito által vezetett Jugoszláv Kommunista Pártot forradalmi erőfeszítésekre képes történelmi erővé változtatta, Kardelj műve, *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, jelentős mozzanat volt. Jóllehet csak egy délszláv nép történetén keresztül közelíti meg a nemzeti kérdéshez kapcsolódó általános problémákat, dialektikus módszere és történelmi szemlélete olyan eredményekre vezet, melyek beépülhetnek a párt stratégiájának alapjaiba.

Miután rámutat, hogy a kis népek, így a szlovén nép, nemzeti problémája egyben az imperializmus és a nemzeti elnyomás megdöntésének kérdése is, Kardelj már könyvének első kiadásához 1938 novemberében írt előszavában figyelmeztet arra a nemzetközi munkásmozgalomban je-

⁶ I. m. 214. old.

lenlevő téveszmére, miszerint „a »nemzeti érdek« pusztán fikció és hogy a nemzeti eszme mindig csak ürügy a »felső tízezer« legkevésbé sem »esemény« anyagi érdekeire, és ezek szerint a forradalmi mozgalom számára a »nemzeti kérdés« nem más, mint harc a burzsoázia reakciós demagógiája ellen, amely nemzeti jelszavakkal meg akarja bontani a munkásosztály egységét.

A nemzeti kérdés iránti ilyen, mondhatnám »nihilista« viszony csak gépies reagálás a reakciós burzsoázia nacionalista és sovínista demagógiájára, amely a »nemzeti közösségről« és »nemzeti egységről« hangoztatott jelszavaival igyekezett leleplezni az igazi osztályellentéteket és megindokolni a haladó erőkre gyakorolt osztály-terrorját. Mindennek ellenére ez az álláspont nem csupán helytelen, hanem rendkívül káros a haladó erőkre és magára a munkásmozgalomra.

Mindenekelőtt szem előtt kell tartani, hogy a nemzeti kérdésnek objektív tartalma van, tekintet nélkül a burzsoázia ilyen vagy olyan magatartására. Jóllehet a nemzet nem természetszerű, hanem történelmi és társadalmi jelenség, mint ilyennek mégis meghatározott helye van az emberiség társadalmi fejlődésében, és ezt a helyet nem lehet holmi nemzetellenes frázisokkal helyettesíteni, sem pedig megkerülni.”⁷

Ezekből az alapelvekből kiindulva Kardelj, könyve második kiadásához 1957-ben írt előszavában, három pontban határozza meg a mű írásának céljait. Elsősorban a szlovén nemzetiség előtt álló problémákkal kapcsolatos tájékozódást kívánta elősegíteni. Méghozzá úgy, hogy, eltérve az addigi próbálkozásoktól, a múlt eseményeit a marxista dialektika módszerével elemezte, magyarázta. S végül a fentiekkel szoros kapcsolatban, a szerző megkísérelte, hogy egyes történelmi eseményeket új megvilágításba helyezzen, másokra meg külön felhívja a figyelmet. Így például hatványozott figyelemmel fordul a népmozgalmak felé, amiket a klerikális és romantikus-nemzeti beállítottságú történetírás lebecsült vagy elhallgatott. A könyv jellegéről szólva Kardelj hangsúlyozza, inkább politikai elemzésről van szó, mintsem széles körű történelmi kutatómunkáról. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy művének legnagyobb részét 1938-ban Ljubljana raboskodása idején írta, teljes egészében beépülve a párt politikai akciójába, amely a néptömegek, különösen a munkásosztály akcióegységének kiépítését célozta.

Vegyünk szemügyre néhány jellegzetes problémát, amelyet a szerző a fent kifejtett célok szellemében taglal, értelmez.

Miután rámutat a formák sokaságára, amelyekben sor kerülhet a nemzeti ébredésre, Kardelj a szlovén nemzetiség válás folyamatának indulását egyidőre teszi a burzsoázia jelentkezésével, illetve annak az ipari szabadságra, a belső piac megeremtésére illetve kibővítésére, valamint a börtönök felszabadítására irányuló törekvéseivel.⁸ E folyamat külső kere-

⁷ Edvard Kardelj: *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, Forum, Novi Sad, 1961, 79—80. old.

⁸ I. m. 98—99. old.

te nem a feudális állam volt, mint más nemzeteknél, hanem az etnikai hovatarozás, a nyelv és a kultúra. Szlovén nemesség nem volt, az egyre erősödő burzsoázia pedig a gazdag parasztok és kereskedők közül emelkedett ki. A piac, ahol az új gazdasági viszonyok realizálódtak, megkövetelte a szlovén nyelv alkalmazását. „Jellemző — írja Kardelj —, hogy 1791-ben megjelent nyelvtanának előszavában Blaž Kumerdej sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy a szlovén nyelv a szlovén kereskedők számára is különösképpen alkalmas.”⁹ Így a feudális faluból kiinduló kapitalista folyamatok erősödésével párhuzamosan megjelent és erősödött az egységes nemzeti érdek eszméje. Jóllehet már a XVI. századi parasztháborúk sem voltak teljesen mentesek a nemzeti elemtől (a szlovén nép harcolt a német feudálisok ellen), a nemzeti eszme tudatosítása csakis a tőkés viszonyokkal együtt jelentkezik. Szlovén jellegzetesség, hogy e viszonyok fejlődése mind a faluban, mind pedig a városban gyors ütemű volt, s így a burzsoázia saját érdekeit össze tudta hangolni az agrárforradalommal. Ezért válhatott a nemzeti eszme a demokratikus parasztmozgalom vezérszólamává is.

Kardelj bírálóan elemzi azokat a nézeteket, amelyek más, nem gazdasági tényezőkkel magyarázzák a nemzet kialakulását. Különösen a fajelmélet ellen emel szót. „Ha nincs is a tudósok ínyére, de hasznos az imperialista politikusok számára”, mondja a fajelmétről.¹⁰ A történelmi közösség, a vallás, valamiféle közös akarat, a közös kultúra mind olyan tényezők, amelyek kedvezően vagy hátrányosan befolyásolhatják a nemzet keletkezését, de az alapfolyamatok a termelési viszonyok sférájában zajlanak. Kerek nemzetmeghatározásának reakciós politikai tartalmáról szólva mondja Kardelj: „Aki nem látta vagy nem akarta meglátni a *nemzet fogalmában* a gazdasági-politikai tényezőt, az a *nemzeti elnyomatás* gazdasági-politikai tartalmát sem láthatta, vagy nem akarta látni.”¹¹

Ami a lenini értelemben vett önrendelkezési, tehát a saját állam megteremtésére való jogot illeti, szlovén vonatkozásban is érvényesnek tartja, de a konkrét esetben véleménye szerint erre nincs szükség. Sőt élesen szembezáll a szeparatizmussal, mondván, hogy a jugoszláv nemzetek számára a közös állam a legjobb védelem a külső veszélyek ellen.

Jelentősek Kardelj fejtegetései a nemzeti kérdés fogalmának tartalmi jegyeiről és társadalmi tartalmáról. Kiemeli, francia vagy angol nemzeti kérdés nincs. Nincs azért, mert e nemzetek elérték a belső nemzeti egységet és a külső önállóságot. Szerinte a nemzeti kérdés lényege, hogy „akár centralizált nemzeti állam formájában, akár más nemzetekkel kötött szabad föderációban nem fejeződött be a teljes nemzeti önállósulás folyamata”.¹² Ebből adódóan a nemzeti mozgalom vagy felszabadítási harc, vagy

⁹ I. m. 102. old.

¹⁰ I. m. 113. old.

¹¹ I. m. 119. old.

¹² I. m. 131. old.

pedig egyesülési mozgalom formájában jelentkezik. Mindkettőnek a célja a nemzeti kérdés megoldása.

Miután részletes elemzésnek veti alá a nemzeti kérdés megoldására irányuló szlovén mozgalmat az Osztrák—Magyar Monarchiában, Kardelj jellemzi a szlovénok helyzetét a régi Jugoszláviában. Mint a többi délszláv nép, úgy a szlovén is nagy várakozásokkal tekintett a közös állam megalakítása elé. Elsősorban az egyenjogúságot várták, amiért a haladó erők mindig is küzdöttek. A reakciós elemek által irányított politika 1917—18-ban teljes vereséget szenvedett, s a nép erős tömegmegmozdulásokban adta tudtára mindenkinek, hogy valami mást, szabadabbat akar.

„Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása valójában meglepetésként érte a szlovén burzsoá politikai csúcsokat, és ezért készületlenek voltak a szükségszerűen előtűnik álló hatalomátvitelre”¹³, írja. Félték a forradalomtól, és ezért mindenáron egyesülni akartak Szerbiával, még akkor is, ha ki kellett szolgáltatniok magukat a hegemoniára törekvő nagyszerb burzsoáziának. Mint annyiszor a múltban, a szlovén burzsoázia a nemzeti érdeknek most is fölébe helyezte a saját érdekét. Ném volt azonban ilyen könnyű dolga a hegemonista törekvéseknek a szlovén és a többi elnyomott nemzet néptömegeivel. A nemzeti kérdéssel kapcsolatos ellentétek a régi Jugoszláviában már a kezdet kezdetén annyira elesékké váltak, hogy csak az egyre erősödő diktatúra intézkedéseivel lehetett őket ideig-óráig féken tartani.

S itt, a mű megírása időszakában meg a közeli események elemzésekör újra megmutatkozik Kardelj módszerének és a nemzeti kérdés fontosságát hangoztató alapkoncepciójának helytállósága. Könyve utolsó részében a korabeli politikai és gazdasági helyzet elemzésén keresztül újólá kifejezi nézetét, miszerint csakúgy, mint más nemzetek, a szlovének esetében is a történelmi haladás mind elméletben, mind gyakorlatban azt feltételezi, hogy a nemzeti kérdés megoldása a dolgozó, a munkásosztály felszabadítására irányuló forradalmi törekvések szerves része legyen.

Ebben a szellemben írja Kardelj 1938-ban, hogy „a jelen helyzetben a nemzeti kérdés feltétlenül a szocialista forradalomhoz és általában a szocialista erők fejlődéséhez kapcsolódik”¹⁴. Miután szlovén jellegzetességként emeli ki, hogy más a nemzeti egyenjogúsáért küzdő erők fő ellensége minden államban, ahol az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése után szlovének élnek, a szerző végső megállapításként kiemeli: „A többé-kevésbé helyi keretekbe szorított nemzeti szabadságharcokból, az egyes országokon belüli külön *nemzeti kérdésekből* az imperializmus mint rendszer elleni harc *általános kérdése* lett.”¹⁵

E megállapítás helyességét a történelem igazolta.

¹³ I. m. 439. old.

¹⁴ I. m. 452. old.

¹⁵ I. m. 498. old.

A FORRADALMI MUNKÁSMOZGALOM ÉS A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA PÁRT FEJLŐDÉSE VAJDASÁGBAN 1941-IG

DANILO KECIĆ

Az idén 60 éve, hogy megalakult a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt, illetve a Jugoszláv Kommunista Párt, és mint a munkásosztály és valamennyi haladó erő képviselője megkezdte harcát a túlhaladott burzsoá társadalom ellen és egy új szocialista társadalmi rendszer létrehozásáért.

A vajdasági munkásmozgalom létrejötté tulajdonképpen a múlt század hetvenes éveire vezethető vissza. Így az első világháborúig már nem kis szakszervezeti, politikai és szervezési tapasztalatra tett szert. A vajdasági szocialista mozgalom már kezdetekor internacionalista jelleget öltött; az akkori első munkásegyesületekben ott voltak Vajdaság nemzetei és nemzetiségei. Fő feladatát a jobb megélhetési lehetőségek biztosításán túl az osztályharc nélkülözhetetlenségében és a szavazati jog megszerzésében látta.

A vajdasági munkásmozgalom fejlődésének újabb szakasza a legszorosabban kapcsolódik a Magyarországon és Európában kialakult demokratikus és forradalmi áramlatokhoz, az oroszországi februári burzsoá-demokratikus forradalomhoz, valamint az októberi szocialista forradalom nagy eszméihez és cselekvésre készítő történéseihez. A szervezett munkásság sorai már 1917-ben, de különösen 1918-ban rohamosan erősödtek, ám a Magyar Szociáldemokrata Párt vezetősége többségének oportunistá politikája következtében a mozgalom egészében eltávolodott a forradalmi irányvételtől, és megmaradt a közvetlen burzsoá-demokratikus érdekek határain belül.

A háború végét várva a nemzeti felszabadulás problémája valamennyi társadalmi réteg számára döntő tényezővé vált.

A vajdasági munkásmozgalom forradalmi erőinek harca — melynek politikai magvát az illegális Pelagić Szövetség tagjai alkották — 1919 elején igen összetett és nehéz volt. Először is le kellett számolni a szociáldemokraták nemzetieskedő ügyködésével s egy osztályharcos platform

köré tömöríteni a rendelkezésre álló erőket. Meg kellett erősíteni a nemzetek közötti egységet és a vajdasági munkásmozgalmat bekapcsolni a jugoszláv és a nemzetközi proletár mozgalomba, hogy az újonnan alakult Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt és a III. Internacionálé szellemében a proletár forradalom messzeható céljainak létrejöttéért küzdhessen, melynek távlatait a nagy októberi szocialista forradalom nyitotta meg.

A forradalmi munkásmozgalom azonban 1919 közepéig — a reformistákkal vívott nehéz eszmei-politikai harca miatt — nem volt sem egységes, sem tömeges, és szervezetenként sem konszolidálódott még.

A forradalmi munkásmozgalom belső szervezési gyengeségei teljes egészében a JSZ(k)M-ben mutatkoztak meg. Ezt bizonyítja, hogy amikor 1919 július végén és augusztus elején a burzsoázia erőteljesebben lépett föl az illegális Pelagió Szövetség és a JSZ(k)M vezetésével szemben (részben pedig a Magyar Tanácsköztársaság bukásának hatására) bizonyos ideig a vajdasági forradalmi munkásmozgalom teljesen megbénult.

A munkásszervezetek többségének kiválása a budapesti központból és bekapcsolódásuk a hazai, újonnan megalakult szakszervezeti szövetségekbe valamint számos esemény, mint amilyen az 1920 januárjában Újvidéken tartott közös párt- és szakszervezeti kongresszuson közelebről meghatározott politikai platform és feladatvállalás, továbbá a szerb nyelven megjelenő lapok (a *Radnički list* és a *Radnička straža*) és a magyar nyelvű újság (*Közakarat*) beindítása, a Párt szerzésmegválasztási sikerei, az újvidéki székhellyel létrehozott Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetsége és más ehhez hasonló események, meggyorsították a JSZ(k)M számbeli gyarapodását és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) néhány szervezetének megalakítását is. Ezzel a forradalmi munkásmozgalom tömegesedett, és mind sikeresebb gazdasági-politikai harcot folytatott.

Az államhatalom szervei mindent megtettek annak érdekében, hogy elejét vegyék a forradalmi munkásmozgalom újabb sikereinek. Növelték a mozgalom vezető személyiségei feletti terrort, betiltották a *Közakaratot*, ideiglenesen megtiltották a JKP gyűléseit, bezárták a munkásotthonokat, s néhány hónapon keresztül gyakorlatilag a szakszervezetek munkáját is leállították. Így 1920 tavaszán a forradalmi munkásmozgalom ismét válságos időket élt, és sorai is meglazultak.

Am mindezeknek a körülményeknek ellenére a centrumisták Vajdaságban sem ekkor, sem később nem találtak támogatókra. Ellenkezőleg, a JSZ(k)M tagsága és szervezetei a JSZ(k)M vezetésével baloldali koncepcióját tette magáévá, azaz a Kommunista Párt és annak forradalmi taktikája mellett foglalt állást. Ugyanerről tettek hitet a vukovari kongresszus vajdasági küldöttei is 1920 júniusában, s így járultak hozzá a baloldaliaknak a centrumisták feletti végérvényes győzelméhez.

A vukovari kongresszus okmányait terjesztve, a vajdasági kommunis-
ták ismét megszilárdították soraikat, érezhetően kiszélesítették a mozga-
lom platformját, aktivizálták a kommunista nők néhány titkárságát, se-
gítették a JKISZ szervezeti munkáját, és nagyban hozzájárultak ahhoz,
hogy a Központi Munkásszakszervezeti Tanács keretében befejeződjék a
szakszervezetek országos szintű egyesítése. Azonban a Párt sikerei még
nagyobbak és jelentősebbek lehettek volna, ha a soknemzetiségű munkás-
ságnak és parasztságnak programot kínálhatott volna fel a nemzetiségi
és agrárkérdés megoldására, illetve ha sikerült volna a tömegek óháját és
álláspontját a saját széles körű akcióprogramjaként továbbvinni.

A parlamentáris választásokat megelőzően a Párt munkájára politikai
erejének megnövekedése volt jellemző. A Párt egyre erősítette a töme-
gekre gyakorolt hatását. Ebben az időben Vajdaság-szerte több mint 60
szervezete és fiókjá működött, de ide kell még számítani a kommunista
nők titkárságait, a mintegy 15 000 tagot számláló JKISZ megannyi szer-
vezetét, ezenkívül pedig a Szakszervezet révén beszervezett mintegy
30 000 munkást is. A Párt, annak ellenére, hogy a rendszer szinte min-
den itt élő magyarnak és németnek megvonta a szavazati jogát, és így
önhatalmúlag lecsökkentette a szavazópolgárok névsorát, a novemberi
parlamentari választások során Vajdaságban 16 881 szavazatot és hat kép-
viselői helyet kapott. Ez már kétségkívül arra utalt, hogy a Párt erős
politikai erőt képvisel.

1920 végén a forradalmi munkásmozgalom erejének ugrásszerű növe-
kedése és a JKP-nek a parlamenti választásokon elért jelentős sikere meg-
gyorsította a kormány és a burzsoázia ellene irányuló támadását, hogy
azután az 1920. december 29-én meghozott Obznanával betiltsák mun-
káját, elkobozzák okmányait, könyveit, betiltsák sajtóját, lakatot tegye-
nek a munkásokra és más, gyűlések megtartására alkalmas helyek-
re, egyszerűen hogy lehetetlenné tegyék a forradalmi szakszervezetek
munkáját.

Az Obznana értelmében a JKP vezetőségének nagyobb részét letartóz-
tatták vagy üldözték, a korábbi aktivistákat pedig rendőri megfigyelés
alá helyezték, vagy pedig a határon túlra, Magyarországra száműzték,
illetve korlátozták mozgásszabadságát. Az állami állásokból elbocsátot-
ták a JKP tagjait és az osztályharcos szakszervezeti tagokat, a kommu-
nista földművesektől visszavették az agrárreformkor hasznélvezetre ki-
utalt földeket, a földosztásra várók névsorából pedig törölték azokat,
akik 1920-ban a JKP tagjai voltak, vagy pedig a parlamenti választá-
sokon a JKP jelöltjére adták szavazatukat.

A burzsoáziának a forradalmi munkásmozgalom ellen indított támadá-
sa igen nehéz helyzetet teremtett. A forradalmi munkásmozgalom tevé-
kenysége 1921 elejére nemcsak hogy megbénult, de tagsága szinte telje-
sen szétforgácsolódott. Ezt a helyzetet úgykezelték kihasználni a centru-
misták és a szociáldemokraták.

A JKP további sikeres forradalmi munkája előtt megszűntek a távlatok, s ez arra készítetett néhány fiatal párttagot, hogy a rendszer fehérterrorjára vörösterrorral válaszoljon. Abban a reményben, hogy hatásos egyéni akciókkal és merényletekkel politikai mozgolódásra készíthetik a tömeget, a kormánytól pedig kikényszeríthetik az Obznana hatálytalánítását. Ezeknek az akcióknak azonban végzetes következményei lettek. Az Aleksandar trónörökös elleni sikertelen merényletet (június 29-én) és Milorad Drašković, az Obznana megalkotójának meggyilkolását (1921. július 21.) a rendszer arra használta ki, hogy az egész kommunista mozgalmat diszkreditálja s véglegesen felszámolja a Kommunista Pártot.

Igy azután 1921 nyarán a rendszer ismételten a forradalmi munkásmozgalom felszámolását tartotta fő céljának: ismét tömeges letartóztatások kezdődtek, megint betiltották az időközben részben felújított osztály-szakszervezeteket, meghozták a közbiztonságról és az államrend védelméről szóló törvényt, amely a kommunista képviselőket megfosztotta mandátumuktól.

Az 1921-ben elszenvedett csapásokat kiheverve, a forradalmi munkásmozgalomnak volt ereje, hogy Vajdaságban is (ahol egyébként a leghevesebb volt a fehérterror) 1922 végén, de különösen 1923-ban és 1924-ben létrehozza az osztályharcos Független Szakszervezet több szervezetét. Ezeknek több ezres tagsága lett, felélesztette a politikai tevékenységet, a munkásosztály és a parasztság gazdasági harcát azokban a szervezetekben, amelyekben a kommunistáknak vezető szerepük volt, például a Független Munkáspárt húsz-egynéhány vajdasági szervezetében, azután az Ifjúságok Szövetsége mintegy tíz szervezetében.

1928-ban Vajdaságban az illegális JKP-nek 76 pártsejtje és 360 tagja volt. Munkájának irányításában, a Tartományi Bizottság mellett, részt vett még öt körzeti és 26 helyi bizottság is. A Kommunista Ifjúsági Szövetségnek akkoriban 15 szervezete működött és 86 tagja volt, munkáját pedig a JKISZ Tartományi Bizottsága irányította. Lényegesen bővül a forradalmi munkásmozgalom bázisa is. A Független Szakszervezeteknek ebben az időben körülbelül száz helységben volt szervezete, amelyekben mintegy 8000 tag dolgozott.

A KIRÁLYI DIKTATÚRA

1929-ben a január 6-i diktatúra bevezetésével beniltották a Független Szakszervezet munkáját és sajtószerveinek megjelenését, köztük a *Szervezett Munkásét*, amely 1925 és 1929 között Szabadkán jelent meg. A diktatúra nyomása, a gyakori letartóztatások, a kommunisták és a Független Szakszervezet korábbi aktivistáinak bírósági tárgyalásai, valamint a súlyos gazdasági válság, a munkások tömeges elbocsátása s a munkástörvények revíziója következtében ismét pangás állt be a vajdasági forradalmi munkásmozgalomban.

Nem teljes adatok szerint, Vajdaságban az 1929 és 1932 közötti időszakban több mint háromszáz illegális JKP-tagot és szakszervezeti aktivistát tartóztattak le. Ügyükben több mint hatvan bírósági tárgyalást tartottak. A rendszer tehát kíméletlenül leszámolt a forradalmi munkásmozgalom aktivistáival. Szemléltetésképp csak két adatot említünk. 1929. december 11-én a JKP és az osztályharcos munkásmozgalom tizenkét aktivistáját ítélték el. Szervó Mihály, Andrija Miňajlović, Radivoj Davidović, Đuro Pucar és társaik összesen 110 évi börtönbüntetést kaptak. Két évvel később, 1931. szeptember 21-én 16 kommunista és szakszervezeti vezető fölött ítéleztek, és összesen 78 évi fegyházbüntetésre ítélték őket. Az újabb elítéltek között volt Jovan Veselinov és Jovan Beljanski-Lala is.

A fokozódó terror bizonyos időre meghiúsított úgyszólván minden forradalmi tevékenységet. A csapásokat a mozgalom nehezen és lassan heverte ki. Ehhez hozzájárult még a pártvezetőség bizonytalankodása, a tömegtől való elzárkózása és az illegális szakszervezetekkel meg a fegyveres felkeléssel szembeni szektás magatartása is. Mindez az 1929—1930-as évekre jellemző.

A megváltoztatott utasítás, miszerint forradalmi szakszervezeti ellenzékét kell létrehozni és a rendszer támadásait fegyverrel kell kivédeni, már a következő évek eseményei sorába tartozik. Ilyen politikai irányzat mellett — a nagy gazdasági válság, a tömeges munkanélküliség, a széles néptömegek rendkívül nehéz helyzete, a parasztság megnövekedett eladósodása, a Kommunista Internacionálnak a nemzeti kérdés tekintetében hirdetett téves eszméje és Jugoszláviának a szétdarabolását szolgáló direktívája — a Párt nem nyerhette meg magának sem a munkásosztályt, sem a széles néptömegeket, sem pedig Jugoszlávia nemzetileg elnyomott népeit és nemzetiségeit.

Ilyenformán pár éven keresztül a Párt elszigetelődött a tömegektől, s önmaga és belső szervezési gondjai meg eszmei-politikai problémái felé fordult. 1930-ban történtek ugyan próbálkozások, ennek az állapotnak a megváltoztatására, megjelent *A kommunista* két száma szerbhorvát és magyar nyelven, de jelentősebb eredményeket nem sikerült elérni. A Pártot és a JKISZ-t ért csapásokat csak 1932 végétől, majd 1933—1934 folyamán kezdte érezhetően átvészelni. A szervezési eredmények mellett felújítottak néhány szervezetet és vezetőséget, egyes pártvezetőségek lapokat indítottak, mint például 1933 elején Dél-Bánátban a *Lenjinstet* (három száma jelent meg) vagy Szabadkán ugyanez év végén a két számot megért *Mladi komunistot*, illetve 1934-ben szintén Szabadkán a mindössze háromszor megjelent *Revolucionarni front radnika i seljaka* címűt. Ezek a párt- és ifjúsági lapok tisztavirág-életű újságok voltak, ám jelentőségük nem csekély. Nyomdából való kikerülésüket a hatalmi szervek hamarosan felfedezték, a kiadókat javarészt letartóztatták, és több éves börtönbüntetéssel sújtották.

HARC AZ ANTIFASISZTA NÉPFRONT PLATFORMJÁÉRT

A harmincas évek közepén a forradalmi munkásmozgalom soraiban jelentős fordulat és lényeges stratégiai-taktikai változás állt be. A JKP 1934 decemberében megtartott IV. országos tanácskozása és a JKP Központi Bizottságának 1935 júliusi spliti plénuma jelentette a fordulópontot.

Az itt végzett munka, a határozatok és a döntések a vajdasági párt-szervezeteket és a forradalmi munkásmozgalmat új utakra irányították.

A kommunisták bekapcsolódtak a meglévő szakszervezetekbe, és fokról fokra megváltoztatták ezek jellegét. Így történt, hogy a reformista irányvételű Egyesült Munkás-Szakszervezeti Szövetség (URSS) osztályharcos szervezetté alakult át. Egyrészt a munkásosztály egységesítését célzó irányvétel, másrészt pedig az együttműködést szorgalmazó Népfrent-platform lehetővé tette a Párt és a JKISZ közvetlenebb és szorosabb kapcsolatát a széles néptömegekkel.

A munkásosztály ilyen politikai és taktikai harcához a Kommunista Internacionálé 1935 nyarán Moszkvában megtartott VII. kongresszusa adott ösztönzést. A Népfrent létrehozására irányuló törekvés, valamint a demokratikus és forradalmi erők által elért eredmények Európa több országában megerősítették a Kommunista Internacionálé politikájában végbement radikális változások helyességét. Jórészt ennek köszönhető, hogy a munkásosztály ettől fogva jelentős nemzetközi szervezetté fejlődött.

A Jugoszláv Kommunista Párt mindenekelőtt az Egységes Munkáspárt létrehozásáért küzdött. E legális munkáspártnak elsődleges feladata a munkásosztály egységének a biztosítása lett volna s felkészítése a faszizmus elleni közös harcra.

E téren a vajdasági kommunisták mutatták fel az első eredményeket. 1935 és 1936 folyamán több, az Egységes Munkáspárt megalakítását szorgalmazó kezdeményező bizottságot alakítottak, s bekapcsolták azokat a Népfrent politikai akcióiba. Az Egységes Munkáspártnak a Népfrentba tömörült munkásság irányító szerepét kellett betöltenie. Éppen ezért 1935-ben és 1936-ban a pártszervezet jelentős erőfeszítéseket tesz a szakszervezet és a politikailag szétforgácsolt munkásmozgalom akcióegységének megteremtésére. Hasonló tevékenységet folytattak a párt- és SKOJ-tagok az ifjúsági mozgalmak erősítésén és az Egyesült Ellenzék vajdasági mozgalmához tartozó demokratikus ellenzéki erőkkel való kapcsolataik kiépítésén.

Ennek a politikai légkörnek a megteremtéséhez és erősítéséhez a központi pártlapokban (*Proleter, Pregled, Odjek, Svetlost*) kívül hozzájárultak az Egységes Munkáspárt főbizottsága és a Kommunista Párt alapvető útmutatásai és kiáltványai, továbbá a Népfrent platformja és politikai céljainak megvilágítása. Külön jelentőségűek voltak a haladó for-

radalmi-demokratikus lapok és folyóiratok is, mint például a *Népszava*, a *Naš život*, a *Narodna svest*, a *Hid*, a *Vojvodanin*, a *Srbobranski glasnik*, a *Stvaranje*, az *Ék* és mások. E lapok és folyóiratok hasábjain cikkek jelentek meg a Népfront céljairól és feladatairól, jugoszláviai létrejöttének szükségességéről, de tudósítottak a franciaországi, spanyolországi és csehszlovákiai népfrontokról is, akárcsak a fasizmus elleni harc elkerülhetetlenségéről.

Ugyanakkor a vajdasági helyzetnek legmegfelelőbb politikai akcióegység formáját keresve is komoly politikai aktivitás fejlődött ki.

1935 őszén a munkásmozgalom forradalmi erői jelentős eredményeket értek el. Ezt a Vajdaság néhány városában és megannyi helységében lezajlott tömeges politikai gyűlések és összejövetelek tanúsítják. Különösen Észak- és Közép-Bánátban folyt komoly munka. Az általános politikai feladatok végrehajtása során a vajdasági kommunistáknak sikerült egyesíteni a mozgalmat, beleértve néhány polgári ellenzéki párt demokratikus erőit is. Az említett vajdasági politikai áramlatokhoz nagymértékben hozzájárult a tartományi pártértekezlet, amelyet Zrenjaninban tartottak meg 1935. szeptember 29-én. Ekkor jött létre a kapcsolat a Paraszt Párt balszárnyával és a Vajdasági Mozgalommal is. Tekintettel arra, hogy a Népfront életre keltését célzó irányvonalat a néptömegek magukévá tették, a kommunistákra immár az az összetett és messzeható politikai feladat hárult, hogy mindennapi tevékenységük során harcoljanak az ország demokratizálódásáért, Vajdaság autonómiája kérdésének következetes és politikailag helyes megoldásáért, amely lehetővé tenné, hogy a föderatív berendezésű Jugoszláviához önrendelkezési autonóm egységként tartozzon. A további célok a teljes nemzeti egyenjogúság megvalósítása, az agrárreform revíziója, az államrend védelméről szóló törvény hatálytalanítása, a munkásosztály élet- és munkafeltételeinek javítása, a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolat felvétele és a fasizmus meg a fasiszta szervezetek elleni rendszeres és következetes küzdelem voltak.

E széles körű politikai aktivitás támpontja Blagoje Parovićnak, a JKP Központi Bizottsága spliti plénumán előterjesztett, *A népszabadság frontjáról* című beszámolója, az ott elfogadott határozatok, és az Egységes Munkaspárt Főbizottsága által 1935. augusztus 9-én közzétett Platform.

Rumán, 1935 szeptember végén, az egyesült ellenzék egyik legtömegesebb gyűlésén külön hangsúlyozták és közmegelégedésre el is fogadták a jelszót: „Éljen a Népszabadság Frontja!” Ehhez hasonló volt az egyesült ellenzék 1935. október 28-i kikindai nagygyűlése, amely lényegében A Népszabadság Frontjának összejövedele volt. A mintegy 4000 főnyi gyűlekezet előtt a JKP néhány városi vezetője és küldötte beszélt, és elfogadták a Népfront kiáltványát. A Zrenjaninban 1935. november 10-én megtartott körzeti nagygyűlés szervezésében a zrenjanini, a melencei és kumanei kommunistáknak volt nagy szerepük. A több ezres hallgatóság előtt Mirko Tomić és Žarko Milankov kommunista szónokolt. A nagy-

gyűlés politikai magvát is a kommunisták képezték, ezt igazolják az ott elhangzott jelszavak is: „Le a fasizmussal!”, „Éljen a Népszabadság Frontja!”, „Éljen a munkás-paraszt szövetség!”, „Elég volt a puskatusból!”, „Hulljon a véres diktatúra!”, „Éljen Szovjet-Oroszország!”, „Szövetséget Szovjet-Oroszországgal!” és ehhez hasonlók.

Ilyen szellemben zajlott le 1935 végén és 1936 elején még tíz-egynéhány gyűlés, konferencia és más összejövetel Vajdaság-szerte.

Megannyi objektív és szubjektív körülmény, valamint a hatalmi szervek zárata miatt az egységes Munkáspárt nem jöhetett létre végérvényesen, nem legalizálódhatott, de 1935—1936 folyamán a nagyobb számú kezdeményező bizottságok révén Vajdaságban is nem kis politikai sikert könyvelhetett el, s a bizottságok létezésükkel, aktivitásukkal kedvező politikai hatást gyakoroltak a Népfront kiépítésének további folyamatára.

A NEMZETI KÉRDÉS MARXISTA—LENINISTA ELVEINEK ELFOGADÁSA

A vajdasági pártszervezet fejlődésének valamennyi szakaszában, de különösen Tito elvtársnak a Párt élére kerülését követően, nagy figyelmet szentelt a nemzeti kérdésnek, a nemzeti egyenjogúsáért folytatott harcnak és a nemzetiségi viszonyok helyes megoldásának, valamint Vajdaság autonómiájának a föderatív berendezésű Jugoszlávia keretében.

A Tito elvtárs vezette Párt ilyen irányvételének mély stratégiai-taktikai jelentősége volt a tömegeknek a forradalmi demokratikus mozgalomba való bevonása szempontjából, nem kevésbé az akkori polgári pártok és csoportosulások álláspontja iránti kritikai magatartásuk és politikai tudatuk kialakítása tekintetében. Vajdaságban a Párt, a titói koncepcióból kiindulva, radikálisan változtatott a nemzetek közötti viszonyok megoldását célzó programképzésén, azaz az osztályfelszabadító forradalmi harc kereteibe és menetébe helyezte a nemzeti kérdés marxi—lenini elveken alapuló megoldását.

A JKP-nek erre az alapvető és az akkori időkben rendkívül égető társadalmi-politikai kérdéskörre vonatkozó nézeteiben a fordulópontot a JKP vezetőségének 1936 augusztusában Moszkvában megtartott tanácskozása és az ott elfogadott álláspontok jelentették. Akkor döntötték el ugyanis, hogy a forradalmi erőknél, élükön a JKP-vel, a Népfront platformja alapján, komoly harcot kell vívniuk a Jugoszláviával való fasiszta kombinációk hordozói ellen, illetve a jugoszláv államnak egy demokratikus föderatív Jugoszláv Köztársasággá való átalakulásáért.

A *Proleter* 1936 augusztusi számában, Kommunisták és konstituálók című cikkében a baloldali ellenzéki erőknél a képviselőház átszervezésére és a szavazás korábbi gyakorlatának megszüntetésére tett javaslatával kapcsolatban a többi között a következőket írja: „Úgy véljük, hogy a

történelem folyamán létrejött és kialakult tartományok, mint például Bosznia-Hercegovina és a Vajdaság lakosságának egyaránt jogai vannak, hogy éppúgy az állammal, mint más népekkel szabadon határozzák meg viszonyukat. (...) A munkásosztálynak napjainkban kötelessége, hogy teljes erejével támogassa a történelmileg kialakult területek népeinek a föderációra vagy az autonómiára irányuló mozgalmát, mert az lépést jelent előre a teljes népszabadság irányában."

Attól az elvtől vezérelve, hogy egy demokratikus közösségben a népeknek önrendelkezési joguk van, Tito elvtárs Szerbia kommunistáihoz küldött, 1936. november 2-i keltezésű levelében egyebek között a következőket írja: „A baloldaliak a mostani határok közötti Jugoszlávia valamennyi nemzetének föderációs alapon történő szabad közössége mellett foglalnak állást, elleneznek mindenfajta elnyomást és hegemoniát, bármely nép részéről is történne az. Tehát a horvát, a szlovén, a szerb, a macedón és a crnagorai népek demokratikus módon kell kifejeznie, miként óhajtja rendezni viszonyait az államközösségben. Ugyanígy Vajdaság és Bosznia-Hercegovina népeinek is jogában áll nyilatkoznia az államközösséghez való viszonyáról.”

Síkraszálva Jugoszlávia valamennyi népének és nemzetiségének egyenjóságáért, Tito elvtárs a szabórok és a népszkupstinák helyének és szerepének taglalásakor hangsúlyozta, hogy a népszkupstinákat titkos és részarányos szavazással kell megválasztani, hogy a szerbeken, horvátokon, szlovéneken, macedónokon és crnagoraiakon kívül Vajdaság és Bosznia-Hercegovina népei is önállóan dönthessenek az államberendezésre vonatkozó nemzeti és regionális követeléseik tekintetében.

Az elmondottakból egyértelműen kitűnik, hogy a JKP már a harmincas évek közepén következetes és világos álláspontra helyezkedett mind a nemzeti, mind a nemzetek közötti kérdések megoldásában. Az ország államberendezésének, a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia megteremtésének vonatkozásában sem voltak már kétségek.

Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek a centralizmus és hegemonizmus ellen vívott harca során az itteni kommunisták elvetették a Vajdasági Mozgalom szűk keretű nemzeti koncepcióját és az adminisztratív-autonóm Vajdaság életre hívására indított politikai akcióját. Helyette felkínálták a több nemzetiségű Vajdaság megteremtésének minőségében és lényegében is új politikai koncepcióját.

Elhagyva a Vajdasági Mozgalom korábban elfogadott, ám túlságosan szűkkeblű jelmondatát, mely szerint „Vajdaságot a vajdaságiaknak”, a forradalmi erők a titói elképzelés alapján még közelebbről meghatározták politikai célkitűzéseiket, a nemzeti kérdéssel kapcsolatos követeléseiket és a Vajdaság státusával kapcsolatos kérdéseket egy jövőbeni föderatív Jugoszláviában.

Ez valamennyi nemzeti környezetben hozzásegített a Kommunista Párt tekintélyének növeléséhez. A fasiszta szervezetek (Ljotić Zbor-ja, Hode-

rini Borbaši-ja, a Kulturbund és mások) elleni harc, a Szakszervezetekben immár honos kommunista térhódítás és az akcióegységért vívott küzdelem csak 1936 folyamán kb. 150 bérmelegmozdulást és sztrájkot eredményezett, melyek közül a szabadkai, kikindai, becsei például valóban tömeges volt, és a munkásosztály kedvezőbb gazdasági-szociális helyzetéért folyt. Ezenfelül a Párt elérte, hogy például 1936-ban 350 tagjával jelentős politikai tényezőként tartsák számon.

VAJDASÁG KOMMUNISTÁINAK HARCA A DEMOKRATIKUS ERŐK AKCIÓNÉGYSÉGÉERT ÉS AZ URALKODÓ REAKCIÓ MEG A FASIZMUS ELLEN

Vajdaságban időközben jelentős erőket nyertek meg a Népfront platformjának. 1936 nyarán és őszén több megbeszélésre és nagygyűlésre került sor számos helyen, mint például Versecen, Szabadkán, Zomborban, Újvidéken, Zrenjaninban, Rumán, Melencén, Kumaneban. Itt kezdeményező bizottságok alakultak, és így kerülhetett sor 1936. október 25-én egy tartományi szintű, az akcióegységet segítő megegyezésre a kommunisták és a baloldali szocialista erők között. Ezen az Újvidéken megtartott konferencián a munkásmozgalom említett politikai csoportosulásainak mintegy 20 képviselője vett részt. Az értekezletről az 1936. december 6-ára kiírt községi választásokra vonatkozó akcióprogrammal fordultak Vajdaság munkásosztályához, amely valójában a politikai munkára vonatkozó útmutatást tartalmazta.

Azonban az 1936 végén történt súlyos lebukások alkalmával 23 vajdasági helységben a JKP 122 tagját tartóztatták le, 56-ot közülük az államvédelmi bíróság elé állítottak, s negyven-egynéhányat 1937 júliusában egyenként 6 hónaptól 8 évig terjedő fegyházra ítélték. Ezzel egy bizonyos időre a KP-nek úgyszólván egész vajdasági vezetősége börtönbe került. A 350 tagot számláló pártszervezetet szétrombolták, egy időre megszűnt minden pártmunka.

A JKP KONSZOLIDÁCIÓJA ÉS A DOLGOZÓ NÉP PÁRTJA

Hasonló volt a helyzet a Párt egész szervezetében, amit a frakciós torzalkodás maradványai gyengítettek és az opportunizmus is kikezdte akcióképességét. Az új pártvezetőség előtt, Josip Broz Titóval az élen, rendkívül összetett szervezési és politikai feladatok álltak. Ezért az új pártvezetőség eltökélt harcot indított a frakciózás ellen, sorainak tisztaságáért és egységéért, a szervezet felújítására és konszolidálására. Abból kiindulva, hogy a Párt a proletariátus osztálytudatának legmagasabb formája, Tito elvtárs határozottan kiállt a káros jelenségek felszámolása

mellett, küzdött a bezárkózottság és minden, egy marxista-leninista párt számára idegen szemlélet, valamint az egyéb káros jelenségek ellen mind a Párton belül, mind azon kívül. Fiatal és a munkásosztállyal elkötelezett, odaadó és hű harcosokra támaszkodva kezdte meg és aránylag rövid idő alatt sikeresen be is fejezte a konszolidálódásért, a munkásosztály, a dolgozó parasztság és az ország valamennyi demokratikus haladó erője egységének kiépítéséért, a legszélesebb népréteg politikai és gazdasági jogaiért és a nemzeti egyenrangúságért vívott harcát. A titói politikai irányvonal létrehozásán munkálkodva Žarko Zrenjanin vezetésével 1938-ban sor került a vajdasági pártszervezet megújítására is. Megtisztítva sorait az opportunisták és frakciós elemektől, a vajdasági pártszervezetnek rövid idő leforgása alatt sikerült intenzív és sokoldalú tevékenységgel szervezetileg megerősödni, konszolidálódni és tömegesednie. A Párt felélesztette a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség munkáját és sokirányú aktivitását, növelte befolyását a szakszervezetekben, megszervezte a dolgozó nép legális pártját és a titói stratégiai-taktikai koncepció alapján fejlesztette a forradalmi-demokratikus és antifasiszta mozgalmat.

Ebből adódóan Tito elvtárs a Georgi Dimitrovhoz és a Kominternhez küldött jelentésében a JKP-ben uralkodó helyzetről többek között a következőket írta: „Vajdaságban tartományi pártvezetőség létezik, és szinte valamennyi helységben van pártszervezet. Az ott folyó pártmunka a legpéldásabbak közé tartozik.”

A titói irány megvalósításáért harcolva a vajdasági pártszervezet egyre jelentősebb sikereket mutatott fel. Megannyi politikai akcióval, termékeny haladó szellemű publicisztikájával és szociális irodalmával, illegális és legális sajtótermékeivel — mint például az *Istina*, a *Trudbenik*, a *dolgozó*, a *Mladi radnik*, a *Narodni glas*, a *Népszava*, a *Híd* — a Tito vezette Párt gyakorlatilag leküzdötte a ráerőszakolt illegális arbronsait, és immár a forradalmi harc csataterén találta magát.

A JKP számos kiáltványában, felhívásban, röpiratban és nyomtatványban mutatott rá az egyre növekvő fasiszta veszélyre. 1938 tavaszán Ausztria bekebelezésekor a JKP Központi Bizottsága állást foglalt az ország megvédésének kérdésében, és kiáltványában többek között ezeket írta: „... A hitlerizmus nem barát, nem is jószomszéd, hanem Jugoszlávia népei szabadságának és függetlenségének esküdt ellensége. Kijelentései a velünk szembeni semlegességéről és barátságáról hazugság, akárcsak a tegnapi Ausztriának tett ígéretei is (...) Holnap már seregei a Karavankákon át Jugoszláviába özönlnek.”

1938 nyarán a Csehszlovákia körüli egyezkedés idején a JKP riadóztatta és a Csehszlovák Köztársaság segítségére és függetlenségének megvédésére hívta fel nemzetünket.

A fasisztabarát Milan Stojadinović rendszere azonban nem változtatott külpolitikáján, még akkor sem, amikor a Müncheni Egyezményvel Csehszlovákiát odadobták a fasiszta agresszornak. Ellenkezőleg, Milan

Stojadinović rendszere szolidaritást vállalt ezzel, és behozta az országba a „zöldingesek” felfegyverzett osztagait. A JKP Központi Bizottsága 1938 októberi felhívásában a népi tömegek előtt rámutatott erre, a hatalombitorló és áruló politikára. Ellentétben a burzsoázia behódolásával, a JKP fellobbantotta a tömegek hazafias érzelmeit, és közreadta jelszavát — Megvédjük az országot! Ezekben a napokban a JKISZ és a haladó ifjúság igen tevékeny volt, a Párt felhívására pedig kb. 200 000 jugoszláv, köztük mintegy 25 000 vajdasági, jelentkezett, hogy a Csehszlovák Köztársaság megvédésére siessen. Önkéntes századok alakultak, a falusi és városi fiatalság számára pedig elsősegély-tanfolyamokat tartottak. A JKP a fasisztabarát kormány és annak kül- és belpolitikája elleni harcra buzdított, és a demokratikus népi kormány megeremtéséért, valamint egy olyan védelmi rendszerért, amely nemzeti integritásának megvédésében elsősorban a Szovjetunióra támaszkodik.

A Népfront a széles demokratikus mozgalomnak minden jegyét magán hordozta, sőt a Dolgozó Nép Pártja szabadkai, zrenjanini, šidi, verseci és más helységi kezdeményező bizottságai az egyesült ellenzékkel illetve a Vajdasági Mozgalommal sikeresen tárgyaltak, és létre is jött egy megállapodás. Versecen és Šiden például még a kezdeményező bizottságok és a baloldali szocialisták is egyezséget kötöttek.

E megkötött egyezségek értelmében a Vajdasági Mozgalom köteles volt minden egyes ülésre vagy politikai tanácskozásra szónokként bejelenteni a Dolgozó Nép Pártja kezdeményező bizottsága egyik tagját is. Így azután a Vajdasági Mozgalom, illetve az egyesült ellenzék Újvidéken, Bácsföldváron, Titelen, Törökbecsén, Zrenjaninban, Versecen, Szabadkán, Topolyán, Becsén, Đurdevón, Csurogon, Zsablyán, Gospodincin, Szenttamáson, Nadaljon, Šiden, Sremska Mitrovicán, Rumán és még néhány kisebb helységben tartott gyűlésein a Dolgozó Nép Pártjának képviselői is beszédet intéztek az összegyűlt tömeghez: így Svetozar Marković-Toza, Radivoj Čirpanov, Branko Bajić, Stevan Beljanov, Jovan Oros, Vlada Živanović, Vladimir Kolarov-Koča, Stevan Jovanović, Nebojša Maletić és mások is.

Politikai tevékenységük során sok aktivistát letartóztattak, sőt bíróság elé is állítottak. Ilyen esetek voltak Újvidéken, Zrenjaninban, Szabadkán, Versecen és másutt is.

Elemelve a Dolgozó Nép Pártja politikai aktivitását az 1938. december 11-én megtartott képviselőházi választásokon, a JKP Tartományi Bizottsága így számolt be a VI. tartományi értekezletnek: „A Párt a Vajdasági Mozgalommal együtt részt vett az 1938-as választásokon. A Vajdasági Mozgalom Végrehajtó Bizottságában helyet kapott a Párt képviselője is. A Vajdasági Mozgalomban tömörült politikai pártok nem lojális magatartása következtében a részvétel csupán abból állt, hogy tevékenyen támogatták a mozgalom jelöltjeit a választási hadjáratban. A hatóságok mindent elkövettek, hogy megghiúsítsák az önálló vajdasági

munkásmozgalom nyilvános érvényesülését, másrészt maga a Vajdasági Mozgalom már az együttműködés első napjától fogva igyekezett háttérbe szorítani a pártot, hogy később teljesen elhanyagolja. A Vajdasági Mozgalom nem állított egyetlen munkásjelöltet sem, a törökbecsei járásban pedig a munkás-parasztok jelöltjét Ljuba Davidović irodája révén saját kandidátusukként jelölték.”

Ilyen általános körülmények között vették ki részüket a DNP kezdeményező bizottságai a képviselőházi választásokból. A Dolgozó Nép Pártja ekkor csak négy jelöltet állított, egyet-egyét a törökbecsei, a topolyai, a verseci és a šidi járásban. Az első kettőben a kommunisták a DNP listáján szerepeltek, míg Versecen és Šiden a szocialistákkal közös listán indultak. A választások eredményeként a DNP a törökbecsei járásban 1674, a topolyai járásban 853 szavazatot kapott, ebből csak Csantavéren 600-at, azaz abszolút többséget szerzett.

E tevékenység útján gyakorlatilag ki is épült a Dolgozó Nép Pártja kezdeményező bizottságainak hálózata, s lezárult a Vajdasági Mozgalommal való együttműködés első szakasza. Vajdaság a „legmesszebbre jutott el a tartományi méretű népfront kialakításában”. Szervezeti kiépítésének további, második szakasza 1939 második felében indult meg értékes politikai tapasztalattal. Ekkor már a JKP szervezeteit a városok és falvak nagy többségében felújították. A kommunistáknak a DNP kezdeményező bizottságai létrehozására és legalizálására tett erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. Az önállósult és politikailag egyre érettebb DNP legnagyobb sikereit éppen 1939-ben érte el. A DNP egészének működése már a munkásosztály és a széles néptömegek harcának új szakaszára, a fasiszmus elleni küzdelem és ugyanakkor az ország demokratizálódása kezdetének időszakára esik, a német—szovjet meg nem támadási szerződés aláírása, a fasiszta agresszió és a második világháború kezdete, a Kommunista Internacionálé politikai vezérelvének megváltoztatása időszakára.

A JKP-NEK MINT ELSŐRENDŰ POLITIKAI ERŐNEK AZ AFFIRMÁLÓDÁSA

A vajdasági dolgozók és a forradalmi-demokratikus mozgalom további erősödése szempontjából nagy jelentőségű a JKISZ Központi Bizottságának 1940 augusztusában Zrenjaninban, Ivo Lola Ribar elnök részvételével megtartott V. tartományi értekezlete és a JKP vajdasági tartományi bizottságának VI. konferenciája, amelyre 1940 szeptemberében a Kamenicai Szőlőkben került sor, s amelyen Ivan Milutinović, a JKP KB küldöttje is jelen volt. A beszámolókból, a vitából és a határozatokból ki-világlik a vajdasági kommunisták, az ifjúság és a munkásosztály szilárd elhatározása, hogy a legnagyobb erőfeszítések árán is harcolni fognak a fasiszmus ellen és készek hazánk határainak a megvédésére.

A Párt 1936 és 1940 között az osztályharc élvonalába került, megerősítette befolyását, és itt a Vajdaságban is úgy affirmálódott, mint a széles néptömegek érdekeinek következetes hordozója. Mindezt politikai akcióval, mintegy 350 sztrájk és bérmunkás-megmozdulás megszervezésével (amelyekben egyenként is több ezer munkás vett részt), a munkafeltételek javításáért és a jobb fizetésekért folytatott kitartó küzdelemmel érte el, de nem kevésbé fontosak az 1939-es újvidéki, szabadkai és zombori árdragulás elleni gyűlések sem. Tekintélyét csak növelte, hogy a hatalmi szervek részéről történt üldözések, a gyűlések és összejövetelek betiltása s egyes szakszervezetek és szervezetek munkájának berekesztése ellenére is jól dolgozott. 1940 decemberében Sremska Mitrovicán éhség-tüntetést tartottak; az egyetemisták Szabadkán és Belgrádban, a középiskolások pedig Újvidéken, Pancsován, Versecen, Kikindán és Zomborban tiltakozó akciókat és sztrájkokat szerveztek, és küzdöttek a politikai jogokért, illetve a kormány népnyúzó bel- és fasisztabarát külpolitikája meg a rendszer által megfúrt számos fasiszta színezetű vagy kimondottan fasiszta szervezet romboló tevékenysége ellen.

A VI. tartományi pártértekezlet és a JKP V. országos konferenciája megtartásának idején (ez utóbbin a 105 küldött közül 7-en vajdaságiak voltak) a JKP-nek 6500, a JKISZ-nek 18 000 és az osztályharcos Egyesült Munkás-Szakszervezeti Szövetségnek pedig százezer tagja volt. Csak Vajdaságban a JKP-nek több mint 2000, az URSS-nek pedig közel 8000 tagja volt, ezenkívül Vajdaság 15 városában és 35 falvában működött pártszervezet. Munkájukat a JKP Žarko Zrenjanin vezette tartományi bizottsága irányította. Zrenjanint egyébként az V. országos értekezleten beválasztották a JKP Központi Bizottságába. A tartományi pártbizottság 6 körzeti, 15 járási és 14 helyi bizottság munkáját irányította.

A vajdasági pártszervezet tagságának 50 százalékát ez idő tájt az ipari és kisipari munkások alkották, 40 százaléka mezőgazdasági munkás, apró- és középbirtokos, 10 százaléka pedig értelmiségi volt. A párttagság valamennyi itt élő nép és nemzetiség soraiból tevődött össze. Tekintettel arra, hogy az össz-párttagság 30 százaléka magyar nemzetiségű volt, az említett értekezleten rámutattak a magyar nyelvű pártirodalom hiányára, az V. országos konferencián pedig határozatba foglalták, hogy a kommunistáknak Vajdaságban „energikusan síkra kell szállniuk a magyar kisebbség egyenrangúságáért”.

Ebben az időben a Pártnak igen gyenge hatása volt a német nemzetiségűekre, akik Hitler villámgyors sikereinek hatására — épp akkor, amikor a JKP a rendszertől a legmélyebb ütésekben szenvedte — szinte valamennyien beléptek a Kulturbundba.

A szlovákok körében a Pártnak már jóval erősebb befolyása volt, mert közöttük nagyobb számú párttagra és még több szimpatizánsra talált. Bizonyos számú ruszin nemzetiségű párttag is volt, míg a románok körében eléggé jelentéktelen volt a Párt hatása.

Innen van az, hogy amikor a JKP VI. vajdasági tartományi értekezletén meghatározták a nemzeti kérdés területén esedékes feladatokat, a legfontosabbnak a következőket tartották: „Harc Jugoszlávia valamennyi népének egyenrangúságáért, harc Vajdaság elnyomott népeinek nemzeti felszabadulásáért és a velük való szövetségért, és küzdelem a hegemonia, a szerb és horvát imperializmus, a magyar revizionizmus és a német imperialista nemzetiszocializmus ellen.” Ezzel a Párt reális távlatot nyitott a közös harc előtt, amelyet Vajdaság és Jugoszlávia minden nemzetének és nemzetiségének egyenrangú, testvéri és szabad közössége létrejöttéért vívnak. Vajdaságban ekkor igen komoly sikereket ér el a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség is. A JKISZ 1940 augusztusában megtartott V. tartományi konferenciájának idején a tagságban 110 illegális, 450 féllegális és 1600 legális ifjat és lányt tartottak nyilván. A JKISZ Tartományi Bizottságának élén Borislav Petrov-Braca és Đorđe Zličić-Ciga állt. Amikor a szervezet elért egy bizonyos fejlettségi fokot, mind több fiatal kéri a felvételét. A különféle tanfolyamok révén eszmeileg és politikailag felkészült fiatalok voltak ezek. A Fruška gora-i Beočin melletti 1939-es nyári táborozás vagy a következő évben a testerei találkozó bizonyította, hogy a JKISZ Tito messzireható elképzeléseivel a legközvetlenebb módon készült a rohamosan közelgő sorsdöntő napokra és a forradalomra.

A JKP VI. tartományi konferenciája határozataiban a következőket hangsúlyozta: „A hatalmon levő szerb, horvát és szlovén burzsoázia, az Európában folyó imperialista háború ürügyén minden erejével azon fáradozik, hogy elfojtsa a munkás-paraszt forradalmi harcot. Azzal, hogy megkísérli megtörni a dolgozó nép harcát, palástolni kívánja a Szovjetunió irányában táplált kétszínű politikáját és az együttműködési szerződés elodázásának okait. Ez lett volna egyébként az egyetlen biztosíték a nemzeti függetlenség megvédésére s ugyanakkor az imperialista háborúban való részvétel meggátolására, az olasz fasizmussal és a német nemzetiszocializmussal való egyre nyíltabb paktálás megelőzésére. Így az uralkodó burzsoázia az országot vagy az imperialista háború vagy pedig az imperialista rabság felé és a nincstelenségbe sodorja.”

1940 októberében hasonlóan vélekedik a JKP V. országos konferenciája is. Ez alkalommal a JKP főtitkára, Josip Broz Tito a többi között a következőket mondta: „Jugoszlávia népei ellenzik a Cvetković—Maček-kormány áruló kül- és belpolitikáját. (...) Jugoszlávia népei nem óhajtják a fasizmust, s nem akarnak totalitáris rendszert, nem akarnak a német és olasz pénzügyi oligarchiák jármába jutni. (...)” A kormány azonban az ország elárulására készülve, egyre kegyetlenebb intézkedéseket foganatosít a JKP és Jugoszlávia dolgozó tömegei ellen. Az antifasisztákat letartóztatják, és elítélik, sokan közülük koncentrációs táborokba kerülnek. A tüntetőkre egyre gyakrabban lönek a csendőrök, a sztrájkolókat pedig letartóztatják és kínozzák. És amikor mindez nem hozta

meg a kívánt eredményt, abból a szándékból, hogy lecsendesítsék az orkánná változott forradalmi demokratikus mozgalmat, a Cvetković—Maček-kormány, 1940. december 30-án, rendeletet hozott az osztályharcos Egyesült Munkás-Szakszervezeti Szövetség betiltására. A Párt ezt az ülést már felkészülten várta. A vállalatokban és gyárakban folytatódott a munkásosztály harca a rendszernek e támadása után is. Így azután a zavar helyett, amit a hatalombitorlók akartak kelteni az osztályharcos szakszervezetekben, és ahelyett, hogy szétforgácsolták volna a szövetség erejét, a munkások és a rendőrség összecsapására került sor. 1941 elején Sremska Mitrovicán, Szabadkán, Újvidéken és Zemunban voltak ilyen összetűzések.

Egy ilyen katonai, politikai és társadalmi konstellációban, amikor a fasiszta veszedelem vésszen megközelítette hazánkat, s amikor sor került a fasiszta Németország szövetségére Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával, Jugoszlávia a legközvetlenebb módon ki volt téve az agresszióknak. Ilyen feltételek között a vezető jugoszláv burzsoázia pozíciójának megmentésére olyan húzásokat eszközölt, amelyek gyakorlatilag az ország elárulásához vezettek. A JKP Központi Bizottsága, Dragiša Cvetkovićnak és a külügyminiszter Cincar-Markovićnak a Harmadik birodalom fővárosában tett látogatását, valamint Pavle hercegnek a Hitlerrel való 1941. március 4-i ritkos megbeszélését követően, amelyen gyakorlatilag Jugoszláviának a hármass paktumhoz való csatlakozásáról volt szó, kiáltványt tett közzé *A kapituláció ellen és a Szovjetunióval való kölcsönös segítségnyújtási szerződésért* címmel. Ebben a kiáltványában a JKP Központi Bizottsága figyelmeztette a széles néptömegeket, hogy Cvetković kormánya nyíltan eladta Jugoszlávia függetlenségét. Ebből adódik az is, hogy ugyanebben a kiáltványban a munkásokhoz, a parasztokhoz, a polgárokhoz, a katonákhoz, az altisztekhez és tisztekhez fordulva a JKP Központi Bizottsága a következőképp apellált: „Még van idő arra, hogy megmentsük a függetlenséget, még maradt idő arra, hogy lehetetlenné tegyünk a nép árulóinak népellenes terveit akkor, ha létrejön a *Szovjetunióval való kölcsönös segítségnyújtási szerződés*, ha elkergejtük az áruló kormányt és ha *népi kormányt* hozunk létre, amely mindenekelőtt a nép érdekeivel törődik.

Szervezetek tiltakozó gyűléseket és összejöveteleket! Magyarázzatok meg a népnek a Cvetković—Maček—Kulovec hatalombitorló kormány piszkos árulását! Változzék folyammá a népakarat, egy olyan mindent elsöprő népi mozgalomban, amely harcol a nép akarataért, és akkor szabadságunk és függetlenségünk biztosítva lesz.”

A JKP vezette, a széles néptömegek részvételével kialakult antifasiszta mozgalom 1941-ben hatalmas méreteket öltött. 1941. március 25-én Jugoszlávia a hármass paktumhoz kapcsolódott. Ez a lépés azonban március 26-án és 27-én Jugoszlávia-szerte a JKP vezette hazafias és antifasiszta tömegek elégedetlenségének eruptív kifejezéséhez vezetett. A Kommunista Párt

ezekben a napokban kiáltványaiban lerántotta a leplet a hármás paktumhoz való csatlakozás lényegéről, és rámutatott az ország nemzeti függetlenségének és a dolgozók legszélesebb jogainak kivívásához vezető harci útra. *Inkább háborút, mint paktumot! Jobb a halál, mint a rabság!* — ezekkel a jelszavakkal indultak tömeges akciókba az ország és Vajdaság népi és őszinte demokratikus erői.

Vajdaságban a tüntetések majdnem minden városban lejátszódtak, ezenkívül a falvak egy részében is. Újvidéken, Zrenjaninban, Melencén, Kumanén, Žedniken, Versecen, Zemunban, Pancsován, Krčedinben és a másutt megrendezett politikai gyűléseken és tiltakozó felvonulásokon a Párt jelmondatait hangoztatták; a házak falán az antifasiszta és más, az alkalomnak megfelelő jelmondatok jelentek meg aláírásokat gyűjtöttek, amelyekkel követelték Dušan Simović újonnan megalakult kormányától, hogy sürgősen írja alá a Szovjetunióval való szerződést. Dušan Simović tábornok kormánya azonban nem volt felkészülve arra, hogy gyökeres változtatásokat eszközöljön bel- és külpolitikai téren, s ebből kifolyólag a néptömegek még inkább magukévá tették a JKP-nek az ország megvédésére és függetlenségére irányuló politikáját, s hasonlóképp hallgattak a hívó szóra 1941 nyarán, hogy fegyveres felkeléssel, a megszállók és a hazai árulók elleni küzdelemmel vívják ki nemzeti és szociális felszabadulásukat.

MILENKOVICS Svetisláv fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SINKÓ ERVIN REGÉNYEI (I.)

BORI IMRE

1.

Sinkó Ervin útja a szépprózai műfajok felé a naplólíráson át vezetett. Már az *Éjszakák és hajnalok* költője is szenvedélyes naplólíró volt, és hosszabb-rövidebb megszakításokkal évtizedeken át folyamatosan személyére összpontosított figyelemmel vezette naplóját.¹ Nem csupán a krónikás igényének jele volt ez a naplólírói kedv, hanem az írói természet ösztönzéseinek megnyilatkozási formája is. Az író világhoz való viszonyának jellegéből következett — abból az énkultuszból, amely az 1910-es évek második felében legsajátosabb változatát az akkor fellépő forradalmárnemzedékek gondolkodásában alkotta meg. Az „individuális etika” kérdése ez, s nemcsak Sinkó Ervint tartotta bővületében, hanem a többieket is, akik vasárnaponként Lukács György „iskolájába”² jártak. Ám míg a többiek aránylag gyorsan és nagyobb lelki megrázkódtatások nélkül haladták meg gondolkodásuk e korlátait, amely Dosztojevskij szellemének pecsétjét viselte magán,³ Sinkó makacs krisztianusként még éveken át cipelte lelki terhét, véglegesen és radikálisan azonban később sem tudott szakítani a krisztianista gondolatrendszerrel. S nem véletlenül! Okai között kétségtelenül vannak életének alakulásával összefüggő tényezők, s találunk a lelki alkatra valló mozzanatokot is. Ám, mint költészete vizsgálata jelzi, a krisztianizmus Sinkó „világnézetévé” vált, nem pusztán a gondolkodás kalandja maradt, ilyen módon pedig nemcsak művészi, hanem emberi létezését is erre alapította.⁴

A magát figyelő és magával törődő én spontánul is a naplóban találja meg műfaját ebben az időben, és miként Sinkó Ervin példája bizonyítja, a napló televényében nem csupán vers-magok csíráznak ki, hanem elbe-

¹ Bosnyák István: Vázlatok egy portréhoz. Újvidék, 1975. 410.

² A század nagy tanúi. Bp. 1978. 117.; Vezér Erzsébet; Lesznai Anna. Bp. 1979. 59—63. valamint 76. Fehér Ferenc: Balázs Béla és Lukács György szövetsége a forradalomig. Irodalomtörténet. 1969. 2. 317—346.; 3. 531—560.

³ Balázs Béla naplójegyzeteiből, 1911—1920. Valóság, 1973. 2. 89.

⁴ Bori Imre: Sinkó Ervin költészetéről. Utószó Sinkó Ervin: Vándorbotom meg-megtorpan. Újvidék, 1977. című kötetéhez. 294—300.

szélések és regények, majd tanulmányok⁵ is. Más alkotói egyéniségek esetében talán nem lehet a napló és más szépírói formák között az összefüggések e szigorúbb rendjét feltételezni, Sinkó Ervin munkásságában a sajátos jellegű, nyomatékos én-központúság egészen kézenfekvő. Ha regényt ír, akkor sem a „világ” érdekli, hanem csupán az, ami abból magára vonatkozik valamilyen módon. Ami a napló anyaga (vagy anyaga lehetne), az tulajdonképpen regényeinek a „tárgya” — de a „depoetizált-ság”-nak a prózát jellemző követelménye nélkül természetesen, különösképpen, ha a naplót az élet „poétikus” megfogalmazásai egyikének tételizzük fel, szöges ellentétben a prózával, amelyet Sinkó már a húszas évek elején sem fogadott el, később pedig kategorikusan megtagadott, mondván, hogy „ellene vagyok a prózának”,⁶ amely Sinkó szerint „depoetizált élet és depoetizált művészet”. S ha tudjuk, hogy a krisztianus Sinkónak is a vallomástevés tulajdonképpen az egyetlen létezési formája, ilyen módon pedig a *költőiség* hordozója, akkor a naplóírói igények dajkálta regény kérdése is magyarázatot nyer, s szinte mindegyiknek a helyét a napló műfaján túl, de a „próza” még innen jelölhetjük ki. Éppen ezért joggal merül fel a kérdés; nem kell-e Lukács György *A regény elmélete* című művének egyfajta visszhangját keresnünk a Sinkó-regényekben, főképpen, ha Lukács olyan mondataira gondolunk, mint amilyen a következő is: „A regény a kalandnak, a bensőség önértékének a formája; tartalma ama lélek története, mely éppen elindul, hogy megismerje önmagát, mely kalandokat keres, hogy próbára tegyék, hogy általuk igazolja magát, megtalálja saját lényegét.”⁷ Ugyanis több Sinkó-regényre ráillik Lukács regénymeghatározásának nem is egy tétele — ezek között pedig a „saját lényegének” a keresése, az önmegismerés vágya elsősorban. Az azonban mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy az első regényeit író és még krisztianus Sinkó Ervint annak a „léleknek a története” érdekli, „mely éppen elindul, hogy megismerje önmagát”, természetesen a krisztianus ideológia bővületében, mely gondolatainak és viselkedésének mozgásirányát is megszabta. Ezért történhetett meg, hogy a naplófeljegyzéseit rovatgató, költeményeit író ifjú művész mégis regényben fogalmazta meg krisztianus „világnézetét”, előbb az *Egy történet, melynek még címe sincs*, később pedig az *Aegidius útra kelése* című művében.

Az *Egy történet, melynek még címe sincs* a pozsonyi *Tűz* című folyóiratban jelent meg, s tudjuk, eredetileg a *Hangtalanul* címet kapta.⁸ Mint minden későbbi Sinkó-regény, ez is kulcsmű, s az életrajzírók joggal kereshetik ebben is Sinkó Ervin életének és baráti körének konkrétumait,

⁵ Jó példa erre a szarajevói és drvari napló. Honfoglalás előtt. Újvidék, 1976.

⁶ Idézi Bori Imre: Fejezetek irodalmunk természetrajzából. Újvidék, 1973. 203.

⁷ Lukács György: A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete. Bp. 1975. 541.

⁸ Egy történet, melynek még címe sincs. *Tűz* (Bratislava, Wien) 1922. 1—2—3. sz. 1923. 5. Illés Ilona: *Tűz* 1921—1923. Diogenes 1923—1927. Repertoriumok. Bp. 1977. 63. Mi a regény nyomdai kéziratának fénymásolatát használtuk, ezért a lapszámokat nem jelöljük. Itt köszönöm meg dr. Bosnyák Istvánnak a szöveg rendelkezésemre bocsátását.

noha szemmel láthatóan a szerző alteregója itt még a háttérben marad, de már „színre lép”, méghozzá a regény egyik hősnője, Anikó oldalán, akinek alakja majd tovább él az *Optimisták*⁹ lapjain is. A regény életterét azonban még Ambrus alakja tölti ki, nem hagyva kétséget afelől, hogy a fiatal, a regényírásban első lépéseit tevő szerző élő alakról mintázta, s hogy valóságos személy volt,¹⁰ akinek életfelfogása miatt két aszszony között kell őrlődnie, megkísérelve, hogy a klasszikus polgári szerelmi háromszög modelljét új szeretet-tartalmakkal töltsse ki az 1918—1919-es magyar forradalmi mozgalmak delelőjének idején, amikor egy ilyen jellegű igény realizálása lehetségesnek látszott. Térben és időben szigorúan meghatározott tehát a regény cselekménye, és helyhez és időhöz kötöttek a kérdések is, amelyek a főhős, Ambrus, létezésének és mozgásterének áramkörében jelt adnak magukról. Nem elvekről van elsősorban szó — noha az író érinti a forradalmi mozgalom kérdését —, hanem *viselkedésről*, amely Ambrus énkultuszának etikájából következik, és a feleségéhez, valamint a szeretőjéhez való viszonyában mutatja meg magát. Kétségtelenül Sinkó legszemélyesebb kérdései is ezek, noha alteregója még Ambrus árnyékában létezik, s valójában az Ambrus—Anikó—Lestyán Péter háromszög leggyöngébb pontját képezi, s legfeljebb azt dokumentálja, hogy sikerült rövid időn belül túltennie magát a szerelem polgári felfogásán, tehát eltűri, hogy Ambrussal osztozzék Anikó testén és lelkén. Ez magyarázza, hogy a regény nem Ambrus viselkedésének apológiája, pedig az is lehetne, hiszen Ambrus nem egy gondolata a húszas években keletkezett Sinkó-versekben zeng tovább, hanem kritikája is egyúttal. Tudjuk, hogy annak a tüskének a szúrása, amelyet ebben a regényében Lestyán Péter lelke kapott, Sinkó Ervinben szarajevói és drvari naplófeljegyzései tanúsága szerint évtizedek múltán is sajgott még.

Nem véletlenül látjuk a regény világát Ambrus felesége szemszögéből! Az íróban ugyanis az ész és a szív küzdelme folyik a regény írásának idején. Ambrus annak az embereszménynek a megtestesülése, amely felé maga Sinkó Ervin is törekedett, keresve a feleletet a „milyen embernek kell lennie a forradalmárnak?” kérdésre. Elfogadja tehát Ambrus etikáját, ám látja annak áldozatot követelő jellegét is, különösképpen, hogy éppen ő maga az Ambrus—Anikó viszony áldozata Lestyán Péter személyében. Ambrus *viselkedése* egyszerre áldozatot hozó és áldozatot követelő: engedi magát szeretni, de érzéketlenül lép át azokon, akik ebbe a szeretetbe belehalnak vagy belerokkannak. Ambrus „krisztianizmusának” ellentmondásai pedig első számú áldozatának, feleségének, vallo-más-tükrében derenghetnek csak fel a kritika megsemmisítő indulata nélkül, hiszen a feleség az, aki fájó szívvel tudja szeretni ezt az idea-embert, aki etikájának bűvöletében (és vakságával) halad át mások életkörein, hogy a regény végén mindenkit elhagyva Moszkvába utazzék. Ezért

⁹ Az *Optimistákban* Czinner Erzsi.

¹⁰ Ambrus alakjának mintája Komját Aladár volt.

lesz a regény naplószerű emlékirata a feleségnek, aki szíve alatt Ambrus gyermekével veti papírra az életéből kilépni készülő férfival töltött életek eseményeit — a maga helyét keresve (s nem találva) annak világában. A naplóíráshoz szokott fiatal író természetes közegében marad tehát az *Egy történet, melynek címe sincs* írása közben, és alapjában műve előnyére tudja változtatni módszere kétségtelen hátrányait is. Az egy pontban rögzített nézőpont, ebből következően az aránylag kis sugarú kör, amit a figyelem becsenkészhet, az egy pontból érkező információk kényszerű egyoldalúsága természetes velejárói az ilyen típusú regényeknek. Minthogy azonban az író szándéka szemmel láthatóan az Ambrus-jelenség érzelmi indíttatású elemzése volt, és nem az ún. külvilág érdekelte, hanem Ambrus maga, nem is akart többet tudni róla, mint amennyit a szüntelenül figyelő, a férfi viselkedésének mozzanatait szüntelenül „lereagáló” feleség tudhat, ez pedig megszenvedett tudás, elégségesnek látszott az intim tárgyilagosságnak a regényben elért foka is, hogy az érzelmi intellektualizmus Sinkóra jellemző síkjait bejárhassa anélkül, hogy az epikus előadás megkövetelte írói elidegenítésnek engedelmessékednie kellett volna. Nyilvánvalóan hozzájárult ehhez az is, hogy Sinkónak a regény első lapjain sikerült a maga írói lehetőségeit maradéktalanul kiaknáznia mind hangvételnél, mind tárgyalási módban, mind pedig a naplószerű vallomásait író asszony „szituációja” megteremtésében. Nem az elhagyott, lélekben magára maradt asszony szólal meg ezekben a bekezdésekben, hanem a „semmi ágán” lengő, a sivatagi magányban tévelygő, akinek az írás a létezés utolsó szalmaszála. „Írni, mert a némaságot nem bírom ki...” — olvassuk a bevezető fejezet alább következő egyik bekezdésében:

„Hogy történt, hogy idejutottam? Ma már az én menyasszonyságomat sem érzem tulajdonképpen boldognak. De mégis: a magányosság milyen törhetetlen falainak kellett köztünk épülni, hogy én férjemről és magamról, mint két messzi emberről így tudjak írni. Írni úgy, hogy minden szó fájdalmas visszhangja néma magam legyen, csak én magam; írni, mert a némaságot nem bírom ki.”

Akár az egész regény foglalatosa lehetne ez a pár mondat, hiszen a figyelem előterében valóban nincs is másról szó, mint arról, hogy a főhősnő, vallomásait írva, visszanyomoz életében, hogy felfedje, miért jutott a létezés válságos és kiélezett pillanatához, és megvizsgálva házassága történetét Ambrussal, megtalálja a pontot, ahol csúszni kezdett a talaj a lába alól. Egy értelmes, társasági nő, vallomásai sorakoznak a regényben, akinek határozott véleménye volt a férfi és a nő viszonyáról, az öltözködésben „speciális ízlést” képviselt, sikerei voltak, erősnek érezte magát mindaddig, amíg nem lett Ambrus felesége. Házassága elszigetelődésének a története. Elhagyja Anikó, aki árnyéka volt; Ambrus nem vele, hanem kinn a világban, másokkal éli életét; Ambrus anyja pedig nem fogadja be, mert Anikót látná szívesen fia oldalán. Azután rádöb-

ben, hogy Ambrus valójában könyörületből vette el, holott ő ment hozzá anyáskodó szándékkal feleségül, és megtudja, hogy Ambrusnak viszonya van Anikóval — kettejük kezdetben intellektuális kapcsolatát futja be a nemiség. S hogy Ambrus nem vallotta be, az filozófiájából következett: „Kereken kimondom: az ember nem vállalhatja, hogy egy szó az ő szájából, ha az a szó az igazság is, egy másik embert meggyilkoljon.” Csak a gyermek marad számára, a még méhében szunnyadó, aki majd meggyilkolja anyját, és maga is meghal öt nappal születése után.

A hősnő lelki képét és sorsvonalát biztos kézzel rajzolja meg a regényírásban próbát tevő szerző, minthogy a regényfikció nehezebb követelményeit a vallomások-analitikus előadásmóddal sikerült megkerülnie. Ambrus, Anikó és Lestyán Péter alakja azonban már bizonytalanabb kézzel készült, inkább eszmei árnyalakjukat látjuk átvonulni a feleség naplószerű vallomásainak a lapjain, még Lestyán Péterét is, aki az író legszemélyesebb élményeinek a hordozója. Feltűnő például, hogy Ambrusnak kevés emberi vonását tudja megtagadni, holott a feleség portréját ilyenekből állította össze. Egy gyermekkori epizódon kívül (ebben a szót fogadó jó fiút látjuk, akinek erős volt a kötődése szüleihez) alig tudnánk mást megemlíteni, mintha csak a feleség ismereteire akart volna hagyatkozni Ambrussal kapcsolatban. Világnézetéről is csak apró részletek informálnak bennünket, a feleségével közölt véleményyöredékek mozaikkockáiból kell kiraknunk a *spiritualizált mozgalmi ember*¹¹ képét, mert Ambrus az író szerint is ez volt, nyílván nem függetlenül Sinkó személyes tapasztalataitól vagy emberideáljától, vonzó tulajdonságai és problematikus nézetei kétarcúságában. Mert Ambrus megmérettetéséről szól ez a regény, még inkább pedig arról, hogy könnyűnek találtatik az író minden rokonszenve ellenére. 1918-ban „tárgyal, tervez, antimilitarista propagandát csinál”, de még sincs annyira a mozgalomban, hogy gyanúsá válna. Az őszirózsás forradalmat üdvözli, beleveti magát a társadalmi mozgalmakba, s úgy érzi, hogy az Oroszországból érkezett küldöttek segítségével megkezdődhet az „igazi munka”. „A leszerelt katonák eiegedetlenek, a munkanélküliek száma folyton nő, a kormányal szemben teljesíthetetlen követelésekkel fognak előállni, jönni fog a forradalom...” — ez a diagnózisa. De elégedetlen a forradalommal is: „Csak Ambrust érték kellemetlen csalódások. Felháborodva, magából kikelve beszélt arról, hogy az új rend vezetői rosszul dolgoznak. Egészen apró részleteket tudott az egyesek rossz magánéletéről, visszaéléseiről. Valóságos purifikátori haraggal beszélt ezekről a dolgokról...” Az ellenforradalom győzelme után (a hír hallatára árulásról beszélt) viszont már Németországban így vélekedik: „Megint meg kell csinálni, ha most vérbe fojtják is... Az emberek tömegei éhesek, kenyeret akarnak. Előbb a kenyeret kell megszerezni nekik, azután lehet csak a többről szó...”

¹¹ Vezér Erzsébet: Lesznai Anna. Bp. 1979. 96.

Ambrus elégedetlenségének azonban nincsenek politikai okai. Anyja szerint „Ambrus mindig elégedetlen lesz”, mert „könnyebb a rosszon kétségbeesni, mint a meglévő jónak örülni”. Sinkó regényének hősnője, a feleség, ennél tovább megy, mondván, hogy „Abrus kívülről keresi az okát annak, amiért rosszul érzi magát”, holott — sugallja a regény — lelki életének rendezetlensége ad jelt szüntelenül magáról, a valóságos emberi viszonyokkal nem számoló spirituáltság, amely nem engedi szárnyalni tehertételei miatt. Az elvont, spekulatív módon kikövetkeztetett szeretetvallás képviselője rontja meg forradalmi hétköznapjainak az örömét. Az író sorakoztatja is ennek a vallásnak a hittételeit a feleség feljegyzéseiben:

— „Én nem tudok másképpen élni, én nem tudom csupán egy embernek adni magam. Mindenkié kell lennünk, mindenkié...”

— „De nem szabad akarni a boldogságot. A boldogság nincs is ezen a földön. A boldogság nincs. Ha boldogok akarunk lenni, csak mások még boldogtalanabbak lesznek, és velük együtt mi is. Nézd, én hozzá-törődöm a sorsukhoz...”

— „Az biztos, hogy vannak dolgok, amik csak addig rosszak, míg az ember nem szeret. Ha mindenki tesvérem, akkor könnyű a rosszat eltűnőm és magamat odaadnom...”

— „Ki kell szélesedni, hogy mindenkit ölelhessen az ember...”

— „Csak egyszer kell az embernek magán áttörni és akkor mindent meg tud tenni...”

Ambrus nézeteinek pedagógiai hasznáról azonban nem tájékoztatja az olvasókat az író, csupán jelzi, hogy a Tanácsköztársaság kiküldetésével módja lesz majd Ambrusnak pedagógiai elképzelései valóra váltására; de nyilvánvalóvá teszi, hogy az ezekre a nézetekre épült viselkedés-modell a magánéletben közelről sem üdvözítő, hiszen lényegében nem is szolgált más célt, mint az Anikóval fenntartott kapcsolat igazolását, amolyan alibi-elméletként, bár elvont formájában nyilvánvalóan nem annak készült. Egy előítéletektől mentes kis emberi közösség létrehozása az ideál, amelyben az intellektuális kapcsolatok éppen annyira fontosak, mint a szerelmiek, és amelyben a birtoklást a tolerancia váltja fel, a boldogság pedig a másik ember boldogságának a látványából születik. Ám ennek a modellnek a talapzatát egy klasszikus szerelmi háromszög képezi, s pusztán a feleség ellenállásán múlik, hogy nem bővül szerelmi négyszöggé, mert Abrus egyszerre szereti feleségét és Anikót, Anikó pedig Ambrust és Lesztján Pétert. Mondja is a feleség Ambrusról, hogy „ha az egyik itt van, vágyódní kell a másik után”. Hogy az emberi viselkedés e kérdései állnak Sinkó regényének a középpontjában, azt a mű egyetlen „külső”, a szereplők életével semmiféle kapcsolatban nem lévő epizódja, a háborúból hazatért férfi története bizonyítja, amely azonban a feleség szavai szerint az ő életébe is belenyúl, „az öngyilkossá lett katonának a dolga ott van az ő életükben”.

A feleség és Ambrus nézik végig, hogyan hányja ki a hűtlenségéről meggyőződött asszony holmiját a háborúból hazaérkezett férj, s hogyan vonul az asszony kis gyermeke kezét szorongatva a bámészkodó tömeg szeme előtt el. Ambrust megrendíti a látvány, és már a konflisban érveket keres az asszony tettének igazolásához. Majd otthon folytatják a vitát, most már Anikó és Lestyán Péter bevonásával. S mind egyértelműbbé válik, hogy a maguk megoldatlan kérdéseiről beszélnek, amikor boncolják az életből ellesett „esetet”. Ambrus a hűtlen asszonyt pártolja, de önmagát akarja igazolni: „Kegyetség egy asszonyt csak úgy elkergetni . . . Ki tudja, az asszony miért tette, amit tett. Hátha csakugyan szerette a másikat is? Az is lehet, hogy gyenge és nem tudott ellenállni, talán azért tette, mert a gyermekei éhesek voltak. A férjét mégis szerethte és minden megtörtént után is talán jók lehettek volna egymásnak . . .” Lestyán Péter a katonáról beszél, akinek tettében tiltakozást lát „egy tisztátlan viszony elfogadása” ellen. „Az igazi, a jó az — fejtegeti Lestyán —, amikor valaki az egészet akarja, és ha ez nincs, akkor nem éri be a felével, hanem a teljes törést idézi fel . . .” Anikó is ezen a véleményen van: „Inkább a fájdalmat, mint a hazugságot!” A maga nézeteinek kelepcéjében vergődő Ambrusról van tehát szó, akinek nincs bátorsága, bármennyire erre ösztönzi Anikó és Lestyán Péter, hogy bevallja feleségének az Anikóval szövődött viszonyát, s vállalni akarja a hazugságot is magánéletének e körében. A katona történetének a folytatása pedig mintha Ambrus hazugság-motívumát igazolná. Miután elűzte feleségét, „elment az asszony szeretőjéhez, akit aznap az asszonytól elmentében lesett meg. Nem azért, hogy felelősségre vonja . . . hanem csak azért, mert mindent meg akart tudni”. S megtudta, hogy az asszonnyal viszonya még a háború előtt kezdődött, s hogy az utolsó gyermek is az övé, nem pedig a férjé. A teljes igazságot megtudva a katona hazament, és főbe lőtte magát. A halál tényét azonban Ambrus nem tudja elfogadni: „Ha szerette volna feleségét — érvelt —, így is ott maradhatott volna mellette . . . Ő is, a másik is, meg az asszony . . .”

Sem Ambrus felesége, sem Anikó nem akarja és nem tudja vállalni Ambrus „humanista” hazugságát — természetesen más-más okból. Anikó „véglete s természete” robbantja fel a férfi szemszögéből oly idillikusnak és eszményinek látszó háromszög-viszonyt. Anikó kezdetben a feleség lábánál ül, viszonya Ambrussal azonban még a férfi házassága előtt kezdődött, majd az esküvő után eszményképe ellen fordul, s Ambrus „karikatúrájaként” visszhangozza a férfi gondolatait. Csakhogy Anikó következetesebb és türelmetlenebb is, mint eszményképe. A „lelkiző” Ambrussal szemben ő meg is akarja valósítani elképzeléseit. „Náncs jó, igaz és szép”, vallja, csupán „társadalmilag hasznos és káros” dolgok vannak, tehát abbahagyja művészettörténeti tanulmányait, mondván, hogy ezzel a tudománnyal a háború idején nem szabad foglalkozni, és vegyészetre iratkozik át, mert minden cselekedetével használni akar. „Mindent,

mindent össze kell magunkban törnünk. Mindent, ami mi magunk vagyunk. Ebben a világban nem lehet jól élni . . .” — állítja szenvedélyesen, majd vitatkozva Ambrus feleségével a következőket mondja: „Igen, persze nem esztétikus dolog a háborúról, éhségről és tömeghalálról beszélni. Agyoncsépelet téma. De én most nem tudok, nem akarok másról beszélni, nem akarom egy pillanatig sem elfelejteni, hogy mi van körülöttem. Betegség? Ha valaki tud most egészséges lenni a te módod szerint, az . . .” Ezért osztogat röplapokat a kaszárnyában, vállalja a börtönt is. Azután Anikó passzívítása következik be a mozgalomban, amit Ambrus konstatál: „Anikó és Lestyán egészen kikapcsolják magukat a mozgalomból. Haboznak, kétségeskednek, erkölcsi problémáik vannak. Ez abszolút erkölcstelen. Miért nem döntenek? . . .” Valójában Ambrus kezében van a sorsuk, és mikor a férfi végül a feleségét választja, Anikó, és Lestyán Péter összecsomagol és elhagyja az országot, hogy Berlinben Ambrus nélkül egymásra találjanak.

A regényben Lestyán Péteré a legkisebb szerep; azonban ő a tanúja az Anikó—Ambrus viszonynak, neki kell hálásan megosztania Ambrussal Anikó szeretetét, és az ő felesége lesz végül is a lány. Vidéki fiú, és elszórt utalásokból következtethetünk, hogy a világnak arról a tájáról érkezett Pestre, ahonnan az író is: „Ott lenn oly szűk volt minden, elégedetlenség, lázadás élt bennem. Ott lenn, a vidéken . . . Por, piszok, füst, józanság — alkohol pedig, mindenek felett alkohol, és az utcán részeg parasztok és részeg urak. Ha ott maradok, elpusztulok, minden biztonnyal elpusztulok. Fenn is, itt is, ha nem találkoztam volna emberekkel . . .” Szenvédélyes tirádája tulajdonképpen a belépője is, és Ambrus feleségével találkozva szinte árad a szava. Beszél magányáról, a vidéki élet kietlenségéről, arról, hogy a „lenti” társaság nem akarta meghallgatni. „S körül, amerre csak néz, oly kicsiny ott minden, a legtisztább drágakövek is porrá őrlődnek, s a buta malom forog, forog, egyhangúan forog — az emberek mindent zsírra, földre, hasra váltanak. Gondolja el, huszonnégy évig éltem pusztában . . .” Eggyel több az oka tehát, hogy ragaszkodjék Anikóhoz, az egyetlenhez, „aki jó volt hozzám”, s hogy vele maradhasson, kész elszenvedni Ambrus és Anikó szabad szerelmi viszonyát is, amely az egykori intellektuális kapcsolatot felváltotta. Most még a regény-élet mellékhadszínterének a hőse csupán, s valójában egyetlen egyszer látjuk az események előterében. Akkor, amikor a szerelmi háromszög krízise csúcán sürgeti Ambrust Anikóval való viszonyának bevallására. Az *Optimisták* című Sinkó-regénynek azonban már központi alakja lesz.

Az *Egy történet, melynek még címe sincs* tehát elsősorban a magán-élet regénye, fő szakaszai azonban a történelmi események nagy fordulataihoz igazodnak. Az őszirózsás forradalom kitörésének, a Károlyi-kormány bukásának és a Tanácsköztársaság leverésének dátuma a magán-életek válságának a pillanatait is jelöli, ilyen módon mintegy egymásra

vetíti az érzelmi és politikai vereség tényét, de azt is érzékeljük, hogy Sinkó hősei előbb veszítették el érzelmi csatájukat, és csak azután a társadalmat, sejtve, hogy a társadalmi forradalmat eszköznek tartották a maguk személyes problémái megoldásának szolgálatában, hiszen a forradalmak időszakába spirituális tehertételeikkel léptek. S nem ezt hirdeti-e a regény utolsó mondatában a szülésre és halálra készülő asszony, aki az életben „értelmet nem lelve” szögezte le: „senki, senki nem volt bűnös, csak mindenki boldogtalan”.

A regénybeli Ambrus „etikája” robban tehát szét Sinkó Ervin első regényében — ebben az egyetlen regényben, amely egy fokozatosan forradalmasuló értelmiségi kör lelki életéről beszél, még ha polémikus éllel is. Pár esztendővel később „taktikáját” veszi majd szemügyre *Aegidius útra kelése* című kisregényében, de még mindig a spiritualizált mozgalmi ember szemszögéből, tehát ellentmondásos módon. Ugyanakkor egy eszmei út logikus következményeként is, de már szinte ennek az útnak a végpontján, az író krisztianus korszakának az alkonyán. Az a vita, amelyet az író az *Egy történet, melynek még címe sincs* Ambrusával kezdett, az *Aegidius útra kelése* Frigyes páterával folytatott polémiájával érkezik nyugvópontjához, hogy azután a harmincas években új megfogalmazásban ismét felbukkanjon, időszerűsödjön. Őt esztendő választja el a két regényt egymástól, de ebben az öt esztendőben adja ki *A fájdalmas Isten*¹² című verseskönyvét és szerkeszti *Testvér*¹³ című folyóiratát — „tömény” krisztianizmusának fontos dokumentumaiként. Az *Aegidius útra kelése* tehát summázása is az író húszas évekbeli nézeteinek, de tükré is „szituációjának”. Ez a regény ugyanis légüres térben született meg, amire műfaja hívja fel a figyelmet. Hogy Aegidiusa megfuthassa az író által eszményinek tartott útját, el kellett vonatkoztatnia azoktól a konkrét körülményektől, amelyek munka közben szüntelenül a szeme előtt lebegtek, s amelyek — első regénye ezt bizonyította is — a szépíró szándékát befolyásolták, árnyalták, ellentmondásokra figyelmeztettek, s mi több: nézeteket, állításokat cáfoltak meg. Sinkó éppen ezért a parabola-regényhez pártolt, amely a tézis-regény „irányzatosságának” egyik igen tiszta formája, példázattaljegével pedig a tézis érzékletes előadásának, szépirodalmi „ábrázolásának” a lehetőségét kínálja. Sinkónál minden bizonnyal Dosztojevszkij regénye, *A Karamazov testvérek*, az ősforrása. A nagy inkvizítorról szóló regénybetét volt a Tanácsköztársaság idején a bibliája.¹⁴ Ám nem csupán ideológiai hatásait kell számba vennünk, hanem az esztétikaikat is, hiszen a nagy inkvizítorról szóló példázat, vagy ahogy Karamazov Iván nevezi: poéma, a művészi formát adás mechanizmusára is hatott. Csíráját megtaláljuk az *Egy történet, melynek még címe sincs* szövegében is, abban az epizódban, amely a frontról hazatért katona

¹² Sinkó Ervin: *A fájdalmas Isten*. Bécs, 1923.

¹³ *Testvér*, Irodalmi folyóirat. (Wien) Szerkeszti: Sinkó Ervin. 1924. 1.; 1925. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

¹⁴ Lengyel András: *A fiatal Révai „etikus” nézeteiről*. Irodalomtörténet. 1973. 2. 307—310.

esetét mondja el. Pedagógiai-esztétikai funkciója kétségtelen: ha nem is akkora művészi erővel használja fel, mint mestere, Dosztojevszkij, felhasználásának módjában azonban követni látszik, az *Aegidius útra kelése* írása közben pedig versenyre is kel vele, amikor a regénybetétet kerettörténete elhagyásával formálja meg, anélkül, hogy eszmei kontextusának emlékét is semmissé tenné. Mert Sinkó regényötlete is Dosztojevszkij művéből született meg. Ezt látszik bizonyítani Dosztojevszkij regényének az a részlete, amely a nagy inkvizítorról szóló „poéma” elhangzása utáni vitát rögzíti Ivan és Aljosa között. Itt mondja Ivan:

„Hanem én azt kérdem tőled, hogy a te jezsuitáid és inkvizítoraid miért csak az utálatos anyagi javak megszerzésére szövetkeztek? Miért nem akadhat köztük egyetlen szenvedő sem, egyetlen olyan sem, akit magasztos bánat gyötör és szereti az emberiséget? Nézd: tedd fel, hogy akadt legalább egy ezek között a piszkos anyagi javakra sóvárgók között — legalább egy olyan, mint az én agg inkvizítorom, aki maga is gyökereken élt a pusztában és őrjöngve igyekezett legyőzni a húst, hogy szabaddá és tökéletessé legyen, de egész életében szerette az emberiséget, s egyszer csak kinyílt a szeme és meglátta, hogy nem nagy erkölcsi boldogság az akarát tökéletességének elérése, ha ugyanakkor meggyőződünk arról, hogy a sok millió többi istenteremtése milyen nyomorúságos...”¹⁵

Sinkó Ervin Frigyes páter alakjában teremtette meg az Ivan Karamazov emlegette „egyetlen” jezsuitát, s máris kézenfekvő lett egy olyan történelmi parabola lehetősége, amely alkalmat kínál a Dosztojevszkij felvetette kérdés időszerű, Sinkó krisztianizmusának szellemében történő újrafogalmazására, de személyessé tételére is Aegidius „lelki” útjának, spiritualizálódásának a megrajzolásával. Feleslegesnek látszik azonban Dosztojevszkij inkvizítora és Sinkó Frigyes pátere között párhuzamot feltételezni. Sinkó jezsuitájának a mintáját nyilvánvalóan abban a politikai-ideológiai körben kell keresnünk, amelyben a szerző is mozgott a forradalmak idején, illetve bécsi emigrációjában, éppen ezért a kisregényt az író parabolikus polémiájának kell tartanunk egy olyan emberi-mozgalmi magatartásformával, amely az „etikát” (amelynek tengelyében a szeretet-vallás áll) kész feláldozni a „taktika” érdekében. Nem a regénybeli Tilly generális nézeteivel száll szembe elsősorban, aki a következőképpen érvel: „Nekünk nem szabad az égre nézni, mert közben az igaz hit ellenségei hátulról leszúrnak bennünket. Nekünk nem szabad könyörületesnek lenni. Az ellenségnek meg kell tanulnia, hogy még a nevünk-től is rettegjen. Az útról való félelem egyengeti az Úr iránti tisztelet útját, mondotta nekem az én lelkiatyám, a jézustársaságbeli Páter Josephus. Önök imádkozzák le fegyvereinkre az Úr áldását, mi pedig majd harcolunk, hogy érdemesnek találtsunk az önök imájára és az Úr áldására.”¹⁶ Pedig erre is van replikája Aegidiusnak: „Csecsemőket gyilkolnak,

¹⁵ Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek. Bp. 1959. I. 317—318.

¹⁶ Aegidius útra kelése. Újvidék, 1963. 63.

nőket előbb megbecstelenítenek, és azután megölik őket, lehet erre kérnem az Úr áldását?”¹⁷ Aegidius Frigyes páterrel polemizál, akinek „teológiai” dialektikája Lukács Györgyre emlékeztető módon látszólag hibátlanul működik egy korban, amelyben eligazodni nehéz, hiszen „soha, mióta a világ áll, nem volt oly nehéz az embernek a megtalálást, kinyilatkoztatott igazság mellett megragadnia, mint most, a fejvesztett keresés idejében, mert soha, amióta a világ áll, nem volt a sátán olyan hatalmas, mint ezekben az időkben”¹⁸ Ezért gondolja Frigyes páter időszerűtlennek az „egyház” bármilyen jellegű bírálását, és „taktikai” okokra hivatkozik a kételkedő Aegidiusszal vitatkozva: Az egyház, „mely egyetlen képviselője a földön az univerzumnak, és épp azért nem szabad most még beszélni sem a reformról, mert ennek a követelésnek a nevében kelttek fel az ellenségek, keletkeztek szekták. Ha az egyház az ördög kezébe kerülne is ma, a legszörnyűbb és elképzelhetetlen gazságok fészekévé is válna: küzdeni kell érte és hinni benne, mert annak az ecclesia catholicának a szent teste ő, amelynek örökkévaló feje Krisztus...”¹⁹ Pedig maga is eretnek titokban, mint Aegidius gyanítja, s hite ezért tud ihletőbb lenni, ezért tudott elragadtatottan beszélni: „Úgy beszélt, mint akiben felsőbb hatalom szított tüzet, és beszélnie kell, mert az elhallgatott szó égetné. Az ő prédikációinak különös belső erőt, megsebezhetetlen szárnnyakat adott, hogy nem két ellenséges emberi párt közül az egyik oltalmára és a másik elpusztítására állt ki, hanem mintha nem is emberek ellen küzdött volna, hanem minden élőnek ellensége, a Sötétség, az Ellenség ellen, a világos Istennek nevében hívott, emelkedett, szállt tiszta magasokba...”²⁰ Mély és ezoterikus hite miatt válik az író (és nem Aegidius) szerint a „taktika” áldozatává Frigyes páter:

„És — mondom — hiszek az egyház hivatásában. A boszorkányokat máglyára kísértem, mert az egyház ezt parancsolta nekem; de mert hiszem, hogy épp mert isteni rendeltetése van, nem hiába mutattam meg tévedését. De fellázadni az egyház ellen, azt soha. Az annyi lenne, mint-ha az egyetlen hajléknak fejszével mennék neki, az egyetlen kenyéret dobnam el, és a pusztába hívnám az embereket, az éhhalálba azért, mert ehhez az egyetlen kenyérhez is ma még tévedéssel, bűnnel, vérrel készítenek a kovászt. Nem, ezt nem!”²¹

Nyilvánvalóan egy, ebben a kisregényben élére állított kérdésre keresi Sinkó Ervin a feleletet, mint ahogy majd az elkövetkező évtizedekben annyian a forradalmi munkásmozgalom krízises időszakáiban, Frigyes páter „szituációját” reprodukálva a mindig új körülmények közepette. Parabolája ugyanis nem hagy kétséget afelől, hogy szeme előtt a munkásmozgalomnak a húszas évekbeli körülményei lebegtek, s hogy szüntelenül

¹⁷ Uo. 63.

¹⁸ Uo. 15—16.

¹⁹ Uo. 33.

²⁰ Uo. 15.

²¹ Uo. 96. A szavak Dosztojevszkij regényéből valók. Ld. A Karamazov testvéreket. Bp. 1959. I. 307.

a maga 1919-es szerepének és magatartásának, „viselkedésének”, illetve az ezekből következő eszmei útjának a kérdései felett töpreng, igazolásához keresve az érveket. Valójában annak a dilemmának a szorítását érezte tíz esztendő múltán is, amit 1919 májusában sem tudott eldönteni kecskeméti időzése idején, amikor egyik beszédében arról szólt, hogy „harci szó ajkunkon, fegyver a kezünkben és a szívünkben a szeretet”.²² Jellemzőnek kell azonban azt is tartanunk, hogy Aegidius, aki az író nézeteinek a szócsöve, s akinek „útja” lényegében az íróé is, nem igazi ellenfele Frigyes páternek a kisregény-parabola hozta ideológiai vitában, hiszen Frigyes „cselekvő” elvével szemben Aegidius nem egy másik típusú „cselekvő” elvet állít, hanem exodust hirdet az egyéni üdvösség nevében a spiritualizált mozgalmi ember végső konzekvenciájaként. Aegidius tehát valójában azt az utat teszi meg Frigyes páter oldaláról indulva el, amit az *Egy történet, melynek még címe sincs* Anikója és Lestyán Pétere Ambrustól az emigrációig. Ezen a ponton tehát már nem a „világról” van szó, hanem az énről, amely képtelen kínzó ellentmondásait feloldani, éppen ezért választja a „kivonulást”. „Aegidius azonban — olvassuk a regény utolsó előtti mondatában — egyedül akart menni, és zászló nélkül, és követő nélkül... ”²³ Mert Sinkónak még mindig Kierkegaard a szentje, ezért hirdeti Aegidius: „Aztán mindenki felveszi a batyuját, és megy, hátán a maga igazságának a terhével, megy tovább, magában, inaszakadtáig.”²⁴

Sinkó Ervin művészi és ideológiai egyenessége nem engedte meg, hogy Aegidiusa útját (tehát a maga eszmei útját is) vitathatatlanak rajzolja meg. Jelzi tehát Aegidius helyzetének fonákságát is: „Aegidius, aki — hacsak hitét visszakapta volna, egymagában hadseregeket tudott volna szétverni, legalábbis így érezte — Aegidius épp abban az időben bénult meg, állt tétován a zászlók között, mikor a harc a világban életre-halálra élesedni készült.”²⁵ Nemcsak a Kierkegaard követésének igazolása az *Aegidius útra kelése*, hanem egy ilyen emberi szituáció tragikus vonásainak a megmutatása is. Az „aegidiusi” „mit hirdessek?” kérdése közelebről sem olyan egyértelmű léthelyzetről vall, mint gondolni lehetne, s ideiglenes jellege is bizonyos. A szerző, amikor írta, éppen felszámolni készült a maga „szituációját”, erre utal Aegidiusnak Trierben, a Frigyes páterrel való második találkozás után elhangzó vallomása: „Itt tudtam meg biztosan, végsőképpen, hogy ma nincs templom és nincs gyülekezet, melyben nekem hely adatott... ”²⁶ Erről vall talán az is, hogy az Aegidius szempontjából oly jelentős és kritikus dialógusa során Frigyes páterrel már nem teológiai kérdésként veti fel üdvösségének a problémáját, hanem az ember „világhelyzetére” hivatkozik. „A szívek üressége a földi

²² Bori Imre: Sinkó Ervin költészetéről. Ld. a 4. számú jegyzetet. 298.

²³ Aegidius útra kelése. Újvidék, 1963. 104.

²⁴ Uo. 76.

²⁵ Uo. 28.

²⁶ Uo. 103.

élet mai törvényszabója . . .”²⁷ — mondja. Majd Frigyes páternek replikázva állítja: „De azt gondolom, hogy te megkönnyíted az életet magadnak, mert ahelyett, hogy abban a szalmaszálban — szalmaszál az, ha elpusztított Magdeburg is a neve — a szörnyű törvényt, mely ránk következett, felismernéd, és megvallanád, nagy célok vallásával ámitod magad és, igenis, másokat is, pedig a dolog hajmeresztően egyszerű: talán csak arról van szó, hogy a föld egy olyan csillagkép jegyében áll, mely vadakká teszi az embereket, elpusztíttatja velük lelküket, városaikat, földjeiket.”²⁸ A magános életútjára induló Aegidius látványa hatásos lehet tehát, de semmiképpen sem megnyugtató, még ha tudjuk, számára a hit „élet-halál kérdése” volt, s hogy ambíciója volt „eljutni olyan könnyig, mint amilyent a vigasztalan emberfia sírt Jeruzsálemet látva”,²⁹ hiszen a Krisztust követni akaró Aegidius sem a „vigasztalást keresi” — a „kierkegaard-i” utópia szellemében, a realitásokat nélkülöző módon. Az a spiritualizáltság kap tehát ebben a kisregényben művészi alakot, amely a Tanácsköztársaság idején a proletárok államának megteremtése vágyát a „Krisztus világa akarásának” formájában képzelte el. „Pedagógiai” parabola is tehát az *Aegidius útra kelése*, Aegidius nevelődésének a története. A regényben Aegidiusnak „nemcsak kérdeznivalói, hanem mondanivalói is érlelődtek”: a magdeburgi „kaland” előtt a kérdező volt, utána a felelő szerepét kapja, anélkül azonban, hogy sikerült volna az írónak felszámolnia a mester-tanítvány viszonyt, amelyben az író gondolatainak a szöcsöve, mint az *Egy történet, melynek még címe sincs* lapjain is, a tanítvány terhét cipeli, s egy Frigyes páter árnyékában léteznek csak. Aegidius Frigyesben „talált valakit, akivel szemben kis gyermekként állt, mint kis gyermek öreg emberrel szemben, olyan öreggel, ki minden kérdést ismert, azokat is, miktől verejtek ül ki más ember homlokára, és ő szilárd szelídséggel, mintha minden félelem már, mint bejárt vándorút, mögötte terülne; minden félelemből — mint aki félelemnek erdejében már minden bozótot megpróbált — mindig tudott szabad, igaz, lélekemelő kiutat mutatni . . .”³⁰ Ezt és az ilyen viszonyulást Magdeburg után sem tudja felszámolni, Frigyes páter „objektívabb” igazságával szemben a maga „szubjektív” igazsága eltörpül, illetve problematikus jellege mutatkozik meg. Aegidius teológiai rohamát azonban Frigyes páter sem állja veszteségek nélkül, s tulajdonképpen Aegidiusnak csak Magdeburgból való megfutamodását tudja emlegetni, mondván, hogy „Trierben most sok az elvégzendő munka, legalábbis épp annyi, mint lett volna Magdeburgban.”³¹

Ennek a teológiai-költői parabola-világnak formai ihletét, mint jeleztük, Dosztojevskij kínálta Sinkónak. De a részletek is Dosztojevskij

²⁷ Uo. 90.

²⁸ Uo. 90.

²⁹ Uo. 104.

³⁰ Uo. 27.

³¹ Uo. 78.

realizmus-igényének hatásairól vallnak. Ebben az igényben, ugyanis a fantasztikumnak is helye van, miként azt Karamazov Ivan megfogalmazza.³² Maga a történet is fantasztikus a XVII. századot, a harmincéves háború korát idéző és egy Aegidiust felléptető „valóságával”, és az „érzéki érzékelés” szolgálatában, minthogy egy teológiai világkép művészi megformálásáról van szó, ebben pedig éppen a fantasztikusnak a változatai kapnak valóságghordozó szerepet. Ilyennek kell tartanunk a kisregény Salamon-epizódját, mely át meg átszövi a történetet négyseri felbukkanásával, és Aegidius álmainak leírását. A Salamon-epizód valójában parabola a parabolában, s mint ilyen, Aegidius nagyon is ezoterikus teológiájával szemben a földhöz tapadóbbat, bizonyos vonásaiban pedig a komikusabbat példázza tragikus vége ellenére is. Ő az, aki az újrakeresztelkedők szektájának híveként „egy törvény alá állította magát, mely ellenkezik a természeti világrend minden törvényével”, „feleségét, gyerekeit . . . feláldozta, és maga töméntelenül sokat szenvedett, és mégse tudta diadalmassá tenni azt a másik világból való törvényt”, mert végül is elbukik: öl, majd megöli magát. S ez lesz Aegilius hitevesztésének a pillanata.

Aegidius álmainak külön jelentőséget tulajdonít Sinkó, éppen ezért foglalkozik természetével, értelmezni próbálja, és magyarázza az álomnak a szerepét szépirodalmi munkáiban, amikor hőseinek életében való jelenlétéről értekezik. Olyan hősei vannak, „kiknél az álomban nyert érzéki benyomás oly erős lehet, mintha ébrenlétben érte volna őket.”³³ Legfontosabb állítása pedig az álommal kapcsolatban, hogy az „érzéki benyomás végső súllyal eshet az ember életébe”. Az álmok tehát azok, amelyek a Sinkó-hősöket a valósághoz horgonyozzák, éppen ezért valóságértéküknek kivételes jelentőséget kell tulajdonítanunk a Sinkó-regényekben. Álmodott Ambrus felesége az *Egy történet, melynek még címe sincs* című regényében, s álmodik Aegidius álmokat, melyeknek íze „még hosszú évekig a nyelvéen marad” — egy gyümölcstől roskadozó barackfáról az idill utáni vágy ihletében, s a templomajtó gerendáján függő Krisztusról a hit utáni vágyában. A barackfáról beteljesülő álomként álmodik. A magdeburgi börtönben álmodja ezt is: „Egyszer a keskeny fapadkán ülve elaludt, és azt álmodta, hogy szénakazal aljában ül, és vele szemben egy barackfa áll, ágait lehúzza a sok nagy, sárga gyümölcs. A nap ragyogott a zöld leveleken.”³⁴ Trierben, a katona házában, akitől Isten elvette a halált, a valóságban meglátja ezt a barackfát: „Öreg, nagy fák állottak a kertben — egy barackfa is, és úgy sütött rá a nap, mint ahogy egyszer álmában látta Aegidius. A falak mentén magasra futott fel a vadszőlő, s a nagy udvar virágoskertje közepén pompázó virágágy mellett, faragott támláspadra, nagy árnyékú díófa alá ültek le . . .”³⁵ A másik álom a

³² Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek. Bp. 1959. I. 304.

³³ Aegidius útra kelése. Újvidék, 1963. 86. Vö. Bosnyák István: Ember a forradalomban, ember a soron kívül. Újvidék, 1977. 202.

³⁴ Aegidius útra kelése. Újvidék, 1963. 49.

³⁵ Uo. 83.

„megfoghatatlan s nagy jelentőségű látványok” közé sorolható, tartós hatása révén pedig az álom és a való helycseréjét látjuk realizálódni, jelképi szerepével egyetemben. Sorsfordító álom ez. Aegidius a kolostorban van, rorátéra kellene mennie, de nem tud belépni a kápolnába „mert a két kitárt tölgyfaajtó között holttest lóg, kitárt karral, mint a kereszt-re feszített, de a keresztet nem látja, mert a halott karja hosszabb a kereszt-nél, úgyhogy a fa két végéről lelóg a keze, a csuklónál pedig alig látható, kis fejű szeggel van átütve”.³⁶ Aegidius „ereklyeként tette el magának ezt az álmát”, majd miután Magdeburgban meglátja még a „furcsa vitéz” Salamonnak harangkötelén lógó testét, rádöbben, hogy álma valójában „egyetlenegy ilyen, életre szóló ajándék” volt, „egész életre a biztos reménynek kiapadhatatlan forrása”. Aegidius teológiai végkövetkeztetése ennek az álomnak a valóságából sarjad ki és hitének elvesztésében csúcsosodik ki: „énnekem nem lehet hinnem, mert szememmel látam és ujjaimmal tapintottam azt, akit megfeszítettek, és aki meg van feszítve máig — elébem állt, láttam — a templomajtóban”.³⁷ Minden rossz a világban azért van, mert még mindig a megfeszített Krisztus, a „fájdalmas Isten” pillanatát éli az emberiség, nem pedig a feltámadottét. Ebben az örök fájdalomban hívő Aegidius a magános vándora az életnek — annak a lírai hősnak az alteregója, aki az 1920-as évek első felében született Sinkó-verseket „mondja”. A lírikusnak éppen úgy az „unio mystica”³⁸ a célja, mint az Aegidius alakját megformáló, Frigyes páterrel vitatkozó epikusnak. Az *Aegidius útra kelése* című Sinkó-regénynek ezért kell kivételes helyét keresnünk a magyar regényirodalomban. A Kierkegaard—Dosztojevskij-féle teológiának és esztétikának ez a regény az egyetlen magyar nyelvű művészi realizációja — már-már a modellérték fokán.

2.

Sinkó Ervinnek, a szépírónak, van egy nagyon jellemző tulajdonsága: az eseményekre, az élményekre gyorsan reagáló, nagyobb epikus formában válaszolni tudó képessége. Nincs szüksége distanciákra, az életet a műtől ebből a szempontból nézve alig egy-két esztendő választja el csupán. Ezt bizonyítja az *Egy történet, melynek még címe sincs*, ezt az *Aegidius útra kelése* című regénye, de a harmincas években keletkezett *Tizennégy nap* is ezt tanúsítja. A húszas évek második felében huzamosabban Jugoszláviában, részben Bácskában, részben Boszniában tartózkodó író műveiben tehát megjelennek a hazai élet színei, társadalomképe konkrét részletekkel gazdagodik, a regények „tartalma” mind erőteljesebben konkretizálódik, az író mintegy „benne akarja megtalálni magát”, természetesen nem függetlenül a *Karamazov tesvérek* kínálta esztétikai tapasztala-

³⁶ Uo. 50.

³⁷ Uo. 85.

³⁸ Bori Imre: Sinkó Ervin költészetéről. Ld. a 4. számú jegyzetet. 301.

toktól, e tapasztalatok elmélyítése szándékával. A „külső téma” elfogadása, amelyről a Téma és tartalom a költészetben című 1928-as tanulmánya beszél,³⁹ együtt járt a „próza” felé való tájékozódással, ami a *Próza versben* című lírai ciklusában is tükröződik (ugyancsak 1928-ból) a „Menj világgá”! gondolat ihletében.⁴⁰ Ezekben az években fordul tehát Sinkó Ervin figyelme szülőföldje életének (s a maga gyermekkorának) „helyi színei” felé, s írja meg *Tenyerek és öklök* (1927) és *Sorsok* (1932) című regényeit, amelyeket a *Nyugat*⁴¹ közöl. Természetesen nem „standard prózáról” van szó, éppenséggel nem arról a *Tenyerek és öklök* esetében, amely valójában az *Aegidius útra kelése* párja — ennek „költői” megfogalmazásával szemben „prózai” változata. Nem mondható azonban, hogy az „aegidiusi” problematika egyértelmű újrafogalmazásáról van szó benne. Inkább arról kell beszélni, hogy az író a regény befejező fejezeteiben ebbe kapcsolódott Julisnak, a doroszlói cselédlánynak „aegidiusi” viselkedése rajzával. Sinkó ugyanis realista regényként kezdte írni, és krisztianus regényként fejezte be a *Tenyerek és öklöket*, amikor reprodukálni látszik a Glatz Jani és Julis másodszeri találkozása rajzában az Aegidius—Frigyes páter találkozását a pestis fertőzte Trierben. Ám mert nem paraboláról van szó, hanem emberi sorsokról mindenekelőtt, a teológiai gondolatmenet is ki van szolgáltatva az élet behatásainak. De az író krisztianus pozíciói sem olyan szilárdak, mint voltak akár egy esztendővel azelőtt is. Nem a magános úthoz való jog kérdése áll az író figyelmének a középpontjában, hanem a másik ember élete iránti felelősségé, amelynek szerves része az „igaz szóhoz való jog” is:

„A fogai egymáshoz ütődtek. Mikor Ernővel felutaztak és Feri, a kislia, ott aludt a mellén, akkor sejtett először valamit abból, amitől most a hideg lelte ki, a felelősséget egy másik ember sorsáért. Magát utálta, amiért Julis most az öccsénél fekszik és érezte a Julis igazát, hogy neki, Janinak, nincs joga szólni, mert mért nem szólt akkor, mikor az övé volt, vagy két hónap előtt, mikor akarta, hogy megint az övé legyen. Nem lehet jóvátételően másik ember kárára tévedni; elvesztette az igaz szóhoz való jogot Julissal szemben.”⁴²

Széles alapokon kezdett, önéletrajzi elemekkel dúsított családregegyként indult a *Tenyerek és öklök*. Annak a családnak a világát idézi meg, amelyet a *Szemben a bíróval* második fejezetében „meleg, lágy és exkluzív”⁴³ atmoszférájának minősít, s amelyhez utolsó regénytervében is visszatér majd. Ebből a nagyon is autentikusan személyes életkörülből ragadja ki és viszi Pestre főhősét, a gátlásokkal küzdő Glanz Janit, hogy

³⁹ Sinkó Ervin: Téma és tartalom a költészetben. *Nyugat*, 1928. II. 71—90. Rövidített formában: *Esztétikai gondolkodásunk történetéből*. Válogatta és bevezette Bori Imre. Híd, 1971. I. 78—87.

⁴⁰ Bori Imre: Sinkó Ervin költészete. Ld. a 4. számú jegyzetet. 321—323.

⁴¹ *Tenyerek és öklök*. *Nyugat*, 1927. II. 293—310, 402—419, 478—491. *Sorsok*. *Nyugat*, 1932. I. 312—319, 386—392, 449—454, 641—652, 708—714.

⁴² *Nyugat*, 1927. II. 490.

⁴³ *Szemben a bíróval*. Válogatott tanulmányok. Bp. 1977. 49.

a „fejedelmi öregnek”, az öreg Hermannak iz irodájában tanulja ki a gabonakereskedelem rejtelmait, eltérve hősenek sorsát az önletrajz vonalától, de nem erkölcsi problematikájától is, amely ott terül el az „át-hághatatlan kerítés mögött”, ami urat és cselédet, embert és embert elválaszt egymástól. Egy világban idegen kisfiú, az életben helyét nem lelő férfi életének képe bontakozik ki a regény lapjain, azé, akit előbb nem engednek szíve szerint élni, azután pedig már képtelen megtenni a sorsdöntő lépést a másik ember felé, mert elborzad a látvány előtt, amit egy másik ember élete, ha fellebbennek fátylai, megmutat. Sinkó hőse végül is mindent megszerez az üzleti életben, amit egy gabonakereskedő megszerezhet, de „gyerekkori szomjúságát az örülő élet” után nem tudja soha eloltani, pedig Julis karjában egyszer már megismerte ízét. „Az a messzi elementáris élet, amit ő mindig csak a kerítés mögül nézett az tulajdonképpen Julissal áttört a kerítésen, megjött őhöz, és magához ölelte őt — gondolta most, de magától irtózva nézett az ajtóra, mely a halottjától elválasztotta és nem akart gondolkodni . . .”⁴⁴ S az a halott is, a feleség, akiről meg kell tudnia, hogy nem őt, hanem egy másik férfit szeretett, és igazán nem is „egy szerencsétlen terhesség következtében” halt meg, hanem „renitens dacból”, gyűlöletből, hogy megbüntesse apját, aki Glanz Janihoz kényszerítette, és megbüntesse férjét akit eljegyzésük estéjén a szeme láttára ölel és csókol meg Julis, a cselédlány, amolyan indokolatlan tettől vezettetve, végezetül pedig hogy a feleség „boldogtalan volt a házasságában”. A gabonakereskedők erkölcsé ütközik meg ebben a regényben a másik, az emberi erkölccsel, amelyben a mások iránti felelősségnek sorsdöntő a szerepe, és boldogtalanságot szül, ha megfélekedeznek parancsáról. Ezzel az eszmeiséggel próbálja Sinkó meghaladni a realista-naturalista, expresszionizmussal színezett, a húszas években is uralkodó regényirodalmát. Pontosan, faktográfiai igényvel ábrázolja ugyan a zsidó polgári családot, realista eszközökkel állítja az olvasó elé hőseit, de „külső témaként” kezeli csupán a megragadott élettörténetet, hogy a „gazdátlan világ” gazdátlanságát bizonyíthassa, hiszen csak az ilyen világban lehetséges, hogy az a jóság, amellyel Julis, a dorozslói cselédlány volt jó egy másik emberhez, egy Glanz Janihoz, nem kaphat viszontszolgáltatást, mert későn ébred szerencséjének tudatára, mint Glanz Jani is: „S nem tudta elkergetni a gondolatot, hogy a fehérkarú Julis jó volt őhöz, jobb, mint bárki más, mert együgyűen gazdag szívének és gazdag testének teljességéből volt jó.”⁴⁵ Későn ismeri fel tehát azt is, hogy „micsoda inkvizíciós kínzószerszámok vannak készletben az emberi lélek egymással viaskodó hatalmasságaiban.”⁴⁶

Dosztojevszkij keze vezette tehát tollát a *Tenyerek és öklök* írása közben, s e kéz nyomaira ismerünk a *Sorsok* című regényében is, amely jel-

⁴⁴ *Tenyerek és öklök*. Nyugat, 1927. II. 403.

⁴⁵ Uo. 405.

⁴⁶ Uo. 405.

legében amazzal rokon alkotás. Csak itt nem a rendezett polgárcsalád az életsík, hanem egy Tréber Tóni sváb paraszti világa süketnéma gyerekeivel. Tehát kielezettebben vetődik fel az emberi viszonyoknak rajza éppen úgy, mint az író által e viszonyokba látott erkölcsi kérdések köre. A „gazdátlanság” ebben a regényben kóros formákat ölt. Az „egységes lendületű sváb községben” Tréber Tóni a kivétel: előbb elesettségében, azután hadigazdag szerencsétlenségében. „Tréber Tóni néha úgy érezte, hogy valami furcsa, külön a kobilaiakról gondoskodó gondviselés épp az ő személyét dobta oda koncnak, hogy a téli estéken, mikor az asszonyok a meleg konyhában kötni ülnek össze és a férfiak a kocsmasztalokat ülik körül, legyen az embereknek Kobilán min rágódniok. Tréber Tónit kezdettől fogva keresztűz alatt tartotta a község figyelve, mert közülük való létere is kezdettől fogva elszakadt, különvált mindenben az atyafiságtól . . .”⁴⁷ Az ezekkel a mondatokkal induló regényben az író nem is tesz mást, mint a „külső téma” segítségével ennek a „kiválasztott” embernek és családjának a sorsában, mintegy negatívban, a magára maradt emberiség helyzetéről beszéljen — Tréber Tóni révén a létének valóságáról tudomást nem vevő ember „viselkedésével”, két süketnéma gyermekének kiszolgáltatottsága révén pedig a létükről hírt adni képtelenek tragédiájával. Ahogy a két süketnéma testvér, Szuzi és Kaspar ott áll a fiú lakodalmában egymással szemben, s nincs módjuk kicserélni gondolatukat, pedig mind a ketten tudják, hogy áldozatok, mert Szuzinak az apa vett férjet s Kasparnak feleséget, s mind a ketten beleegyeztek ebbe az emberekkel történő üzletkötésbe, még akkor is, ha Kaspar azt kapta, akit „szíve szerint szeretett volna páruul kapni”, az regény-szituációként is, jelképi mivoltában is Sinkó Ervin szemléletének kitűnő megfogalmazása. Lényegében ugyanazokat a viszonylatokat állítja fel a *Sorsok* szövegében, amit a *Tenyerek és öklök* lapjain láttunk Glanz Jani feleségének tragédiájában, Glanz Jani és Julis sorsának különválásában. Csakhogy itt az érzelmek némafilmként peregnek, és az író olvassa le Kaspar arcáról az „ólmos, állati bánatot”, és ami mögötte van, tudniillik, hogy Kaspar „nem tudja, miért van így, ahogy van, csak tudja, hogy lehetetlen másképp: „Hiszen ő várta Márit, de hogy Mária jött és elébe állt, reszketni kezdett. Ki akarta nyújtani a karját, de a karja egyszerre nehéz lett, nem tudta felemelni. És akkor Mária odament hozzá és megfogta a fejét és látta, hogy most jó ez az asszony, valami ősi asszonyi jószág önti el, de látta a szánalmat is, az elszánt szánalmat is ennek az asszonynak az arcán, akit évek óta látott szerelmes asszonyként, akivel álmaiban évek óta szerelemben élt együtt. A felkavart vére mintha bőre minden pórusát feszítette volna most, hogy ilyen valóságosan mellette állt, de valami ellenállhatatlan irtózat erővel kitépte a fejét az asszony meleg két tenyere közül. Érezte — és ez volt az irtózat —, meg tudná ölni ezt az asszonyt, de valóságban megölelni sóna. Ezt csak ebben a pillanatban tudta

⁴⁷ *Sorsok*. Nyugat, 1932. I. 312.

meg, és nem tudta akkor, mikor az apjának igent mondott. Értett valamit Mári abból, ami őbenne történik, s amit ő maga se értett meg, mint ahogy nem lehet megérteni a születést, magát az egész emberi, hatalmában emberfeletti életet?”⁴⁸ Ilyen szituációban természetesen működnie kell Sinkó krisztianus igazságszolgáltatásának is. Tréber Tóni ezután a kútba öli magát, mint ahogy meghalt bánatában az öreg Hermann, s eltűnik nyomtalanul a Pestről jött Mária, ahogy eltűnt Julis nyomtalanul a világból — az élet színterén pedig ott maradnak a lélekben megrokkantak, a szeretetükben megcsúfoltak, megváltásukra várva. Ha pedig Sinkó első regényeinek gondolati erővonalait nézzük, akkor kétségtelenné válik, hogy közvetlen kapcsolat van az *Egy történet, melynek még címe sincs* és ezek között a húszas évek végén született regények között a hazugság-motívum állandó jelenlétével, a hazugságával, amelynek le kell lepleződnie akár tragédiák árán is. Esztétikai tanulmányában is az írói célzatosságot helyezi előtérbe az „empírián túlinak”⁴⁹ az emlegetésével, ide akar hatolni a *Sorsok* megírásával is, amikor például a születés titokzatosságáról és az élet érthetlenségéről beszél.

A *Sorsok* azonban nemcsak az író esztétikai-ideológiai felfogását tükrözi fokozottabb mértékben, mint a *Tenyerek és öklök*, hanem formakezelésén is felfedezhetjük nyomát. Esztétikai tanulmányában ugyanis a következőket írta: „A történet csak eszköz: végtelenségig fokozni az empíriát, hogy az empíriából az empírián túli kiütöközzék.”⁵⁰ S bár Sinkó Ervin, mint láttuk, másodlagos szerepet tulajdonított az általa empíriának nevezett realitásoknak, a történetvezetést pedig a „külső téma” rangjára szállította le Dosztojevskij lelkes olvasójaként, regényeinek „empíriáját” is érintenünk kell, amely a regények naturalista-realista jeleneitben verista hűséggel „fényképezi” szülőhelyének, Apatinnak és környékének valóságát, „helyi színeken” inszisztáló, a folklorisztikus faktográfiától sem idegenkedő ábrázolási módszeréből következően. Nem pusztán az egyes szituációk realista beállítására kell természetesen gondolnunk, noha ezeket dicsérni lehet, hiszen a realista regénnyel szemben támasztható ilyen követeléseknek szinte maradéktalanul eleget tesz írás közben, hanem mindenekelőtt néhány nagy tablójára, faluképre, amelyek a bácskai sváb paraszti életet örökíti meg. A *Tenyerek és öklök* nyitójelenete a vasárnapi miséről hazafelé tartók alakjaival például ilyen tábló: „vasárnap mind templomba mennek s mind délben kijönnek a templomból, elől a férfiak méltóságosan, lassan lépegetve a fényes, csikorgó csizmaikban, utánuk az asszonyok komolyszínű ruhákban és azután a lányok a keményített széles szoknyákkal, fejükön viruló pompában a selyemkendő, kezükben a fehér zsebkendő s a széles uccán a lányok, egy sorban hatan, úgy mennek, hogy egy-egy zsebkendő csücskét

⁴⁸ Uo. 712.

⁴⁹ Téma és tartalom a költészetben. Esztétikai gondolkodásunk történetéből. Híd, 1971. 1. 86.

⁵⁰ Uo.

ketten-ketten fogva egy ütemre lóbázzák tizenkét karjukat...⁵¹ Még inkább ilyen, mikrorealizmussal teli „empíriát” tartalmaz a *Sorsok*. Hadd emlékeztessünk a sváb lakodalom leírására, amely ugyancsak nyitókép, vagy a Rudio kocsmáros meggazdagodásának a történetére, amely az írónak nemcsak spirituális beállítottságáról, hanem szociológiai érdeklődéséről is vall. Rudio a koldusokon gazdagodott meg, akik éjjeli szálláshelyüket a faluban kapott szalonnával fizették meg: „Némely sikerültebb nap után egy-egy koldustanisznya kilókat nyom. De még a koldus se tud és nem is akar csak kenyéren és szalonnán élni. Rundiónál egy darab szalonnáért hálólhelyet kapott éjszakára a koldus s mindjárt ott a többi szalonnáját is eladta a kocsmárosnak. A háború utáni időkben például 2 dinárt fizetett a szalonna kilójáért. Ebből a kiló szalonnából másfél kiló mosószapant főzhetett, holott a szapann kilójának ára 15 dinár. Természetesen a kifizetett pénzeket a koldusok nem vitték el, ételt, italt és főleg italt fogyasztottak érte...⁵²”

Ezeknek a húszas évek végén született Sinkó-regényeknek tehát nem csupán az író eszmei alakulástörténetében van számottevő jelentőségük, hanem az „empíria” művészi meghódítása is bennük játszódott le valójában — szükséges ujjgyakorlatként, előkészítő munkaként Sinkó Ervin fő szépirodalmi alkotásához, az *Optimisták* megírásához, amelyben eszmék és élettények harmóniáját érte el.

(Folytatjuk)

⁵¹ Tenyerek és öklök. Nyugat, 1927. II. 293.

⁵² Sorsok. Nyugat, 1931. I. 450.

A MODERN SZÍNHÁZ KERESÉSE

GEROLD LÁSZLÓ

Koltai Tamás könyvének* tárgya a teljes színház.

Ugymint az író és a dráma, a rendező, a színész, a képzőművészeti elemek, a közönség és a kritika.

A komplett színházról ír a komplexitás igénye nélkül. Nem ad színháztörténetet, bár időnként történeti visszapillantásokat is sző tanulmányába, hanem a mai színház élő organizmusát vizsgálja. Szemléleti pontokat kínál a mai magyar színház iránt érdeklődők számára. Könyvét a közönségnek írja, de a szakma is tanulhat belőle, elgondolkodhat a Koltai jelezte összefüggéseken. Diagnózist állapít meg, s elváltozásokra, kinövésekre mutat rá, illetve egészséges jelenségekre akarja felhívni a figyelmet.

Szándéka „képet adni, azokról az erőteljes törekvésekről, amelyek kirajzolható vonásokkal járulnak hozzá a mai magyar színház arculatához”.

Nem a teljesség igényével, de a sokszempontúság szándékával készült a *Színházfaggató*. Koltai pontosan tudja: jól választani íróból, rendezőből, színészből többet jelent, hasznosabb, mint sok íróról, rendezőről, színészről írni.

És ő valóban jól választ.

A drámaíró nála csak Örkény István.

A rendezők: Ádám Ottó, Kazimir Károly, Latinovits Zoltán és egy sereg fiatal.

A színészek: Bessenyei Ferenc, Töröcsik Mari, Kállai Ferenc, Sulyok Mária és Gábor Miklós.

Róluk ír. Meg az előadás képzőművészeti részéről, a közönségről és a kritikáról általában, de érdekes szempontokat felvetve, dilemmákat kiélezve.

Koltai Örkény Istvánt Pisti a vérzivatarban című groteszk játékának egyik jelenete alapján — ebben Pisti „kilép a csónakból, sétálni kezd a

* Koltai Tamás: *Színházfaggató*. Tanulmányok a mai magyar színházról. Gondolat Kiadó. Budapest, 1978

vízen” — a vízen járók, azaz a csodára is képes drámaírók extra kategóriájába sorolja. És az Őrkény-opus legjobbjai — Pisti a vérzivatarban, Vérrokonok, Kulcskeresők, Macskajáték, Tóték — bizonyítják, nem véletlenül. Épp ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet Koltai tanulmányának két mozzanata. Hogy a heterogénnek tartott drámai opus vizsgálatakor nem reked meg a formai egyenetlenségekkel való foglalatoskodásnál, hanem a kisebb dramaturgiai ficamok mellett, vagy még inkább ezek ellenére, az opus szerves belső egységét bizonyítja. Azt a szemléleti, alkotói utat vázolja, ahogy Őrkény eljutott a legjobb alkotásokig. S közben meggyőző elemzéssel tanúsítja, hogy az Őrkény-drámák — gyengébbek és sikerültebbek egyaránt — ugyanarról szólnak: a „vereség és győzelem alakváltozásairól, átfordíthatóságuk lehetőségeiről.” Az Őrkény-drámák ilyen megközelítése lehetővé teszi e „kudarcs-dramaturgia” egyes darabjainak ez ideig talán legautentikusabb magyarázatát. Elemzéssel bizonyítja be Koltai, hogy a Vérrokonokban a „szocialista magyar társadalomról” van szó, hogy a Kulcskeresőkben — a mű öt lehetséges olvasatát vázolja a tanulmányíró —, ebben a „közlekedési darabban” Őrkény „nemzetkarakterológiai” vizsgálatot végez, hogy a Pisti a vérzivatarban egyetlen személy különféle tetteibe és megnyilvánulásaiba tömnyített „kollektív önletrajz”.

Am éppennyire lényeges, hogy a gondolati értelmezéssel Koltai párhuzamosan az Őrkény-művek dramaturgiáját is vizsgálja, mert így juthat el a drámák színházi vonatkozásáig, a dramaturgia rendhagyósága kívánta megjelenítési rendhagyóságig. Így kap igazi értelmet a vízen járás csodája, búvészete. S természetesen, hogy kivált a kifejezetten szokatlanul építkező Őrkény-mű, a Pisti... esetében mondja ki Koltai a magyar színházakra érvényes, találó megállapítását: „A Pistinél semmire sem lehet menni lélektani pepecseléssel, atmoszférateremtéssel, komótos építkezéssel... A Pisti a maga dramaturgiájával a színház előtt jár...”

Koltai Tamás Őrkény-tanulmányának levonható leglényegesebb konklúziója: Őrkény drámái gondolatiságuk és formai jegyeik folytán egyaránt moderneknek tekinthetők, azzal a különbséggel, hogy amíg bölcséletük jellegzetesen magyar — bár játszhatóságuk elé nem állít korlátot az országhatár —, addig dramaturgiájuk, a magyar drámairodalomban leginkább nemzetközi, hazai kötődései a fél századdal Őrkény előtti avantgard drámairodalommal hozhatók kapcsolatba.

Ahogy az Őrkény-drámákról írva a színház szempontjait tartotta szem előtt a tanulmányíró, a magyar színház változásának sugallójaként elemmezte a vízen is jární tudó író opusát, úgy a további fejezetekben is a magyar színház korszerűsödési igényeit, lehetőségeit, szükségszerűségét és folyamatát figyelembe véve ír az előadások jellegzetes színházi tényezőiről.

A rendezőkről szóló rész négy fejezetre tagolódik. Ádám Ottó szép színháza és Kazimir Károly kalandozásai után következik a rendezőnek alig jegyzett Latinovits Zoltán két rendezése és a Rendezők új hulláma. Aki ma a magyar színházról, ennek válságáról elgondolkodik, annak előbb-utóbb tisztázni kell Ádám Ottó és Kazimir Károly rendezéseinek helyét és szerepét. A legtöbb színházi elemzés a magyar színházi eredmények hagyományosságának letéteményeseit látja Ádám és Kazimir színházeszményében. Koltai sem vélekedik másként. De ő egyrészt próbálja emberileg, alkotáslélektanilag megérteni ezt a két rendezői pályát, másrészt igyekszik megkeresni az Ádám- és Kazimir-rendezések egykori haladó, korszerű vonásait. Emlékeztet, hogy a merev hagyományosság okai közül a „két legfontosabbat — a bezárkózást és a szerkezet elavultságát — Ádám Ottó és Kazimir Károly, két tekintélyes budapesti színház főrendezője mondta ki elsőnek”. Cikkék, nyilatkozatok felidézésével bizonyítja a két rendező egykori színházeszményét, majd újabb rendezéseik elemzésével, hogy mivé, hová fejlődött az egykori ideál. Ádám színházáról elismeréssel állapítja meg, hogy „rendezői, színházvezetői és pedagógusi tevékenységével a felszabadulás utáni időszak egyik legegységesebb színházeszményét dolgozta ki és valósította meg a gyakorlatban”, de érzékelteti is, hogy ez a színház igencsak messzire került attól, amit korszerűnek, szellemileg izgalmasnak lehet nevezni. Megrajzolja az Ádám-előadások arculatát, s az olvasóra hagyja, ítéljen róluk. Kazimirral már kevésbé elnéző. Sorra felemlíti ugyan jelentős színház- és drámatörténeti rendezéseit (A tanítónő, Dada, Mario és a varázsló, Rozsdatemető), de eposzokat, regényeket színpadra erőltető népművelő színházat, a „színes mesefüzérré leporellózott folytatólagos keleti revükhöz” hasonlatos turistaprodukciókat igen szerencsétlen kísérleteknek tekinti. Koltai tapintatosan, kevésbé közvetlenül, de közvetettségében annál egyértelműbben mond ítéletet az Ádám- és a Kazimir-féle színház felett — Latinovits és a feljövő, másféle színházeszményt hozó fiatalok rendezéseit méltatva. Különösen lelkesedik Latinovits két rendezéséért, „ez a két előadás — Győzelem, Kispolgárok — önmagában színháztörténet”, írja Koltai Tamás. Pontosan látja, mivel több és mivel kevesebb egy Latinovits-rendezés a színház műveseinek előadásaitól: „Latinovits a profi rendezők szakmai tudásával bakugrásos dilettantizmusokat szervezett a színpadra. Szakállas közhelyeket váltogatott irdatlan merészségekkel. Bohócosan mórrikált, provokált és rosszcsontkodott. Nem a szöveget tanította be, nem a mondatokat kérte számon, nem az irodalmi hangulatra ügyelt. A drámát bontotta elő a szavak mögül, a helyzeteket kereste meg, élni engedte a gondolatokat a színpadon” — írta Koltai a Győzelem rendezése után, s bár a bemutatót követően a hagyományvédő színház és dráma hívei (például Illés Endre) nyilvánosan is támadták a kritikust, Koltai teljes meggyőződéssel írja le könyvében Latinovits Győzelem-rendezéséről: „... irodalmi élményből színházi élménnyé emelte a Győzelmet, és

ezzel sikerre vitte a Németh László-dramaturgiát. Többet tett érte tiszteletlenül, mint a műveit fantáziátlanul agyontisztelők. *Színházi* sikerré avatta. Nem a gondolkodó, nem a színész és nem a rendező sikerévé. A *drámaíró* győzelmévé." Ezért tartja Koltai, joggal, jelentősnek Latinovits rövid rendezői ténykedését.

Azonos, elsődlegesen színházi szempontok érvényesítéséért hozott lényeges újítást, frissítést a magyar színházi életben az a néhány fiatal rendező, akik kapcsán a tanulmányíró „új hullámról” értekezhet. S hogy Koltait a tények, az eredmények tisztelete dicséri, semmi sem igazolhatja jobban annál, ahogy a feljövő fiatal rendezők színházeszményének gyökereit mutatja ki. Mindenekelőtt az egyik legidősebb, de szellemében legfrissebb magyar rendező, Major Tamás, majd pedig a konvenciókkal nem kötött amatőrmozgalom előadásaiiban keresve azokat az előzményeket, amelyek a hetvenes években fellépő rendezőknek a hagyományostól eltérő színházeszménye előzményei lehettek. Koltai a magyar színházból addig többnyire hiányzó modernebb, európaibb formanyelv meghonosítóit látja a fiatalokban. Felismeri, mi a kiváltója, emberi-művészi igazolása ezeknek a rendezéseknek: a színházi értelemben jó előadások mindig úgy születnek, hogy a rendezők valami személyes emberi-művészi problémájukat, dilemmájukat, akarják közölni, próbálják a választott dráma színpadra fogalmazása útján elmondani, vitára ingerlő formában közönség elé vinni. Nem véletlen, hogy az „új hullám” két jelentős alkotója, Zsámbéki Gábor és Székely Gábor programnyilatkozatként Csehovnak a színházról szóló művét, a *Sirályt* rendezi.

Az újért lelkesedő tanulmányíró-kritikus azonban nem esik abba a hibába, hogy föltétel nélkül és minden előzmény tagadásával hirdesse a fiatalok művészetét. Mindig a kötődéseket is megkeresi. Három utat lát a követendő példák között: a Major-rendezte A luzitán szörny képviselte antinaturalista plakátszínházat, a klasszikusoknak a *Sirály* és a Molière-előadásokkal bizonyított elfogulatlan újraolvasását, illetve az intellektuális politikai színházat, amelyet Székely Gácsérfej-rendezése képviselt. Az elsőben Jancsó Fényes szelekjét, Marton László két vígszínházi musicaljét tartja jelentősebbeknek. A klasszikusok újraolvasásának legsikerültebb példái közül azokat tekinti fontosabbnak, amelyek a „színházi nyelv megújításával kapcsolódhat össze, s valamilyen módon arra kerestek választ, hogyan lehet kikerülni az anekdotikusság, a beszűkült kisrealizmus csapdái”, mindazt, ami a magyar színjátszást az európai törekvésektől elkülönítően jellemezte. Ruszt József Don Carlos-rendezésében felismeri a rendező Grotowski-korszakának, a pszichofizikai színház sajátos formanyelvi megoldásait. Az „új hullám” rendezői közül Koltai joggal a kaposvári műhelyben alkotóvá érő Ascher Tamás és Zsámbéki, illetve a hozzájuk társuló Szőke István és Babarczy László, a szolnoki színházból jelentős központot formáló Székely és az amatőrből profivá előléptetett Paál István rendezéseit méltatja figyelemre. Ascher-

nál a „látvány és a gondolat harmonikus” egységét dicséri. Ennek az elvnek követésével jutott el Szép Ernő Patikájától, Dosztojevszkij Ördögök-adaptációján át a „lírai vallomásként” rendezett Godot-ig és a minél nagyobb érdeklődést kiváltó szocrealista operett, az Allami áruház rendezéséig. A „kordokumentumként” rendezett operettbe olyan apró részleteket csempészett, mint amikor a harmadik felvonás „általános boldogsághangulatában... észrevétlenül laposra vertek egy toprongyos részegget, aki zavarta az összképet, miközben két bőrkabátos alak vigyázott mozdulatlanul a tartós jókedvre”. Ascherhez hasonlóan Szőke is a legnépszerűbb és leghagyományosabb formákban vállalkozott újszerű megoldásokra. Szőke egy népszínművet, a Piros bugyellárist vitte színpadra úgy, hogy az „ő, mértéket nem tűrő” teátruma szórakoztató intézményből „égiek és földiek” — égi és földi szenvedélyek — gyűjtőhelyévé próbál válni”. Szőkénél az „operett könnyed frivolitása erotikává sűrűsödik. A népszínmű magyarnótázása drámai érzelmeket szív magába, és az ekstázisig fokozódik. Vagyis az operett, a musical, a népszerű épp azáltal fordul ki a medréből, hogy az előadás komolyan vesszi.” Paál Caligularendezésében azt a szemléletet tartja Koltai jelentősnek, hogy a nézőket saját Caligula-énükkkel szembesítette. „Föltette a két alapkérdést: ‚mivé fejleszthetjük önmagunkat?’ és ‚mit kezdünk belső szabadságunkkal?’” Színházi szempontból viszont Paál rendezéseiben a magyar színjátszásban elhanyagolt terület, a „gesztusok nyelve, az erőnlét, a hajlékonnyá és rugalmassá edzett test” szerepe fontosságának bizonyítását külön jelentős mozzanatként tekinti. Akárcsak az újnaturalista drámát rendező Babarczynál, hogy megmutatta, „a realizmus címkéjével futó előadások egyszerűen nem voltak ‚megcsinálva’, ezért untattak... felolvasószínpadi merevségükkel”.

Hogy az „új hullám” fiatal rendezőinek dicsérete nem eltúlzott buzgalom volt a kritikus részéről, az a kézirat lezárása óta született újabb rendezések alapján egyértelműen állítható.

A Koltai méltatta, kiemelte őt színész látszólag ellentmond a rendezőket tárgyaló fejezetnek. Elsősorban abban, hogy nem új, fiatal, hanem kizárólag beért színészekkel foglalkozik. S bár A színész arca című bevezetőben arról a színésztípusról ír, aki nemcsak mozgáskultúra tekintetében kész színész a főiskola elvégzése után, hanem abban is, hogy „tudja pszichikai és fizikai kifejező eszközzé tenni a testét”, tud vele gondolkodni, portréiban Koltai mégis a színész egyéniséggé válását kutatva háttáraz Bessenyei, Töröcsik, Kállai, Sulyok és Gábor mellett. Pályájuk változásait lesve keresi az igazi színészi ismérveket, amelyek talán mindig is bennük szunnyadtak, de csak sok színpadi sikerrel és kudarccal érlelhettek belőlük színészt.

Ahogy a színészet titkát az egyéniségben ismeri fel, ugyanúgy az előadások képzőművészeti elemeinek igazi funkcióját abban látja, hogy

mennyire képesek „nem reprodukálni, hanem újra teremteni a valóságot”. Az alkalmazkodás és az alkotás kettősségében fogant színházi képzőművészeti tervezés sokféle lehetőségét igyekszik bizonyítani egy egyszerű példával: a színpadi erdő tizennégy különféle változatát sorolja fel. Így jut el ahhoz a lényeges szemlélethez, mely szerint a kettősséget vállaló és maximálisan kihasználó igazi színpadi díszlet az, amelyik a színműpuszta képi illusztrálása helyett „önálló képzőművészeti látványban megfogalmazza” és „drámai értelemben” működteti az alkotás „belső tartalmait”. S ahogy a magyar színházi rendezést felfrissítették a hetvenes évek elején jelentkező fiatalok, ugyanúgy a színházi alkalmazott képzőművészetbe, a díszlet- és jelmeztervezésbe, „az egyoldalú táplálkozástól leromlott... tervezőművészetbe” — az időpont nyilván nem véletlen, s nem függetleníthető a rendezői „új hullámtól” — „egy szobrász (Pauer Gyula), egy építészmérnök (Najmányi László) és egy festőművész (Keserű Ilona)” vitt friss vért.

A szemlélet teljességére vall, hogy Koltai nem egymástól függetlenül, hanem szoros összefüggésben vizsgálja a közönség színházigényét és a színészek színházbeli közérzetét, valamint a színházi struktúrát. A különféle színházformák és rövid közönségtörténeti áttekintés utáni konklúziója Koltai Tamásnak: „Meggyszűnt a mindenki színháza, s átadta a helyét a rétegszínházaknak. Ahol ezt felismerték, ott sokkal harmonikusabban alakult a színház és közönség kapcsolata.” A magyarokat nem sorolja „e szerencsés színházi nemzetek közé”. S bár a színházi konjunktúra, jegyet előadás előtt pénztárnál csak ritkán lehet váltani, a néző és színház harmonikus együttélését látszik bizonyítani, a nézőstatisztika növekedése részint elmossa a határokat a „művészileg értékes és értéktelen” nézők között, csak nézőt, számot lát, részint viszont a statisztikai sikert a színész sínyli meg. Interjúrészletekből látszik, a színészt a követelmények agyonhajsolttá teszik, lelki, szellemi és fizikai kifosztottságot érez, előadásokat időre, kellő kiérlelés nélkül gyártó nagyüzem csavarjának érzi magát. Nem csoda, ha rossz közérzetre panaszkozik. Magától érthetően következik a kritikus ajánlata: „játsszunk más színházat!” Ennek elsődleges föltétele, hogy a színház képes legyen a tabuk lerombolására. Magyar példával, a hetvenes évek kaposvári színházával bizonyítja Koltai ennek fontosságát. A műsor- és szervezeti struktúrát Kaposvárott sem sikerült kikerülni. Ott is játszottak operettet, a próbaidőt sem növelték, de „bebizonyosodott, hogy operett rendezői leleménnyel beilleszthető a színház gondolatmenetébe, a próbaidő kis szervezéssel megnyújtható...” S ez mit eredményezett? „Létrejöttek jó előadások és kevésbé jók... De a kaposváriak eközben igyekeztek túl is lépni ezen az állapoton, hogy a színház színvonalát ne egy-egy kiemelkedő előadás..., hanem egy összetartozó csoport folyamatos munkája, esztétikai és ideológiai program, elkötelezettség a lényeges társadalmi kérdések iránt, határozott arculat és

stílus” jelentse. Az alapvető követelmény: a „tisztán látni és tisztán fogalmazni”. Ezzel győzhető le a rossz struktúra, a rossz közérzet...

S hol van ebben az összetett organizmusban, amilyen a színház, a kritikus helye, és mi a szerepe? Koltai erre is választ keres. A kritikusnak belülről kell ismerni a színházat, de „nem áldozhatja föl a maga külső, megítélő nézőpontját azáltal, hogy a produkción belülre kerül”. Ez minden független kritikai véleménymondás kiindulópontja. A kritika a szakma szava, de „társadalmi visszajelzés” is; „Nem lehet a színház érdekvédelmi szervezete”. Ezért „színház és kritika viszonya soha, a legjobb akarattal sem lesz harmonikus. Hiába dolgoznak ugyanazért a célért, a kritika mindig fog hibát találni a színház munkájában, és a színház ezért mindig megorrol majd”.

Ezt a színházaknak, vagy inkább egyes színházbelieknek, kritika iránti örök haragszomrádját ismerhettük fel azokban a reagálásokban, amelyek a néhány évvel ezelőtt Magyarországon szélteben-hosszában folyó színházi sajtóvita során hangzottak el: a magyar színházi élet válságáért nem a színházak, hanem a színházi állapotok eltúlzottan konzervatívnak, szűk körűnek hangoztatott kritika a hibás. Többen rosszállóan szóltak azokról az izgága kritikusokról, akik, mint Koltai is — a *Hogyan játszunk színházat a Royale Shakespeare Company vendégszereplése után?* című cikkével —, elkerülhetetlenné tették a vita kiobbanását.

Nem tudom, értő, alapos kritikával mentesült-e már Koltai az izgágaság vádjá alól, nem is lényeges, mert *Színházfaggatójával* egyedülálló formában bizonyította, nem a vita és nem a fiatalos csak azért is kedvéért töprengett nyilvánosan a magyar színház sorsa felett, hanem épp a korszerűbb, az európaibb magyar színház érdekében.

IRODALOM ÉS TÖRTÉNELEM

*A tragikum változatai Varga Zoltán történelmi elbeszéléseiben**

VARGA ISTVÁN

Varga Zoltán legújabb kötetének elbeszéléseit már korábbról ismerhetjük, hiszen különböző folyóiratokban és lapokban sorra megjelentek. Történelmi elbeszéléseinek ez a válogatása mégis valóságos felfedezés. Annál is inkább, hiszen Varga Zoltán legújabb alkotó korszakának termékei. Az alábbiakban csak az elbeszélések tartalmi elemzésére összpontosítunk, a művészi közlés eszközeinek tanulmányozásával egyelőre adósok maradunk.

Egy kétségbeesett vallomása

(Az utolsó halálom előtt)

A zaklatott szózuhatag, a gondolatok szédületes áramlása, a különböző korok átszáguldása, egyszóval az elbeszélés különös fantasztikuma megdöbbeníti az olvasót. Gyanakodva szemléli a vallomástevő kétségbeesett kapkodását, s aztán meglepődötten veszi tudomásul, hogy gyanúja igazolt volt: egy kényszerzubbonyba erőszakolt őrüttel van dolgunk, aki szavait kezelőorvosához intézi. Mert Az utolsó halálom előtt hőse látszólag valóban őrült, de aztán nyomban rájövünk, hogy nem egyedi esetről van szó, hiszen az elbeszélés szimbólumokkal telített, s így az izgága hős nem reális személy, hanem fikatív jelkép. Ő az, aki az emberiség érdekeiért küzd, századokon át mindig más és más lángelme bőrébe bújva. Az örökös fejlődés és hasznos ténykedés megszemélyesítője ez a megkapaszkodni igyekvő mesélő. A fejlődés azonban mindenkor kapcsolatban volt a fennálló renddel és hatalommal. Ehhez a hatalomhoz a fejlődés képviselője koronként és esetenként különböző módon viszonyul, de lényegében kétféleképpen: vagy fellázad ellene, vagy pedig behódol neki, és hízvelegye közelíti meg („... és mindig nagyon szegényellrem magam ezért...”). Számtalanszor meghal elpusztíthatatlannak tűnő

* Varga Zoltán: *Hallgatás*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

hősünk, de mindig feltámad. Igazi tragédiája akkor következik be, amikor a hatalom nem akarja fizikailag megsemmisíteni, hanem „palackba zárja”, örültnek nyilvánítja, szellemileg semmisíti meg. Mert a hatalom konzerválni akarja a meglévő állapotokat, meg akarja állítani a további fejlődést. Másolásra akarja kényszeríteni az új szellemét, ne adjon egyént és újat. A fejlődés megtestesítője ezért fordul könyörögve orvosához, hogy engedje megszökni. „Szükség van még rám” — mondja, hiszen az emberiség fejlődése nem állhat meg („... felfedezni- és feltalálnivaló van még, vagy ha nincs, akkor minék élünk tovább...”). Úgy érzi, tragédiája, a szabad gondolat palackba zárása, ugyanakkor az egész emberiség tragédiája is: „... mert ha most föl kell vennem ezt a kezelést, és nem mehetek a saját fejem után, akkor nem is segíthetek rajtuk többé, akkor nekem végem, végünk, akkor én be leszek zárva egy palackba örök időkre...”

Ösztönös tiltakozás

(A szentségtörő)

Újra monológ formájában szólal meg a szerző. Egy egyiptomi szerep mondja el életének döntő szakaszát. Csak hozzánk szól, az utókorhoz, mivel kortárs bírálói számára szavai érthetetlenek. „Nem beszélek, mert nem tudom, miképpen nyithatnám meg elméteket a számomra is érthetetlen előtt.” A szerep a társadalmi ranglétra derekán helyezkedik el, élvezzi a hatalom rá eső kevésnyi fényét és melegét, meg van győződve, hogy ez a világ az egyedül lehetséges. Élete akkor vesz más irányt, amikor a rabszolgák fellázadnak. A hatalom képviselői elmenekülnek, és csak az egyszerű szolganépet (köztük van a történet hőse is) hagyják hátra, prédául a rabszolgák elszabadult érzelmeinek. A szerep tanúja annak, hogyan szentségtelenítik meg a hatalom jelképeit és az istenek mindezt egykedvűen szemlélik. Ekkor jön rá, hogy az egész társadalmi rendszer hazugságra alapszik, de ekkor még mindig hisz abban, hogy a hazugságra szükség van, mivel a rendet és a hatalom megmaradását biztosítja. „... mégsem lehet merő tévedés vagy hazugság mindaz, ami iránt oly sok ember viseltetik tisztelettel ősidők óta. Vagy ha mégis tévedés és hazugság, mégiscsak szükség van rá az élet és rend fenntartásához...” A lázadók pusztítása során a Titkok Titkának, mint a rabszolgatartó rendszer legfőbb jelképeinek megsemmisítése jelentette számára a legmélyebb élményt. A rabszolgák között mozogva rémülten hallja, hogy egyesek rabszolgák nélküli világról álmodoznak, egy olyan világról, amely számára elképzelhetetlen. Ugyanakkor azonban mind jobban beleéli magát a megkorbácsoltak sorsába. Közben az egyiptomi uralkodó réteg külső segítséggel leveri a lázadást, és mindent a „helyére állít”. A mesélő szerepöt előléptetik, és az olvasó úgy véli, a történet

befejeződhet. Azonban a szerző által megfogalmazott befejezés nélkül ez a hosszú elbeszélés csak egy történelmi freskó lenne. Mert a lázadás leverését követő nyugalom korszakában a mesélőn erőt vesz a nyugtalanság, úgy érzi, megszállják a „rossz lelkek”. Rájön, hogy „... az egyszer megdöntött régi fényében már sohasem ragyoghat többé, ragyogása csak a hazug csillogása lehet. Mert amit egyszer megtettek velem, bármikor újra meg lehet tenni”. Lázás töprengései folyamán álmában Széth és Anubisz jelenik meg. Az előbbi igyekszik felvilágosítani a szerepét arról, hogy „... nem mindig az a gonosz, akit annak neveznek”, illetve „... a gonosz pusztítója nem lehet gonosz...”. Ez a fordulat az istenek világában még jobban kizökkenti a hőst egyébként is megingott nézeteiből. A két alvilági isten adja meg neki álmában a lehetőséget, mérje le, kinek van igaza: a hatalom képviselőinek vagy a rabszolgáknak. S a szerep rémületen kiált fel, amikor a mérleg az utóbbiak igazát hirdeti: „Hát nekik mindent szabad? Hát ők mindent megtehetnek velünk? Pusztán tévedésünk büntetéseként?” Egyszersmind minden összefüggést világosan lát, és mintegy külső parancsnak engedelmességgel, megteszi az egyszer már mások által megtett utat: megszenteltelíti a Titkok Titkát.

A behódolt forradalmár

(A tékozló fiú visszatérése)

Az ókori római birodalom egyik tartományában egy középkorú férfi fekszik az ágyon és gondolkodik, végigfutja életének legjelentősebb állomásait. Számvetést végez, amelynek végén cselekedni fog. Apja élő mítosz számára, a hatalom képviselője. Ifjúkorában, mikor még talán természetesnek találta a dolgok rendjét, apja egy fiatal rabszolganővel ajándékozta meg, ki arra tanította, hogy „... az ember mindig ember, akkor is, ha rabszolga, és szította fel bennem a lázadás parazsát”. Ki akarja vonni magát az apai gyámkodás alól, és azokhoz társul, a lázadó rabszolgákhoz, akik „rabszolgátlan jövőről álmodva” magukhoz akarják ragadni a hatalmat. A forradalmi mozgalom leverése után elhatározza, egy ideig apja birtokán bújik meg, a „tékozló fiú visszatérését” színlelve. Ahogy közeledik apjához, a hazai táj és a múlt emlékei mindjobban erőt vesznek rajta. Elhatározásában mind bizonytalanabbá válik, hiába igyekszik felidézni a kivégzett rabszolgák szörnyű látványát, s ezzel mintegy ellenállni apja emlékének. „Megrémültem, elfeledtem, hogy halhatatlan vagy” — vallja be önmagának, és a viszontlátás pillanatát idézi fel: „... mert boldog voltam — boldog, hogy csakugyan viszontláthatlak.” Hogy későbbi tettének okát megismerhessük, szó szerint kell idézni a megható találkozás alkalmával érzett összetett érzéseket: „Álltam csak és néztelek, annyira néztelek, hogy egyre kevésbé láttalak a köny-

nyeimen át. Nem a hamisak fátylán át, nem azokon át, amelyekre számítottam, s amelyeket akartam is, hanem a nem akartakon, az igazíkon. A boldogan, a nyájához és pásztorához megtért bárány, az ura és parancsolója lába elé omló rabszolga bűnbánó könnyein át. Mert akkor, mint a vihar egyszerre egész testemet rázni kezdte a zokogás, csak úgy magától, minden akarás és megtervezettség nélkül, te meg lehajoltál hozzám és felemeltél a földről. Ekkor láttam csak arcodat, az atyaián jóságos tekintetedet és benne a magamét, a megtörtet, az alázatosat, a gyűlöleteset, nem a tükköképemet a szemed bogarában, hanem az arcom visszfényét az arcodon, amely elárulta nekem, hogy most véglegesen és menthetetlenül olyanak látsz, amilyenek mindig is szeretted volna látni, olyanak, amilyenként a Tráciai legyőzött harcosai sohase néztek a legyőzőjükre — akkor se, ha kegyelemre ítélték őket. Ekkor értettem meg, hogy amióta csak messzi földről elindultam feléd, egyet akarok csak, visszatérni hozzád, leborulni előtted és sohase menni el többé.” — A számvetés megtörtént: az ész és értelem küzdelméből a volt forradalmár és megtérő fiú nem találja a kiutat, és végez önmagával. Felakasztja magát, végső testtartása jelképezi sorsának kettősségét: térdre ereszkedve lebegett a föld felett. Leborult a hatalmat jelképező apa előtt, de ugyanakkor ez a testtartás a forradalmárok kivégzett vezetőjére is emlékeztet, kiről ágyán elmélkedve azt mondta, hogy „vannak, akik térdre rogyva is állva maradnak”.

A hazug hatalom feladója

(Lakoma)

A kötet legterjedelmesebb alkotása szintén a római birodalomban játszódik le. Hármasság taglalású, lassúbb menetű, mint az előbbieket, kevésbé tömörített, de többet ölel fel. A történeteket itt több szempontból ismerhetjük meg. Az első rész elmondója Claudius Valerius, Gallia legátusa. Felidézi a párbeszédet, amelyet a helybeli kereszténycsoport vezetőjével, Ponthiusszal folytatott. A beszélgetés témája a letartóztatott csoport további sorsa. A legátus arról szeretné meggyőzni a keresztényeket, hódoljanak be látszólagosan a római isteneknek, és akkor életben maradnak. Ezekről az istenekről így vall: „Nem hiszek, Ponthius, nem hiszek bennük. De az Impériumban igen. Abban az Impériumban, amelynek ezek az istenek a védelmezői és amelyet védelmezni kell.” A válasz így hangzik: „Nekem létező isteneket védelmezve, legátus, voltaképpen a hazugság védelmére kelsz.” Maga a legátus végeredményben belátja az Impériumban uralkodó rend hibáit, de hisz a békés fejlődés lehetőségében. Nem a római istenek, hanem a római hatalom elismerését kívánja a hajthatatlan keresztényektől. Ez a kívánsága teljesíthetetlen marad, és az események ezek után maguktól alakulnak, Claudius Valerius már nem irányítja őket, csak követi.

A középső részt egy költő mondja el egy esti lakoma alkalmából, amelyen a legátus is részt vett. Csak utólag derül ki, hogy a lakomára már a harmadik részben leírtak után került sor. A házigazda apja, valamint két filozófus fejt ki itt nézeteit az Impérium jövőjéről. Az előbbi rendkívül merev nézeteket vall, az erőszak híve, minden reformot elvet. Magukat a filozófusokat is gyűlöli, mert gondolkodnak. A két filozófus dagályos vitája ellentétes nézeteket hoz a felszínre. Az egyik a legátust és az Impériumot védi. Szerinte az Imperiumban uralkodó rendtől, bár vannak fogyatékságai, nincs jobb. Derűs távlatot bontakoztat ki, amelyben még a rabszolgaság is megszűnik idővel. Úgy gondolja, ellentétben a keresztényekkel, már a földön megvalósítható a mennyország. A másik filozófus borúlátó, úgy véli, a balgaság legyőzi az értelmet, az Impérium hamarosan szét fog hullani. A legátus magánemberként az utóbbi elméletét fogadja el. Másnap holtan találják lakosztályán, önkézzével vet véget életének.

A befejező részt Claudius Valenius titkára és rokona levél formában mondja el. Szerinte a legátus az Impérium hű szolgálója volt, ki a békés fejlődés híveként afféle felülről jött forradalmat szeretett volna megvalósítani. „Elvégre én építeni szeretnék, és nem . . .” — közli félbeszakított gondolatát. Mert építés helyett kénytelen véres cirkuszi játékok keretein belül lemészároltatni a keresztényeket, közben a végén valósággal azonosul az áldozatokkal. Belátja, a hazugságon alapuló hatalom esztelen gyilkoló tombolása értelmetlen és hiábavaló. A játékok végén a pusztítást lezáró bika teszi fel neki a kérdést: „És hogy mindez miért volt, miért is történt?”

Hit a győzelemben

(Hallgatás)

A kötet utolsó elbeszélése a könyv legértékesebb darabja. A hős újra a hatalom védőszárnyai alól „kiugrott” egyén, ebben az esetben az inkvizíció korában, valahol Spanyolországban. Kezdetben az egyház és a vallás hű katonája, de az eretnek írások tanulmányozásakor lassan meg-inog benne a feltétlen hit, és maga is eretnökké válik. Erre az átalakulásra azért kerül sor, mert hősünk, Don Hernando, gondolkodó lény, és amikor a hatalom üldözöttté válik, belátja, épp gondolkodó és kinyilatkozó volta miatt szállka az egyház szemébe. „. . . sejtik, mit érünk, érzük, hogy látjuk őket és átlátunk rajtuk. Mert tudják, hogy a mindent szétszedő gondolatainkkal és késéles szavunkkal nem vívhatnak meg.” Don Hernando nem lázadó, csak kétségbe vonja a hatalom igazságát. Az egyház számára azért veszélyes, mert „nem hisz abban, amit védelmeznie kellene”, és mert kétségeit hangosan közli környezetével. Az elbeszélésben kiderül, hogy a konkrét társadalmi valóságban két igazság létezett:

a kiderített igazság (ez, mivel a fennálló rend ellen irányul, romboló jellegű) és a meghirdetett igazság (a megszólalásig hasonlít a hazugsághoz, ez a fenntartó igazság). Az egyház a számára megfelelő társadalmi rendszer tartósítására törekszik, és célja nem a földi paradicsom megvalósítása. Az egyház képviselője, Tomaso Urrutia Torres püspök, Don Hernando nevelője, majd bírója, látja a kettős igazság létezését, de saját érdekeit szem előtt tartva, a „hazug” igazság mellett foglal állást. Ő ítéli volt tanítványát feltétlen hallgatásra, bár ő, börtönében, elmélkedve, egy pillanatban hajlandó volna vállalni a mártíromságot is, azaz az eszméinek, kételkedésének nyilvános hirdetésével járó testi megsemmisülést.

Feltétlenül szólnunk kell arról, hogy ebben a műben a hatalom és a lázadó elkeseredett küzdelmének élő szubjektuma van: egy emberi lény. Don Hernando mindenese, szolgálója és ágyasa, Manuela. Hiszen a hármas taglalású elbeszélés első részének ő az igazi hőse. Ingadozik a hivatalos egyház és eretnek gazdája között, s végül az utóbbi mellett dönt azazal, hogy az egyházat hamis gyónásaival áltatja. „Nagy kitörése” gyönyörűen megjelenített emberi vallomás, amely értékesebb, mint maga Don Hernando eszmei kiállása. Alakja plasztikusan bontakozik ki előttünk. Manuela minden kétséget kizáróan újabb irodalmunk egyik leg-sikerültebben megrajzolt hőse.

Varga Zoltán „történelmi utazása” egyetlen témára összpontosul: a konkrét történelmi időszakban uralkodó hatalom és annak megkérdőjelezői közötti eszmei párviadal témájára. Nyomban le kell szögezni, hogy a szerző hősei nem forradalmárok, mert nem jellemző rájuk az eltökéltség, vasakarát és elszántság, s ami a legfontosabb, nincs világosan kialakult világnézetük. Varga Zoltán tragikus történelmi hősei más kategóriákba tartoznak. Marx és Engels a tragikus szituációt két nagy típusban, a korán jött forradalmár és a régi rendszer utolsó hőse típusában konkretizálta. A két szélső pólust az átmeneti típusok egész sora kötheti össze, s ezek közé a típusok közé tartoznak Varga Zoltán hősei. Az egyiptomi szerep nem értelmiségi, inkább ösztönlény, de a közvetlen élmény hatására meginog benne a hatalomba vetett szilárdnak tűnő hit, és így válik, mondjuk, belső, tisztázatlan érzelmek hatására lázadóvá. A tékozló fiú már kiáll a forradalmi eszmék mellett, de elhatározásának az oka inkább az atyai auktoritás elleni lázadás és a rabszolga ágyastól kapott primitív eszmei-érzelmi „oktatás”, és nem a világnézeti következetesség. Tragikumuma abban mutatkozik meg, hogy becsülettel állt helyt jó ügyért, de mivel a múltjával nem tud leszámolni, a körülmények térdre kényszerítik. Claudius Valerius mélyen intellektuális alkat, az erőszak ellensége, a békés és természetes fejlődés, az „építés” híve, aki vakon hisz a fennálló rendben, illetve tökéletesítésének lehetőségében. Tragédiája akkor következik be, amikor cselekedni kényszerül és embertelen eszközökkel

kénytelen megvédeni egy hazug társadalmi rendet. Tragikumának alapszituációja a kiúttalanság. Ő a régi rend utolsó hőse. A Hallgatásnak nincs ilyen tiszta tragikuma. Pedig itt is adva van a tragikus alapszituáció: a hatalom és önnön eszméi között őrlődő, behódolni nem hajlandó hős. De helyzetéből kiutat talál a mindennapi életben. A hatalom ily módon történő kijátszása kevés vigasz, de legalább életmentő.

HAGYOMÁNY

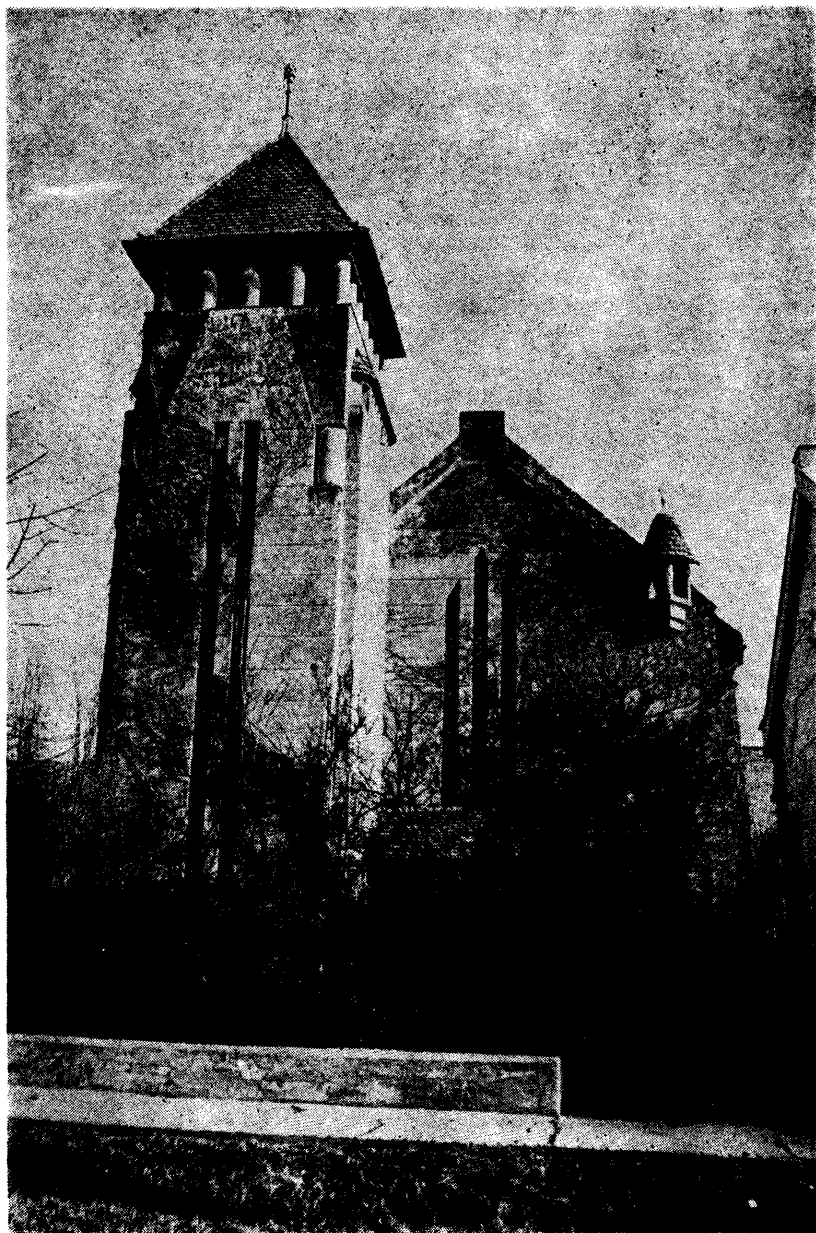
A VAJDASÁGI SZECESSZIÓ TÖRTÉNETÉBŐL (IV.)

MAGYAR EDE (1877—1912)

Az úgynevezett art nouveau illetve a szecesszió tulajdonképpen a XX. század művészete. Századunk avantgarde művészete méghozzá, mert rengeteg újat hozott magával, és sikerült felszabadítania a kreatív erőket. „Végtelenül különböző művészi kifejezésmódokat fedezhetünk fel az azonos eszmeáramlatokból merítő művészetek között. Semmi hasonlóság sincs egy Majorellenszék és egy Mackintosh-szék vagy egy Horta-ház és egy Gaudi építette ház között. Az art nouveau-nak megvannak a maga személyi és nemzeti sajátosságai. Iskolákról azonban nem beszélhetünk vele kapcsolatban. Az itt-ott kialakított csoportok nyilvánosságra hozták felfedezéseinket, új módszereinket, de doktrínákat nem dolgoznak ki.” (Champigneulle, *Art nouveau* . . ., Corvina, 1978, 75. oldal)

Jellemző, hogy a művészetek e kapitális értékű eseményei — mint amilyen a szecesszió is —, nemcsak a kimondottan nagy és ismert művészeti központokban törnek előre, hanem európai relációkban gondolkozva, egészen kicsi és szerény szellemi erővel rendelkező városokban is. Így történhetett meg, hogy Barcelonával, Párizssal és Münchennel egyidőben hódít teret magának ez az új stílus Szabadkán és Szegeden például. Nem utóhatásként, mint számos stílus esetében, hanem valóban azokkal egyidőben, sőt talán kissé megelőzve is azokat.

Magyar Ede (1877. I. 31.—1912. V. 5.) szegedi származású építőmester és vállalkozó is azoknak a sorába tartozik, akik hozzájárultak, hogy a vajdasági szecesszió ma a szakkritika tárgya lehet. A budapesti Felső Ipariskolát végezte el 1901-ben, tanulmányai során pedig megfordult Bécsben, Münchenben és Brüsszelben is, legtöbbit mégis Párizsban tartózkodott. Érdekes, hogy e kitűnő mestert az egyébként roppant pedáns magyar művészettörténeti bibliográfia (megjelent 1955-ben, szerkesztette Bíró Béla) egyáltalán nem említi, és nem szól róla Rados Jenő magyar építészettörténete sem (Budapest, 1975, harmadik bővített kiadás). Számba veszi azonban Merényi Ferenc 1969-ben megjelent könyve, *A magyar építészet 1867—1967* című kiadvány. Magyar Edét, a századforduló e magányos művészt valójában közvetlenül halála után a *Szegedi Híradó* fedezi fel. 1912. május 7-ei számában ezt írja: „A tragikus véget ért

A kikindai református templom

emberben a magyar építőművészet egyik zseniális, nagyraihivatott mestere veszett el." Nos e néhány alkalmi jelző ezúttal valójában nem csupán frázis, hanem tartalmas állítás. Bakonyi Tibor szegedi építész, egyébként Magyar Ede munkáinak legjobb ismerője, foglalkozott vele eddig legtöbbször, nekünk, vajdaságiaknak is ő hívta fel rá a figyelmünket.

Magyar legjobb munkája a szegedi Lenin-körúti Reök-ház. (*Művészet*, XVI. évfolyam, 1975. 12-es szám.) Noha a ház építéséhez 1906-ban minősze 29 éves korában kezdett, a munka a mester nagy tapasztalatáról és kitűnő forma- és színérzékéről tesz tanúbizonyságot. Reök Iván (egyébként Munkácsy Mihály unokaöccse) házáról a polgári ízlés számára szokatlan megoldások egész sora sugárzik. Bakonyi, Edwin Johnston véleményét idézve az épületről, megállapítja, hogy azon „a részletek pazarlók, bár meglepően fegyelmezettek, a falterület nagy része csupasz. A hatalmas görbe vonalú erkélyek és a növényi frízek az utcasarok kiugrásán futnak össze egy szabálytalan házorum-élkapocsba, mely William Blake Atyaúrstenének távoli hasonmása”.

Magyar Ede, mindössze néhány évvel e munkájának befejezése után, tragikus körülmények között meghalt. De rövid élete is elegendő volt ahhoz, hogy számos maradandó épületet alkosson meg. Nemcsak családi házakat és palotákat, hanem templomokat, szállodákat, sőt még egy színházat (a kaposvárit) is tervezett. Hogy miért érdekel bennünket is annyira e művész? Mert munkái közül néhány felénk is megtalálható. Ő építette például a kikindai református templomot, a zentai Royal szállodát, és több horgos-kamarási épületet.

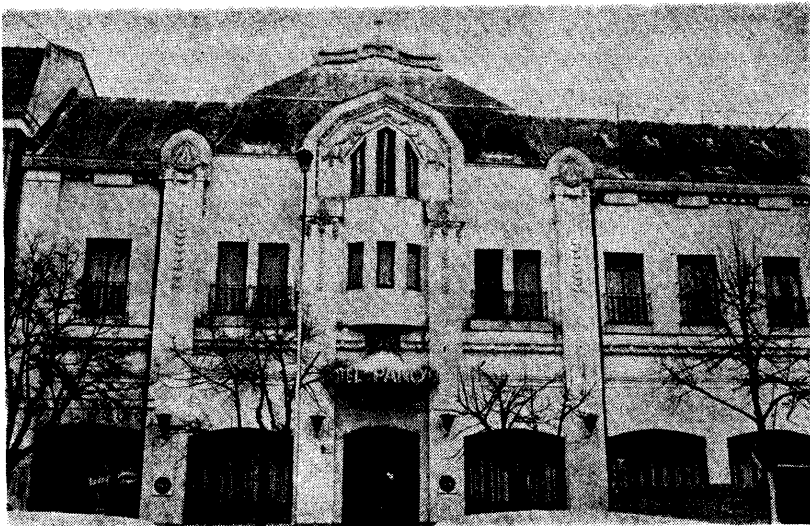
A kikindai református templom udvari házak közé ékelt építmény. Csak homlokzata felőli oldaláról lehet jobban szemügyre venni, de sajnos nincs olyan szög, amelyből kifogástalan rálátás nyílna. Tornya természetesen a környező házak fölé emelkedik, s már ezzel is felhívja magára a figyelmet. Ez a torony azonban már későbbi eredetű. Az egykorit csak fényképek őrzik. Az új torony építésekor már nem fordítottak kellő gondot az eredeti alakjának átmentésére. Az eredeti torony Árkány Aladár, a budapesti Városmajorban lévő, 1920-ban épült templomának tornyához hasonlított. A kikindai templom Magyar Ede tervezte tornyának különleges arányai voltak. A két oldallárkád miatt a toronytest nem hatott súlyosnak, éppen ellenkezőleg, elvesztette a tornyok hagyományos masszívuságát, és a homlokzati részen elhelyezett keskeny, a torony szinte teljes magasságában végighúzódo ablakok az egész épület vertikális hatását hangsúlyozták. Hasonló keskeny ablakok vannak még ma is a templom homlokzati és oldalsó részein is. Itt azonban már egyes leegyszerűsített változatokkal keverednek Magyar Ede megoldásai.

A templom századunk tízes éveiben épült, és akkoriban nemcsak különlegességével hívta fel magára a figyelmet, hanem modernségével is. Megoldásaival pontosan tükrözte századunk első évtizede magyar építészetének törekvéseit. Nemcsak az Arkay-féle templomhoz lehet hason-

lítani, hasonmása például az 1908-ban épült zebelenyi templom is. Magyar Ede a lurális hagyományoknak megfelelően olyan stílust teremtett, amely magába foglalja a modern építészet nemzeti jegyeit is. Ekkoriban ugyanis a magyar építészeket új utak keresésében elsősorban a finn avantgarde törekvések továbbvitele jellemezte. Innen ered, hogy ezeknek az épületeknek rendkívül magas és meredek tetőszerkezetei, illetve tornyai vannak és a tetőfelület ritmikus megoldásokkal nyújt élményt.

A tetőzet burkolásához leginkább fát használtak (mint Erdélyben például), a jól látható felületeket pedig gazdagon díszítették. Az épületek ezzel a külvárosi angol családi házakhoz hasonló élnökséget kaptak. Magyar Ede is fontosnak tartotta a díszítést, ám mértéket is tudott tartani, nem bocsátkozott a síksági tájtól idegen díszítőelemekkel való öncélú kísérletezésbe. Figyelme arra irányult, hogy a modern építményt a vajdasági kisváros hangulatába illesse be.

Az építésmesternek vidékünkön ez a templom a legértékesebb műve, de nem jelentéktelenek a zentai Royal szálloda és a horgos-kamarási villák sem. Feltételezhetjük, hogy Magyar Edének Vajdaságban még több munkája van, amelyről esetleg ma nem is tudjuk, hogy az övé. És nyilván nemcsak neki vannak itt figyelmet érdemlő alkotásai, hanem az akkori, Fiatalok néven ismert csoport többi tagjának is. Tudjuk például, hogy Györgyi Dénes (1886—1953) Keresztúron épített 1911-ben egy

A Magyar Ede tervezte zentai szálloda

(Dormán László fotói)

remekbeszabott iskolaépületet, s e fiatalok valamelyikének keze nyomát viseli magán a zombori Wajdinger-palota is.

Tekintettel arra, hogy Magyar munkáiról keveset tudunk, lényegében mindaddig ismeretlen alkotónak tartották, munkái azonban minden bizonnyal figyelmet érdemelnek, s talán éppen a most folyó szecesszió-feltárás hoz majd újabb eredményeket. Persze rendkívül nehéz ma már identifikálni azokat az épületeket, amelyeknek eltűntek a nyomra vezető adatai.

Egyes építészek ma is azt tartják, hogy a szecesszió gyorsabban terjed vidéken, mint a nagy metropolisokban. „A fővárosi építési mód divatszzerű ismétlését jelentették vidéki városképekben, és nem voltak jobbak az eklektika termékeinél” — olvashatjuk például a Rados-féle építészettörténetben. Szerintem ez a vélemény elhamarkodott, hiszen csupán arról van szó, hogy az új iránt mindig megnyilvánul egyfajta bizalmatlanság is. Így történt a szecesszióval is, annak eredménye, hogy az újat jobban befogadó vidék hamarabb magáévá tette az új törekvéseket, mint a tartózkodó magatartású nagyváros. Ha tehát a szecesszió valódi elődei és első igazi értékei után kutatunk, akkor először a vidéki városokban kell körülnézni. A szecesszió esetében a vajdasági városokban is van mit kutatni.

Bela DURANCI

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

HOGYAN VÁLIK A TÉTEL MOZGÁSSÁ

Varga Zoltán: *Hallgatás*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

A modern prózára a narratív struktúrák feltörését és szétszóródását, a központosítás hiányát vagy elrejtését, az ötletek véletlenszerűségét és esetlegességét tartják (joggal) jellemzőnek; a modern próza formája és nyelve úgy látszik valóban túllépte a közvetlen felismerhetőség határait a közlés eszközeinek és formáinak sokféle és sokcélú felbontásával. Ha Varga Zoltán elbeszéléseit ezekhez a törekvésekhez hasonlítjuk — s mi mást tehet a kritika, mint hogy *hasonlít* (is) —, azonnal szembetűnik egyenesvonalúságuk, könnyen felismerhető központozottságuk, a narratív struktúrák éles elkülönítése, a véletlen és esetleges ötletek elkerülése. Az összevetés eredménye mégsem lehet az, hogy Varga Zoltán nem ír modern prózát, vagy hogy hagyományosat, „realistát” ír. Mégpedig azért nem lehetséges egy ilyen következtetés, mert Varga Zoltán a hagyományos elbeszélésformákat alkalmazva, azok törvényeit és szempontjait követve éppen a modern próza által annyira keresett titkokra, a létezés titkaira, a „történelembe vetett” egyén sorsára, a „személyes felháborodás” esélyeire nyit kaput. Annál is inkább, mert az ő írói nézőpontja első-sorban morális s csak azután „irodalmi”.

Ez a morális nézőpont a *Hallgatás* tartalmazta történelmi elbeszélések jelentésének is előterében van. Pontosan megfogalmazva A szentségtörőben és A tékozló fiú visszatérésében, három síkra bontottan a Lakomában és látható ambivalenciával, rejtetten a Hallgatásban.

Mi ez a morális nézőpont? Hogy oly gyakori banalizálása elkerülhető legyen, kitérőnek látszó közvetettséggel lehet csak a kérdésre választ adni. Arra keresve választ, hogy miért készülnek az ilyen „történelmi elbeszélések”. Ami egészen nyilvánvaló, nem azért, hogy az óegyiptomi történelem egy szakaszát vagy fejezetét (A szentségtörő), a példázatok közül valamelyiket (A tékozló fiú visszatérése), a római birodalom történetében az új vallás — a kereszténység — jelentkezésének vérontást és intellektuális dilemmákat egyaránt felszínre hozó időszakát (Lakoma) vagy az inkvizíció korának egy, a halálnál is kegyetlenebb ítéletét (Hall-

gatás) a történelemnél, a vallástörténetnél, a társadalmi formák fejlődés-tanánál érzékletesebb — tehát irodalmi — módon ismételjék meg, mondjuk azok számára, akik nem értenek a fogalmak, csak a képek nyelvén. Azért oly nyilvánvaló ez, mert a történelmi elbeszélések többet tudnak arról a korról, amelyről beszélnek, mint amennyit a történelem tudományként elsajátíthat. Vagy pontosabban, azt is tudják arról a korról, ami a történelmet egyáltalán nem érdekli, minthogy azt — az irodalom tudását — a korszak maga sem ismerte, még spontán, ösztönös tudásként sem. Mert a történelmi elbeszélések (kisregények és regények) Varga Zoltán képviselte formájukban nem a tárgynak választott történelmi korszakot kívánják példázni. Nem ez a céljuk. Hanem az, hogy a történelem oly gazdag tájairól a jelen, a ma időszerű (vagy annak vélt) kérdéseire, jelenségeire irányítsák a felismerés fénysugarait. Varga Zoltán elbeszéléseiben ezek a kérdések, ezek a jelenségek mindig elsősorban morálisak. Megragadásukkor, megfogalmazásukkor ezért kényszerül az író a történelem példatárához. A morális kérdések és tételek, a filozófiai kérdésfeltevések mindig is ellenállnak az irodalmi megközelítésnek, kisiklanak az irodalom szorításából. Ezért folyamodik a történelem felkínálta cselhez, különösen az olyan író, mint Varga Zoltán, akinek irodalmi gondolkodását nem a spontaneitás jellemzi, aki nem a legközvetlenebb életlélmények megfogalmazására törekszik, aki valójában elbukik az irodalom próbáján, ha látottakról szól.

Varga Zoltánt az emberi létezés morális dilemmái foglalkoztatják, az emberi élet lehetőségei a stabilá szervezett szokásrendszereket védelmező erőkkkel szemben, a személyiség esélye önmaga kifejlesztésére és kifejezésére. S mindazok a kérdések még, amelyek mindezzel kapcsolatban nyilván felmerülnek. S talán nem üres feltételezés, ha arra gondolunk, Varga Zoltán előbb fogalmazza meg a morális dilemmát s csak azután keres hozzá, felnövesztéséhez megfelelő meiegágyat a történelem oly sok példát, a jelennel oly sok hasonlóságot felmutató gazdagságában.

Csakhogy az ilyen írói kiindulópont rendkívül veszélyes. Elsősorban azért, mert a morális dilemma, a tétel alig engedi szóhoz jutni az irodalmi közlésformákat. A hősöket és élethelyzeteket, a konfliktusokat és a belső megtörténéseket önmaga (a tétel) közlésének eszközévé degradálja, nem engedi meg szabad kifejlődésüket és önálló világképként való megvalósulásukat. Az olyan irodalmi mű, amelyben ily módon elhatalmasodik a tétel, a morális kérdésfeltevés, csörgő csontváz csupán, kiszikadt és kifakult, fölösleges forma.

Ezt a veszélyt küzdötte le Varga Zoltán a *Hallgatás* elbeszéléseiben, ezért tekinthető ez a kötet az *Előül az eső* (1971) legjobb novellái és elbeszélései után az író érett művének, módszere és világlátása sikeres kifejlesztésének.

De hogyan küzdötte le az írói közlést megbénító tételesség veszélyeit, mégpedig a látható tételesség, a nyilvánvaló morális nézőpont megör-

zése mellett? A kérdésre ismét a kerülő út kínál (feltehetően) pontos választ.

A tételt, a morális dilemmát kiindulópontnak tekintő író előtt megoldásra váró alapprobléma a tétel, a morális kérdés mozgássá változtatása. Ezen dől el minden. Sikerül-e az írónak a természete és formája szerint elvont, fogalmi meglátást, mely egyaránt lehet mélyen megélt, tehát szám személyiségből eredő és átvett, vagyis kulturális fogantatású életté változtatnia, elevenné formálnia. S erre az irodalom csak egyetlen lehetőséget kínál fel, a nyelvet mint esélyt és eszközt. A próza nyelve pedig — ahogyan Mészöly Miklós fogalmazta meg *A tágasság iskolája* (1977) című esszéjében — „először önmaga jelentéstartalmára kénytelen hivatkozni, s csak azon keresztül a tárgyra, a tárgyon keresztül az összefüggésekre, ha jelentésig akar eljutni”. A Varga Zoltán írta történelmi elbeszélés esetében ez a folyamat annyiban módosul, hogy a „jelentés” — a tétel, a morális kérdés — a tárgyat és a nyelvet, a próza nyelvet megelőzően van készen, célként, írói szándékként, olyan pontként, ameddig az elbeszélés el akar jutni. Itt tehát nem kérdéses, hogy hova akar eljutni az elbeszélés. Nem a választott történelmi korszakot akarja illusztrálni, hanem egy aktuálisnak vélt, a jelen összefüggéseiből következő (elvont) tételt kíván mozgássá alakítani. Ezért hivatkozik „először önmaga jelentéstartalmára”. Ez Varga Zoltán történelmi elbeszéléseinek esetében azt jelenti, hogy egy minden ízében tartalmas, esetlegességeket és véletleneket messze elkerülő nyelvi formát alakít ki, melynek belső szilárdságához kétség nem fér sem tartalmi szempontból, sem grammatikailag. Más szóval, Varga Zoltán prózájának nyelve szándékosan csak valós jelenségek és helyzetek közlésére vállalkozik. Minden leírása a tapasztalati valóságban ellenőrizhető. Minden megfogalmazása „híhető”. (Kritikákat és tanulmányokat tartalmazó *Periszkóp* [1974] című kötetében ezért hadakozik oly sokszor — sikeresen — az írói leírásoknak a valóságban való ellenőrizhetőségéért, nem utolsósorban a szavak jelentésének, szótári jelentésének „helyes” alkalmazásáért.) Nemezszer el is túlozza a szó jelentésének és a tapasztalati valóság megfelelésének következményeit. Ezért ír túl elbeszéléseiben részleteket, ezért nagyt jelentéktelennek látszó történetrészeket. Viszont a túlzások ellenére is tiszteltreméltó következetességgel alakít ki egy minden ízében valóságos közlésekre törekvő beszédformát. S ezt joggal tekinthetjük Varga Zoltán prózáírása meghatározó mozzanatának.

(Ez nem mond ellent annak, hogy Varga Zoltán prózája „elszürkül”, ha látottakról szól, hiszen ott írásainak forrásvidékéről tettünk említést, itt pedig nyelvi megformálásukról. Az ún. parabolisztikus elbeszélésforma valóban tehetetlenné válik az „élő étellel”, szemben, ahogyan az élményszerű közvetlen közlése is banális a parabolához viszonyítva. Az irodalmi közlésnek két egymásnak ellentmondó és egymást — úgy látszik — kizáró lehetőségéről van itt szó.)

Azzal a megszorítással, hogy Varga Zoltán ezt a nyelvi formát — a túlzásokkal együtt — a nyelvnek, a beszélt nyelvnek egy túlhaladott fejlődésszintjén stabilizálja, vagyis nincs tekintettel a nyelvi fejlődés irányaira és törekvéseire, arra sem, hogy a próza nyelve (legjobb változataiban) mindig a nyelvművelők által szentesített nyelvi standard robbantása is, mind a szóhasználat, mind pedig a grammatikai alakzatok körében. Ez azonban nem hátránya Varga Zoltán prózáírásának. Az ő elbeszéléseinek nyugodt és körültekintő, a részletekre és a nagyobb összefüggésekre egyaránt nagy gondot fordító, a leírást elsődlegesnek tekintő nyelvhasználata aligha lehetne meg egy ilyen enyhén archaikus, gyakran választékosnak és kimértnek, sőt szenvtelennek tűnő nyelvi standard érvényesítése nélkül. Minden, elsősorban a lexikális és grammatikai újításokból származó nyelvi bizonytalanság történelmi elbeszéléseinek belső világát kezdené ki, hosszú, hömpölygő mondatainak szilárd tartását ingatná meg.

Még egy funkciója van annak, hogy Varga Zoltán prózanyelve önmaga jelentéstartalmaira (mind a valósághoz való viszonyíthatóság, mind pedig a grammatizáltság kérdéseiben) oly nagy figyelmet fordít. A nagy nyelvi szigorúsággal (és mondatainak enyhén archaikus formáival) valamint a parabolisztikus közlés kimérttségével egy nehezen megragadható és még nehezebben körülírható ironikus hangulatot teremt. Ez az atmoszféra könnyű ködgomolygásként hatja át elbeszéléseink egészét, annak ellenére, hogy megélt vagy választott morális kérdései és tételei nagyon is komolyak, az írónia minden nyomától mentesek. Simán, zökkenőmentesen gördülő mondatai, melyek nem is tesznek számottevő különbséget az írói közlések és az idézetek, az elbeszélő vagy a hősök megszólalása között, ezzel az ironikus hangvételei lépik túl, haladják meg az író láthatóan hagyományos szóhasználatát és a mondattani standardizáltságot.

Mindebből az következik, hogy Varga Zoltán nemcsak „kénytelen” odafigyelni prózanyelvének jelentésrani összefüggéseire, hanem szándékosan figyel oda, mert éppen az ilyen nyelvi megformálás jelenti számára az első lépést a tétel mozgássá változtatása felé.

A második lépés az elbeszélések „tárgya”, a történelem, a történelemből kiválasztott megtörténések sora. Ebből a szempontból is kivételesen egységes kötet a *Hallgatás*. Minden elbeszélésében és kisregényében a hatalom és az egyén, a szokás, a törvényerejűvé emelt megszokás és a személyiség, a vallási dogma és az ember konfliktusának, szembenállásának lehetőségeit és esélyeit ragadta meg fiktív és valóságos történetek sorában, azzal, hogy itt elsősorban azt kutatja, hogyan ismeri fel a hatalom képviselője, a szokás megtestesítője, a vallási dogma hordozója önmaga helyzetének tarthatatlanságát, s ebből következően, hogyan lép ki a számára előírt létforma kereteiből, mégpedig sohasem a meghasonlás, hanem mindig a tragikus befejezés felé: ezt teszi A szentségtörő alacsony rangú szerep-hőse, amikor „megszentségteleníti” a napisten személyét, mi-

után már egyszer (a rabszolgák lázadásába sodródva) látta, hogy az olyanynira rettegett isten semmit sem tesz a lázadó ellen; ezt a tékozló fiú, miután nem tudja elviselni az apához való megtérést (hazatalálást), és véget vet életének; ugyanezt a Lakoma galliai kormányzója, aki érvényesítette Róma törvényeit a keresztények egy kis gyülekezete felett, végighallgatott egy éjszakai lakomát, és önmegismerése jeléül felvágja ereit. De nem egészen ezt a Hallgatás paphőse, aki kilépett ugyan a számára kijelölt szerepből, de nem jutott el az eretnekségnek áldozatot is vállalni tudó szintjére, s így legfeljebb csak álmában járhatja meg az önmegsemmisítés útjait. Ebből következik a Hallgatás morális tételének ambivalenciája is, s éppen ezért nem véietlen, hogy ez a kötetcímet adó elbeszélés zárja az író történelmi példabeszédeinek sorát.

A Hallgatás ugyanis felbontja, felborítja, felrobbantja az előző elbeszélésekben oly következetesen és szinte modellt formáló párhuzamos-sággal végigmondott morális nézőpontot. El lehetne most tünődni afelett, hogy vajon miféle megoldást kínál fel Varga Zoltán; a szokások és a hatalom, a törvények és a dogmák láncából való kilépést a halál felé, vagy a bűnösség választását az oly emberi (és morálisan egyaránt védhető) túlélés formájában? De aligha van erre a tünődésre szükség. Az irodalom nem nyújt megnyugtató megoldásokat, nem is kell ilyen válaszokat várni tőle. Az irodalom kérdéseket fogalmaz meg, kérdéseket tesz fel, válaszokat is ad rá, de megoldásokat nem. Még az olyan morális pátosszal alkotó írók műveiben sem, mint Varga Zoltán. Viszont felelősséget vállal. A felvetett kérdésekért, a megfogalmazott válaszokért egyaránt.

A *Hallgatás* éppen azért tekinthető a kötet legjobb írásának, és prózaírásunk csúcának is, mert felelősséget vállaló írás, amely éppen azért marad meg az irodalom, az irodalmiság metafizikai homályában, mert ambivalens, mert nem rendelkezik a megoldás kulcsával.

BÁNYAI János

MÁSKÉNT, VAGY UGYANÜGY?

Brasnyó István: *Másként s másként*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978

Akik ritkán olvasnak Brasnyó-verset, nyugodtan mondhatják, hogy Brasnyó István mindig ugyanazt az egy verset írja számtalan változatban és szokatlan bőséggel, akik gyakrabban fordulnak ehhez a költőhöz, sőt — mondjuk — rendszeresen kézbe vesszük sűrűn megjelenő köteteit, már jóval bizonytalanabbak, semmit sem állíthatnak nyugodtan, hiszen hosszú évek után ugyanannak az egy versnek nemcsak számtalan változatára figyelhetnek fel, hanem a költői szemlélet lényeges változásaira

is, a Brasnyó-vers alakulására és nem utolsósorban a mind tudatosabb és tervszerűbb (költői) nyelvi megmunkálás s formálás meggyőző jeleire. Mindez mintha megingatná, s talán valóban meg is ingatja a Brasnyó-versről kialakult elképzeléseket. Azok elképzelését, akik ritkán olvassák verseit, de sokszor beszélnek róluk.

Mert bizonyos, hogy Brasnyó ugyanazt az egy verset írja minden kötetében. De ez csak azt jelenti, hogy költészetének pontosan kijelölt határai vannak, verseinek pedig állandósult világképe. Nem tágtja ezeket a határokat, és nem változtat a világképen. Mert a létezésnek és a tudatnak soha el nem iszaposodó kútjai vannak e határok között, világának pedig soha el nem rozsdásodó dokumentumai. Mind mélyebbre hatolni a mélyretörés látványai nélküli, mind többet felfedezni a felfedezések látható haszna nélkül — ez lehet a költői program, célkitűzés, szándék. Ezért nem modernizált Brasnyó verse, ezért nincsenek külső díszei, és látványos fordulatai, de tartás van benne, következetesség és szigorúság. És választékosság, s ezzel együtt a pontosságra, a pontos közlésre való törekvés. Látható, legtávolabbra tőle a költészetben és a mi költészetünkben is oly gyakori nyelvi destrukció áll, a nyelv robbantása, a beszéd feltépeése, amire sokan — mások — állítólag azért „kényszerülnek”, mert lírai mondanivalójuk, költői gondolatuk nem fér el a nyelv nyújtotta lehetőségek között, holott a sok destrualás legtöbbször semmiféle mondanivalót, se gondolatot nem fed. Brasnyó standardizált mondatot ír, „prózaít”, hétköznapit. Rendszerint a körülírás gyakorlatával él, jelenségeket, tárgyakat, hangulatokat ír le, látszólag kívülről szemlélve azokat, indulatait visszafogva, a képek csillogását eltompítva, részletezően, alaposan, körültekintően. Nyugalmat árasztanak ezek a szövegek, a ráérős leírás kényelmes nyugalmát, amit mindig a felidézés szándéka hat át, mégpedig valóságos, nemcsak lehetséges megtörténések felidézéséé. A szemlélő nyugalma ez, aki dokumentálni akar, egy pontosan megnevezett világ életének faktumait. Ezért minden verse egy-egy állítás, még akkor is, ha csupán hangulatot fest, rendszerint az este, az éjszaka rejtelmét és titkait.

De ezt a szemlélődést, a nyugalmas (és kényelmes) leírást egyfajta nosztalgia hatja át. Mert Brasnyó István legjobban tudja, hogy elveszett már az a világ, amelynek egyetlen verse után kutat immár évtizede, de ez nosztalgiját nem keseríti meg, még olyan mértékben sem, ahogyan megkeserítik önmagukat a mind gyakoribb falumúzeumok vagy a napnap után születő múltat idéző riportok. Aki faktum-verset ír, nem hunyhat szemet a tények, a faktumot föld alá süllyesztő tények előtt sem.

Miféle lírai anyagot tár fel ez a standardizált versbeszéd, ez a visszafogott indulat, ez a lehűtött nosztalgia? Nem véletlenül kérdez a mondat a lírai anyag után. Mert Brasnyó verseinek belső pályáin mindig a líraiságnak sokszor csak hangulatot rögzítő nyomai mozognak. Az olyanok, mint az „elvonuló vadludak lidércs kiáltozása” (Termek padlóí-

ban), vagy a „fuldokló villózás a lakatlan házban” (A szokott hely); a pillanat lírai tartalmai is ide tartoznak, amikor „a fejszéelen szirmot bont a rozsdá” (Esős hajnalok), vagy amikor „fémek hidegén megköt a rozsdá” (Zárt ajtók); ide a lírai állóképek is: „eltévedt madarak állnak / a puszta földön az üres lomb alatt” (A strand), meg az arcképek, mint azé az asszonnyé, akinek „meglazult, fekete kontyában / erdők sötétje hallgat, erdők hava csillog” (A konty). Minden jelenségben a rejtőzködő lídércet, a titkot ismeri fel Brasnyó versbeszéde, a pillanatnak vagy a térnek egy-egy ezerszer látott mozdulatában és villanásában a sors hangját, a létezés nehézségeit. Ahogyan az Erkély, ködös hold alatt című versében fogalmazza meg: „Egy ember lassan leszokik arról, hogy emlékei legyenek, hideg éjszakákat szorít a szívére, távoli, fagyos szántásokat. Frissen érzi a szalma, a virágzó dohány és kender illatát, mégis a tulajdon magányosságáról ejt szót, erről beszél.” A kötet kulcsversének tekinthető. Már a bizonytalanságot sugalló versindítás (egy ember), aztán az emlékek és illatok említése, s végül a magányosság megnevezése valójában nem más, mint Brasnyó új kötetében a versépítés eljárásainak leírása — szinte minden vers egy-egy emlékkép — és ezen túl a rémisztő magányosság — a líra örök tárgya — mint a leírások jelentése, értelme és ezzel együtt az a bizonyos metafizikai minőség is, aminek jelei oly meggyőzőek a *Másként s másként* néhány versében.

Az sem véletlen, hogy Brasnyó újabban prózaverset ír. Költői szemléletének, úgy látszik, a prózavers oldottabb formája, standardizált versmondatának a prózai beszéd kötöttségei felelnek meg leginkább. A tördelt verssorok alkalmatlanok a leírás gyakorlására, legalábbis a leírásnak Brasnyó művelte változata számára. Hiszen ezek a leírások, a lírai hangulatok és pillanatok, arcképek és helyszínek felvillantásai történetmagok is egyúttal. Az egész kötetet végigolvasva egy semmiféle kontinuitást nem követő, a történetrészeket egymásra és egymásba építő, sajátos elbeszélés-változat alakulhat ki az olvasói figyelemben, amit nyomatékosít a versekben feltűnő dokumentumok sora. A kötetten végighúzódo virtuális történet arra is figyelmeztet, hogy Brasnyó a prózaversnek egy valóban oldott, fellazított változatát írja, amelynek állandósult váza — ha úgy tetszik, modellje — van: egy-egy jelenség, tárgy, történetmag kiemelése a hasonlóan jelentéktelen faktumok sorából, önállósítása, és — a kötet legjobb verseiben — jelképes jelentéssel való feltöltése. Rendre ismétlődik ez a váz, ez a modell Brasnyó verseiben, legszembetűnőbben a többes szám első személyben írott Sasok otthona a mi otthonunk című ciklusban. Több rétegű szociográfia ez a ciklus, Brasnyó egyik korábbi kötetének mintájára, de a versek szociográfiai érvénye csak az egyik jellemző vonásuk, a másik az a többletjelentés, ami mondjuk a kötet legjobb versében, a Nyomok időtlensége címűben mutatkozik meg, de ott van a Lev Nyikolajevics vége című versben is. Ezekben sikerült Brasnyónak legmeggyőzőbben alkalmazni (és kamatoztatni) kidolgozott modelljét.

Egy pillanatra sem tűnnek fel a kötetben a költői fáradtság jelei, bár azokban a versekben vannak üresjáratok is, amelyekben a tények nem lépnek túl önnön határukon, megmaradnak egyszerű ténynek, nem vesznek fel semmit a közlés (a közölhetőség) többletéből. Ebből következően van némi monotonája is a kötetnek, de olyan monotonia ez, amit a mai művészet (képzőművészet és zene) a hosszan kihúzott vonalakkal vagy a végtelenbe kifuttatott egyetlen hanggal teremt meg.

BÁNYAI János

TÜZET OKÁDNÁK-E A KÜLVÁROSI SÁRKÁNYOK?

Vidosav Stevanović: *Periferijski zmajevi*, Nolit, Belgrád, 1978

Vidosav Stevanović könyvének sejtelmes címe van; talán így fordíthatnánk: Külvárosi sárkányok. (Ez a sejtelmes cím nagyjából fedi is a kötet elbeszéléseinek epikai alapállását — a külváros és a sárkány fogalmának egymásra vetítésével nyilatkozik az író világlátásáról.)

Sejtelmesnek neveztem a kötet címét, misztikus Stevanović világa is. Azonban e misztikusság ellenére is hajlamosak vagyunk azt mondani: valóságirodalom. Igaz, alapjában véve minden irodalom „valóságirodalom”, ehhez szerintem egy pillanatig sem fér kétség. Azonban az irodalom valóságának sajátosságairól és értékeiről már szót lehetne ejteni. Stevanović könyve ösztönöz is erre bennünket, tudniillik választ kényszerítő erővel veti fel azokat a kérdéseket, amelyek korunk külső valóságával vannak állandó érintkezésben, korunk valóságával rezonálnak.

Stevanović valóságélménye sajátosan urbánus, és ennek az urbánus szemléletnek a nézőpontja is sajátos. Stevanović alulról szemléli a nagyváros környezetét és az urbanizáció megannyi negatívumát csendben megszenvedő városlakó összefüggéseit. Ennek a nézőpont-eltolódásnak lesz az eredménye a sárkány-perspektíva, amely lényegében központi kérdése a kötetnek.

S eltekintve attól, hogy a kötet elbeszélései nem tartoznak füzérbe, szemléletmódjukban, valóságformálásukban, aspektusukban szorosan összefüggnek egymással.

Stevanović, úgy érezzük, szoros összefüggést lát a személyiség és az azt meghatározó társadalmi, szociális, gazdasági stb. tényezők között. A személyiségre szerinte leginkább területi hovatartozása, tehát közvetlen környezete van legnagyobb hatással. Mert az egységük és azonosságuk után kutató külvárosi sárkányok személyiség-felbomlásukat elsősorban környezetüknek köszönhetik.

Stevanović sötét színekkel festi meg a nagyváros peremére szorult egzisztenciákat, de legalább ennyire sötét színek uralkodnak el környezetükön is. Mintha csak a kettő egyenes arányban állna egymással, mintha e személyiségek éppúgy peremére szorultak volna a közösségi létezésnek, miként a nekik otthont adó vidék a nagyvárosnak. Teljes joggal vetődik fel az a kérdés, vajon maga a külvárosi létezés ténye vagy esetleg kiszélesítve, az urbánus létezés egésze okozza-e a személyiség ilyenfajta felbomlását. A kérdésre adandó válasz közel sem olyan egyszerű és egyértelmű, hisz mind az egyikre, mind a másikra jócskán találunk bizonyítékokot.

Stevanović hősei ebből következően mintha nem is jelenükben élnének (tulajdonképpen érzéketlenek jelenük iránt), egyfajta múltba merülő vagy éppenséggel csak egyéniségük számára egyértelműen körülrajzolható fikció-világban léteznek. Ezek a fikció-világok a novellahelyzetekből épülnek fel s tesznek szert meglehetősen önállóságra a külső valósággal szemben. Azonban ezzel nem cáfolni akarjuk a bevezetőben megállapítottakat. Éppen ezáltal válnak Stevanović írásai „valóságirodalommá”. És hol vannak a külső valósággal való érintkezési felületük? Szerintünk a háttérben, a kulisszák mögött. De azért érezzük ottlétüket. S kevés absztrakció vagy konkretizálás útján is egyértelműen azonosíthatjuk.

Stevanović prózáját a zsákutcák jellemzik. Helyzetek, melyekből alig van kiút, egzisztenciák, melyek önmaguk számára is képtelenségként hatnak.

S itt van prózájának alapvető problematikussága is. Abbéli igyekezetében, hogy megrajzolja ezeket a zsákutcákat, Stevanović itt-ott magát a prózát is zsákutcaiba viszi. A novellahelyzetek ugyanis gyakran önnön meghatározottságukban is viszonylagosak, hasonlóan ahhoz a hőshöz, mely a *Megyek a Dunára, hátan úszni* című írásban ekkép elmélikedik sorsáról:

Ki volt az az ember, akinek a nevét viselem?

Hogyan viszonyulok hozzá?

Ki vagyok én s mi vagyok én, aki ezeket kérdezem? (A kiemelés tőlem. B. F.)

Ebből következően egy pillanatig sem furcsa, hogy a hősök személyazonosságuk után nyomoznak. Önnön kilétük problematikus számukra. Ez azonban nem egy Filip Latinovicz-féle azonosságkeresés, nem, mert a társadalmi alapja más.

A bevezetőben említett sejtelmesség olykor a belső valóságra is vonatkoztatható. A hősök, akik egyfajta füstös félhomályból kandikálnak ki, s valóságunkkal csak körülhatárolhatatlan múltjuk révén vannak kapcsolatban, önmagukat „kitörölt emberek”-nek nevezik. A múlt és a jelen értékkülönbségei játszanak ebben döntő módon szerepet.

A külvárosi sárkányok paradox módon már nem úgy viselkednek, ahogy nevükből következtetni lehetne. Nem tűzokádó sárkányok ezek, erejük, tüzük helyett tudatlanságuk védelmezi őket, önnön jelentékte-

lenségük; Stevanović prózája egyértelműen ezt sugallja. Ezen a tényen már a Reggeli disc-kockey rázisvilága, szajkózott közhelyei sem változtatnak még akkor sem, ha tudjuk, hogy ezeknek a közhelyeknek funkciójuk van. Hiszen egy világnak az elemei, de úgy is mondhatnánk, tünetei ezek a dörgedelmes vagy zengzetes kikiáltások, s jelentésszintjeik összetettebbek, mindegyik szintjük a kötet szöveganyagának egészéhez viszonyítva is korunk valóságával van összefüggésben, érintkezési felületeik itt a legnagyobbak.

Az *altruizmus empirikus tanulmányozása* című elbeszélés mint ellenpólus szintén csak általánosítva szemlélhető, valójában beleilleszkedik ebbe a személytelen hősköztől nyüzsgő milióbe. Kispolgári világa legalább ennyire személytelen, s nyilvánvalóan azt a következtetést sugallja, hogy az árbázolt elszemélytelenedés nem korlátozható egy társadalmi csoportra, vonatkozásai összetettebbek, általánosabban értelmezendők.

Bármennyire sejtelmes is olykor Stevanović világa, bármennyire is „sárkányok” benne a külváros alakjai, a sárkányok ritkán köpnek tüzet, jobbra csak a füstöt fújják, hogy tovább szürkítsék-feketítsék, tovább ködösítsék a Stevanović által megfestett világ féllhomályát.

Éppen ezért Stevanović prózája kiegyensúlyozatlan. Igen erős részletei vannak, melyek nagy nyelvi-formai érettségről tanúskodnak, de ez valóban csak a részletekről mondható el, a kötet egészéről, sőt egy-egy elbeszélés egészéről nem. A kötet, bármennyire is egységes írói szemléletet sugall, csak részleteiben éri el az írói szándék magas szintjét.

BERETKA Ferenc

KONKRÉT VIZUÁLIS KÖLTEMÉNYEK

Slavko Matković: *Knjiga*, Osvit, Subotica, 1979

1979-ben a konkrét vizuális költészet már tájunkon sem kell, hogy meglepetést váltson ki pusztá megjelenésével, hiszen Vajdaságban mindig is voltak a tágabb értelemben vett konkrét költészet műfaji csoportjába tartozó formabontó kísérletek, amióta az expresszionizmus és a dadaizmus lerakta az alapokat. Az azonban, hogy egy könyvkiadói tevékenységet folytató hivatalos intézmény a sokszor ellenségesen vagy lekicsinylően fogadott konkrét vizuális költészet egyik legismertebb itteni úttörőjének adta ki válogatott munkáit, leplezhetetlen meglepetésként hat, hiszen a kiadók mindeddig idegenkedtek a hol komolytalannak, hol kérészéletűnek kikiáltott, a hagyományostól merőben más esztétikai-nyelvi alapokon nyugvó kísérleti irodalomtól (és művészettől). Ha a Forum által kiadott, meglehetősen sikertelen *Kép/Költemény/Képköltemény* című

gyűjteményt leszámítjuk, a vajdasági alkotók mindaddig csupán kis példányszámú magánkiadásokban, folyóiratokban vagy külföldi segítséggel jelentethették meg konkrét költészeti alkotásaikat. Slavko Matković nemrég megjelent gyűjteményes kötetévei azonban megtört a jég, s ez annál inkább is dicséretes, mert a szabadkai Osvit, a könyv gondozója, nem tartozik az országos élvonalba; lehetőségei meglehetősen korlátozottak.

Slavko Matković 1948-ban született, és 1970 óta foglalkozik az új művészetek területére besorolható kísérleti tevékenységgel. Alkotásait több hazai és külföldi antológia közölte, konkrét vizuális költeményeit pedig mindaddig kis példányszámú magánkiadásokban adta közre; írott költeményeit ez eddig két kötetben jelentette meg az Osvit kiadónál, amelyek most 1972 és 1978 között keletkezett értékesebb vizuális költeményeit is kiadta.

A *Knjiga* (Könyv) című gyűjtemény nyolc ciklust tartalmaz, ám a ciklusokon belül nem törekszik teljességre, hanem egy-egy ciklust leszűkített változatban tár elénk. Ettől a kényszeredett tagoltságtól és tematikai változatosságtól függetlenül az alkotások nyelvezete konstans jelleggel bír (szabványbetűk, rajz- és grafikai elemek, újságkivágások, írott szövegrészek és egy-két esetben fénykép).

Matković vizuális kutatásait lehetetlen kizárólag a vizuális költészet fogalomkörébe zární, ezért helyesebb, ha azt mondjuk, hogy a Gutenberg-galaxis tágabb koncepciójának a felszakítási kísérlete képezi vállalkozásának gerincét. Egy olyan vállalkozását, melyet semmiképpen sem választhatunk el Matkovićnak a mindennapokban kialakult, az élet mindegyik pillanatában megnyilvánuló vizuális szenzibilitásától, amely kritikája is az élet különböző, főleg a nyelvvel kapcsolatos jelenségeinek. De nem *csak* nyelvi kísérletről van szó, melyből hiányzik az ideológia, az etikai állásfoglalás. Éppen ezen a ponton különbözik Matković programja a konkrét vizuális költészet általános, ideológia nélküli programjától, ahol már csak nyelv van, nyelvi jelek szövedéke. Matković a nyelvi kutatásokban is angazsált akar és tud lenni, nem veti el az üzenet szemantikai, tartalmi komponensét.

Nem tévedek, ha azt mondom, hogy őt nem is annyira a költészet érdekli, inkább a sajtó, napjaink egyik tömegtájékoztatói eszköze. Összegyűjtött munkáiban benne van a sajtó bírálata is, de azé a világé — vagyis korunké — is, melyet a sajtó bemutat. Ezért alkotásait úgy is tekinthetjük, mint a sajtón keresztül kivetülő világ visszahatásait, melyek bírálati és korrektúrai is az emberi lélettérnek; nemcsak a hibákra mutatnak rá, hanem egy újfajta nyelvezet segítségével javaslatokat is adnak: tükrözik alkotójuk etikai állásfoglalását.

Matković a bulvársajtó és a nagy példányszámú képregények kétes minőségű nyelvének elemeit egy új szintetikus nyelvezetté vonja össze, s ebben rejlik vállalkozásának egyik legnagyobb érdeme. A magazinok és a képregények nyelvének átszervezésével harcol a magazinok és az ala-

csony színvonalú, közízléshez idomuló képregények ellen, s minden olyan, a nyelvvel szemben megnyilvánuló visszaélés ellen, melyet a tömegtájékoztatóban alkalmaznak.

A szerző alapvető célkitűzése, hogy kitörjön a vonalból és megszabaduljon a betűcivilizáció nehezékeitől, teljes mértékben sikerült. Azonban nem találunk olyan előremutató utalást vagy töredéket, amely távlatilag körvonalazhatná ennek a vizuális költészetnek a további fejlődését és jövőjét. Matković meglehetősen otthonosan mozog a verbi-voko-vizuális kísérletek kontextusában, a konkrét vizuális költészet jelenleg két legfejlettebb fázisát képező viselkedésköltészet és konceptuális költészet nyomait azonban hiába keressük nála.

SZOMBATHY Bálint

KÖZVETÍTŐK DICSÉRETE

Haraszti Zsuzsa: *A megalázás problematikája Mario Vargas Llosa regényeiben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

Kulin Katalin: *Mítosz és valóság*. Gabriel García Márquez, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977

Szinte minden művészeti áramlatnak vannak értelmezői és bírálói. Ez az irodalomra is vonatkozik. Egy-egy új irányzat hatása gyakran, különös módon, épp bírálótól és magyarázóitól függ, azaz néha nem elegendő maga a mű, az őt körülvevő és kísérő kritikai közég kell hozzá, hogy elterjedjen és kifejtsen hatását. Előfordul, hogy a kritika közepes művekből világirodalmi teljesítményt kovácsol, máskor pedig épp elmaradása késlelteti elismerését. Gyakran illethetjük szemrehányással a kritikát, mert az olvasót manipulálható szubjektummá fokozza le, de ugyanakkor az igazi, tudományos vagy tárgyilagos (nevezzük bárhogyan) kritika a modern irodalom tolmácsolásához és népszerűsítéséhez nélkülözhetetlen. A modern próza próbálkozásai sokszor nehen közelíthetők meg, és a kritikusok feladata az alkotói „rejtjelek” megfejtése lenne, a mű és az olvasó közötti útszakasz lerövidítése. Természetesen az elsődleges cél minden esetben azoknak az esztétikai értékeknek a felfedezése, amelyek a művet olvasásra érdemessé teszik.

*

Az utóbbi évtizedben a dél-amerikai irodalom erőteljes betörésének és óriási olvasottságának lehettünk szemtanúi. Nemcsak a könyvesboltokban eladott példányszám, hanem a rádió, televízió, sőt még a napisajtó érdeklődése is ezt bizonyítja. Maguk az alkotók is eljutnak hozzánk (leg-

utóbb Márquez járt itt), és ezzel nagyban növelhetik népszerűségüket. A dél-amerikai kritika idejében felfedezte alkotóinak újszerűségét, és lázasan kutatta művészi értékeiket is. Hozzánk e művek késve érkeztek, míg a kritika éppenséggel alaposan lemaradt. Itt-ott néhány bevezetőre és recenzióra akadhatunk, de ezek inkább a recenzens tanácsstalanságáról tanúskodnak, és nem tekinthetők a műre való gyors — és hatásos — reagálásnak. Ezért vehetjük érdeklődéssel kézbe Haraszti Zuzsa Mario Vargas Llosáról és Kulin Katalin Márquezzal írott könyvét. Mármost dicsérje őket könyvük megírásának relatív gyorsasága és szellemi befogadóképességük frissesége, de az a kettős szándék is, hogy igazi kritikai értékelést nyújtsanak és hidat verjenek az olvasó és a mű közé.

Haraszti Zsuzsa nem vállalkozott Vargas Llosa teljes írásművészetének értelmezésére, célja a neves perui író prózájának egy meghatározott szemszögből való megközelítése volt. Könyve öt részből áll. A bevezető rész második mondata summásan fejezi ki a szerző fontos megállapítását: „A latin-amerikai valóság ábrázolása együtt jár egyetemes problémák felfedezésével, a legmodernebb alkotói módszerek és eszközök sikeres alkalmazásával, és nem nélkülözi a társadalmi haladás iránti elkötelezettséget sem.” Könyvében ezt csak részben sikerült alátámasztania, épp azért, mert nem törekszik a teljes felmérésre. A továbbiakban röviden leírja Vargas Llosa írói pályafutását, ízelítőt ad a róla megjelent, főleg spanyol nyelvű irodalomból. A legnagyobb figyelemmel Oviedo felé fordul, mert úgy véli, talán ő közelíthette meg legjobban Vargas Llosa világát. Haraszti, nyilatkozata szerint, könyvét azért írta, mert az eddigi kritika a megalázás problémájának Vargas Llosa műveiben nem szentelt kellő figyelmet, pedig szerinte ez a probléma a perui író műveinek kulcsa. A félreértések elkerülése végett már a bevezetőben megadja a megalázás általa megfogalmazott meghatározását: „Megalázásnak nevezem azt az osztály-társadalmakra jellemző folyamatot, állapotot, egyéni és társadalmi viszonylatot, amely akár erőszakos, akár békés módszerek és eszközök olyan kombinációjának alkalmazásából adódik, amelynek célja az egyén, egy társadalmi réteg vagy osztály függő helyzetének biztosítása és kifejezésre juttatása, végső soron közvetett vagy közvetlen kizsákmányolásuk érdekében.”

Haraszti könyvének java részét négy Vargas Llosa-mű elemzése teszi ki. Ezek *A város és a kutyák*, a *Kölykök*, *A Zöld Palota* és a *Négy óra a Catedralban*. Az első kettővel egy fejezetben foglalkozik, a harmadikkal és a negyedikkel két külön részben. *A város és a kutyák*ban Haraszti szerint Vargas Llosa a megalázás közvetlen formáit teszi vizsgálat tárgyává. A hősök e műben tudatosan élnek át az elembertelenedéshez vezető megalázást. Egy másik megállapítása szerint a megalázás személyiségromboló hatása minden szereplőnél tapasztalható, kimutatja az erőszakra való reagálás különböző változatait. Ez a regény a megalázás folyamatát ábrázolja, a *Kölykök* című kisregény pedig egy megalázott sorsát.

Ennek a fejezetnek a címe A megalázás az ifjúság körében, míg a következő A megalázás az indián tömegek proletarizálódási folyamatában (tárgya *A Zöld Palota*). Ebben a szerző közvetlenül utal vizsgálódásainak eredményeire. Arra a megállapításra jut, hogy ebben a regényben „a szereplők másképpen érzékelik a megalázást és annak következményeit”, mert a „megalázást magától értetődőnek tartják, s nem is tiltakoznak ellene”. Ez alacsony tudatszintjükkel magyarázható, a lét és tudat közötti fáziskülönbéggel. E fejezet központjában az indiánkérdés áll. Haraszi helyesen ismeri fel, hogy a regényben „Vargas Llosa nem a proletarizálódás pillanatát, hanem folyamatát mutatja be”. Az indiánok esetében a civilizálódás egybeesik a proletarizálódással, a kőkorszakból a kapitalizmusban lépnek. A perui kapitalista rendszer megalázáson és lenyomáson alapszik — ezt a végső megállapítást vonja le Haraszi a *Négy óra a Catedralban* tanulmányozva. Szerinte olyan politikai regény ez, amely a magánélet felől közelíti meg a politikai rendszer lényegét. Ezért a négy főhős életútját, nézeteit elemzi, s megállapítja, hogy Bermudez „a korrupció felszentelt papja” (Oviedótól vett meghatározás), Fermin Zavala az oligarchia képviselője (példa arra, hogy „a függőség és megalázás rendszere mindenkit, még fenntartóit, haszonélvezőit is lealjasítja”), Santiago Zavala sehova nem tartozó értelmiségi (Haraszi szerint sorsa Peruéval párhuzamos, az ő magatartásának megvilágításában jutott el a szerző a legmélyebbre) és Ambrosio vidéki, passzív proletár, mások akaratának eszköze, akaratától megfosztott rabszolga-gyilkos. Az összefoglalásban Haraszi Zuzsa megismétli legfontosabb tételeit: „A megalázást Vargas Llosa számtalan megjelenési formájában dolgozza fel műveiben, s az alapjaiban tükrözi a kizsákmányoláson alapuló társadalom törvényeit”, illetve „A megalázás az, amely a vezérgondolat szerepéhez jutva Vargas Llosa irodalmi koncepcióját és regényeinek formarendszerét meghatározza”. A könyvet Vargas Llosa magyar nyelven megjelent műveinek jegyzőke és névmutató zárja.

Haraszi a négy említett alkotás elemzésekor egyetlen (vitatható) módszert alkalmaz, önmagában záruló kört képez, amelyben észrevételeinek helyességét igyekszik bizonyítani. Minden fejezet élén rövid és magvas általános megállapításokat közöl a perui társadalom és azon túl a kapitalista társadalom törvényszerűségeiről. Ezt követi a megalázás motívumának elemzése. Megállapításait számtalan regénybeli idézettel támasztja alá. Haraszi meggyőző szándéka igazán imponáló. Elemzéseit azzal zárja, hogy kutatásai igazolták a bevezetőben felsorolt társadalmi igazságokat. Így az olvasó arra a következtetésre juthat, hogy az elemzés eleve szükségtelen, hiszen az irodalmi alkotás csak illusztrációja a társadalmi folyamatoknak. Ugyanakkor a Vargas Llosáról kapott kép sem teljes (bár erre a szerző nem is vállalkozott), mert a könyv szinte csak a művek tartalmával foglalkozik. Nagyon is hiányolhatjuk a művek teljesen újszerű formáinak elemzését. Ismerve Vargas Llosa műveinek mo-

tívumgazdagságát, joggal tehetjük fel a kérdést: vajon éppen a megalázás az a központi probléma műveiben, amelynek tisztázása egyszeriben érthetővé és világossá teszi számunkra az író mérhetetlen gazdagságát? Maradjunk adósak a válasszal, de helyette mondjuk ki, hogy Haraszi vizsgálatai nyomán kibontakozik előttünk ugyan Vargas Llosa, a társadalombíráló, azonban elvész Vargas Llosa, a művész. Tudniillik elmaradt az a nehéznek ígérkező elemzés, ami fényt deríthetett volna a perui író irodalmi eszközeinek hihetetlen összetettségére.

*

Kulin Katalin nevét a *Nagyvilágból* ismerhetjük. Jó néhány, kortárs latin-amerikai próza újdonságait ismertető írással jelentkezett már. Várható volt, hogy egyszer megkísérli az összefoglalást. Erre a legalkalmasabbnak Márquez alakját találta. De könyve nem csak róla szól, jóval többet nyújt: általában a dél-amerikai prózáról, más világrészek irodalmával való kapcsolatairól, a modern próza kifejezőeszközeiről, a mítoszról...

A könyv kilenc fejezetből áll. Az elsőben, az író életrajzára támaszkodva, Márquez írói pályáját vázolja fel. Kiemeli, milyen nagy szerepet játszanak Márquez műveiben főleg a korai gyermekévek élményei és motívumai. Sokat idéz Márquez nyilatkozataiból, megkísérli megfejteni mostani népszerűségének titkát („az olvasóknak megszerezte végre az érdekfeszítő, eseménydús elbeszélés örömét”). Úgy véli, politikus íróvá fejlődött, aki a zsarnokság ellen már nem művészi eszközökkel küzd. A szerző igyekszik bemutatni azt az irodalmi közeget is, amelyből Márquez származik és amelyben alkot. Mert az Elődök és kortársak című fejezet valójában a dél-amerikai próza rövid története. Felsorolja benne a legfontosabb áramlatokat, kiemeli összefüggéseiket az európai irodalommal, rámutat önállósulási törekvéseikre. A fejezet központi alakjai az ún. mágikus realizmus megteremtői: Carpentier, Onetti és Cortázar. Nem elégszik meg azzal a meghatározással, hogy a mágikus realizmus egyenlő a csodás felfedezésével a hétköznapi életben, hanem továbblép, és leszögezi: „Azok, akik a mágikus realizmus irányzathoz tartoznak, a valót akarják mélyebben, teljesebben, sokrétűbben megérteni és művésziileg megfogalmazni.” A fejezet Roa Bastos és Fuentes egy-egy művének ismertetését is tartalmazza. Érdekes, hogy Vargas Llosáról nem szól, mert szerinte nem a fenti vonal folytatója, „más utat látszik követni”. Ez a fejezte tulajdonképpen felkészítés a következő teljesebb megértéséhez, amelynek tárgya az alkotói képzelet folyamatossága Márquez műveiben.

Itt Márquez műveit, mindig a *Száz év magányra* vonatkoztatva, időrendben elemzi. Sokat tudhatunk meg a fejezetből Márquez „műhelytitkeiről”, de a központi téma, a mítosz vizsgálata itt elmarad. Kulin utal rá, hogy Márquez írói módszere lassan bontakozott ki, első elbeszélései-

ben még nem eredeti, de már ezekben is „a racionálisan megragadható világot túlságosan szűk edénynek tartja a teljes valóság befogadására”. Láthatóan vonzódik az anekdótához, a meséhez, a legendához; rajtuk keresztül jut majd el a mítoszhoz. Kulin Katalin itt utal a márquezi írói eljárás egyik legfontosabb vonására: „A valószínűtlenből olyan egész létrehozása, amely behálózza az olvasót és teszi a közvetlenül adottnál igazabb valóság foglyává.” A tárgyalt alkotásokban a szerző igen pontosan mutatja ki a szimbólumok szerepét, Márquez kezdeti racionalizáló törekvéseit. A Baljós óra esetében úgy véli, hogy „a nem egyértelmű írói szándék következtében a téma és az üzenet ellentmond egymásnak”. Kimutatja, hogy Márquez szándéka nem a közvetlen valóság ábrázolása, mert az arról kialakított szemlélete, „... arra kényszerít bennünket, hogy a már általa első fokon elvégzett elvonás alapján újabb, immár másodfokú elvonást hajtsunk végre”.

A mítoszteremtés okai és jegyei című következő fejezetben újra több alkotóra terjed ki a szerző vizsgálódási köre: Faulknerre, Onettire, Rul-fóra és Márquezre. Minden kétséget kizáróan az egész könyv legfényesebb részei közé tartozik ez, mert nemcsak a fenti négy alkotó művészetéről kapunk benne eredeti és lényegbevágó információkat, hanem a modern prózáról általában. Márquezei kapcsolatban Kulin a következő megállapításokhoz jutott: „Márquez a *Száz év magányt* teljes egészében a mítosz ciklikus és determinista szemléletéből következő ismétlés elve alapján szerkesztette. Hőseinek végzete a magány. Márquez szerint minden ember közös állapota, hogy képtelen a szeretetre és a másik emberben való részesülésre. Alakjait azért tekinti hősöknek, mert elviselik a magányosság okozta szenvedéseket.” Márquez új módszert — az anakronizmust és nosztalgiát — vezet be a múlt aktualizálására és a múlt, jelen és jövő egybeolvasztására. Egyébként a szerző szerint a mítosz titokatoszférájának felkeltésére a fenti négy író a következő módszereket alkalmazza: a csodás elemek, a hipnotikus prózát és az inkompetens narrátort. Ezeket külön-külön tárgyalja, és a művekből vett idézetekkel gazdagon illusztrálja. Lássuk, hogyan magyarázza Márquez hipnotikus prózáját: „Nem csak a mondat szintjén, hanem a regény szintjén is a szereplők, az események, a helyzetek, a motívumok és a mondatok ismétlésével és a már-már áttekinthetetlenül gazdag történnel. Így az olvasót bájolja a lét teljességében részesíti és nem csak szellemileg, hanem érzelmileg is olyan történet szereplőivé avatja, amely reprezentatív jeilegénélfogva egyúttal az emberiség története is.” Egyébként a *Száz év magány* tele van történelmiüldősik-halmazással, a szereplőknel Márquez az idő-síkok keverésére a nosztalgiát választotta, s ennek eredménye a múlt és jelen pillanatnyi interferenciája, átfedése. A nosztalgiát Kulin igen találóan így definiálja: „Nosztalgia valami olyasmi iránt ébred, amit félig élünk meg vagy megéltünk félig értettük meg, s amit később magányosságunk tükrében szemlélünk.”

A következő fejezet (Mi a mítosz?) bemutatása felborítaná ismertetőnk egyensúlyát, mert, elméleti intermezzo iévé, nehezen illeszthető a könyv többé-kevésbé logikus felépítésébe. Az olvasótól a témára vonatkozó rendkívüli ismereteket követel meg. Az elvont, példákkal nem illusztrált, eszmefuttatás véleményem szerint külön tanulmány. Ellenben annál konkrétabb a következő rész, amely a *Száz év magány* mítoszrendszerét elemzi. Alapmítoszának Kulin a vérfertőzést és a gyilkosságot véli. Szerinte „Márquez a *Száz év magány*ban olyan mítoszt teremt, amely sajátosan latin-amerikai és általánosan XX. századi kérdésfeltevést tükröz (követi az ember elidegenedéséhez vezető útját)”. Úgy találja, nem családregényről van szó, hanem a nagány kérdéséről. Kimutatja, hogyan épülnek be a regénybe különböző népek és korok mítoszelemei. Leszögezi: „A *Száz év magány* üzenete szerint a magány ellen, a közösségért folyó küzdelem önmagában vett érték, maga az emberi élet, amely mindig és mindenkor szent.” Ez a fejezet a könyv magva. Igen pontos és érvek sorával meggyőzően alátámasztott észrevételeket tartalmaz. A szerző ügyesen vált a konkrét elemzésből az általánosba és fordítva. Fejtegetésein keresztül sok titok megoldódik, feltárul Márquez regényének rendkívüli mélysége, gazdagsága, szépsége és értéke.

A következő fejezet (García Márquez és a szürrealizmus) kulcsot ad Márquez elbeszéléseinek értelmezéséhez, de még mindig vissza-visszatér a *Száz év magány*hoz. Márquez sokban hasonlít az európai szürrealistákhoz (az írói szabadságot tartja legfőbb céljának, s ennek megvalósításában képzelete a mozgatóerő). Novelláiban gyakran játszik az olvasóval, de a fekete humort nem kedveli. Márquez modernségének titkát nehéz megfejteni, egyik ilyen titka a szerzőt ihlető képben keresendő, vagy ahogyan Kulin állítja: „Az író nem cselekményekben gondolkodik, hanem a feltörő képeket fűzi egybe.” Így lett egy kép *A pátriárka alkonya* ihletője. Ezzel a regénnyel foglalkozik a könyv utolsó fejezetében (Hatalom és nemlét). Ebben a „mítoszban” a végzetet az elnöki hatalom személyesíti meg, amelynek szorításából nincs menekülés: „... az a hatalom, amelyet művében ábrázolt, megállítja a mozgást, kizárólagos célja önmaga fenntartása és ezért az élet tagadása, vagyis maga a nemlét.” A mű alapos elemzésekor Kulin felfedi a szeretet és remény csíráit is. A kötetet Márquez műveinek bibliográfiája zárja, beleértve a magyarul megjelent köteteket és a vonatkozó irodalmat is.

Kulin Katalin könyve nemcsak azért fontos mű mert értően elemzi korunk egyik legizgalmasabb és legértékesebb alkotójának munkásságát, hanem azért is, mert jelentősen hozzájárul a modern próza megértéséhez.

VARGA István

SZÍNHÁZ

BÁBUK A NÉZŐTÉREN ÉS A SZÍNPADON

A színház, bevallja ezt, vagy szemérmesen igyekszik eltitkolni, fél szemmel mindig a közönséget figyeli. Akkor is, amikor hatalmas eszméket görgető drámáknak próbál alkalmas színpadi csomagolást találni, s akkor is, amikor mulattató szándékkal hatásos megoldásokat szerkeszt egymást követő sorba; mindig a közönség reagálásának bekalkulásával készíti előadásait. Tehát állandó színházi kérdés: mi lesz a nézőtérén? Döbbenet vagy harsány hahota fogadja-e az est színészeit? A közönség a színházi függőség—függetlenség kettősségének, ennek a nélkülözhetetlen és mégis — vagy épp ezért? — keserves meghatározó, feloldhatatlan viszonyoknak az alapja, kiváltója.

Hosszú története alatt a színház megpróbált nemegyszer függetlenedni a közönségtől. Az igazi, termékeny színházi korszakok azonban azok voltak, melyekben a színház a maga javára próbálta hasznosítani a közönségtől való függőségét.

Anisztophanész vígjátékának szereplői úgy folytattak dialógust a közönséggel, hogy név szerint szólítottak, gúnyoltak egy-egy erre rászolgált nézőt, míg ezen a többiek jól szórakoztak.

Shakespeare-nél nagyobb közönségkiszolgálót aligha lehet elképzelni. Éppúgy komázó, összekacsintó viszonyban volt a saját söröző, zabáló közönségével, mint a commedia dell'arte színháza a városkák tereinek és a vásárok ácsorgóival.

Molière közönségénél aligha volt vérmesebben pfujozó vagy hangosabban lelkesedő.

A modern színháznak is, már évtizedek óta, központi kérdése a közönség megnyerése; közkeletűen: bevonása a játékba, legújabb, divatos kifejezéssel: animálása.

S hogy a közönség mennyire fontos, bizonyíthatja: a színház az utóbbi két-három évtizedben valóban nem válogatott a megnyerés eszközeiben.

Sokkolt és sértegetett és provokált; hízelgett és szemérmetlenül harikirit végzett: lássák, a fény, a csillogás hamis, nem is kell, de igaz a kopott háttérfal, igazak a szakadt függönyök és a reflektorok tartóvasai, felfedte és nem szégyellte a játéktér ürességét; maximális valóságérőséggel akart bizalmas viszonyba kerülni a mindennapok embereivel — a közönséggel.

Előbb lezavarták a színpadon trónoló kiváltságos nézőket, és szigorúan elhatárolták a nézőteret a játéktértől, s azután utánamentek a közönség-

Déry Tibor: Az óriáscsecsemő. Pécsi Nemzeti Színház. Rendező: Szikora János. Tér—Szín—Forma: Kele Judit, Benyovszki István, Rajkay György, Orosz István. Dallam és zörej: Mártha István. Bábtervező: Nagy Ferenc. Hangmontázs: Dobos László. Színészek: Vallai Péter, Dávid Kiss Ferenc, Faludy László, Németh Nóra, Györgyfalvai Péter, ifj. Kőműves Sándor, Kovács Dénes, Bercsi János.

nek, otthagyták a pódiumot, karnyújtásnyira, leheletérzésnyire mellé bújtak.

A cél: egybeforrti a nézőkkel.

A kérdés: hogyan?

Illetve: melyik a legjobb, a leghatásosabb mód annak elérésére, hogy a közönség érzetével találkozzon színész és néző, társulat és közönség?

A különféle próbálkozások sikere mutatja: nincs egyetlen helyes, üdvözítő recept. Mindig, minden egyes alkalommal a társulattól, darabtól, a problematikától — és a pillanatnyi közönségtől függ, jó utat választott-e a színház, hogy a közönségtől való függőségi viszonyát a maga javára fordítsa.

A közönség animálásának kivételesen szép, mert tolakodástól mentes, és mégis fölöttébb eredményes, hatásos változatát láttam Déry Tibor *Az óriáscsecsemő* című művének pécsi előadásán.

Déry szürrealista játéka szereplői közé tíz ember nagyságú bábút is beiktatott. Elképzelése szerint, „ha a bábuk beszélnek, fejük kiemelkedik a törzsből, visszaesik, ha hallgatnak”. Szikora János, a pécsi előadás fiatal rendezője, annak ellenére, hogy a dráma szövegét erősen módosította, főleg rövidítette, a bábukat nem hagyta ki a szereplistáról. De nem a színpadra, hanem a nézőtérre ültette őket.

A széksorokban a helyüket kereső nézők meglepetéssel tapasztalták, hogy egy szürke öltönyös középkorú férfi vagy szerény ünneplőt viselő, hasonlókori nő ül mereven, nem áll fel, amikor ők számozott ülőhelyük felé igyekeznek. Akinek viszont közvetlenül a mozdulatlanul ülő „nézők” mellé szolt a jegyük, néhány pillanat után zavartan vették észre, hogy a szomszéd egészen természetesen viselkedik, nem igazítja a nyakendőjét, nem simítja hátra a haját, nem gombolja ki a kabátját, nem veszi elő zsebkendőjét, nem pillant lopva kezítükrébe, a szeme sarkából nem méri végig szomszédját... Voltak, akik átültek, mert kellemetlenül érezték magukat, voltak, akik, mikor meglátták, ki mellé szolt a jegyük, azonnal másik szabad ülőhely után néztek.

Általában az egész nézőtér a bábukkal foglalkozott, akik éppolyanok voltak, mint mi mindannyian, csak illedelmesebbek.

A bábok még az előadás első perceiben is észrevehetően nézőtéri téma voltak. A színpadi történés azonban lassan feledtette jelenlétüket. Csak akkor vették őket ismét észre, amikor megszólaltak, beleszóltak, a színpadi cselekménybe, válaszoltak a hozzájuk — hozzánk? — intézett kérdésekre. Ezen is meglepődünk, de már nem hatott az első találkozás döbbenetével, valahogy természetesnek vettük, hogy ha a megtévesztésig hasonlítanak hozzánk, akkor beszélni is tudnak.

A szünet után hiába kerestük a széksorokban a bábukat. Eltűntek. Felkerültek a színpadra. Ott láttuk őket a rekeszekre osztott játszótér valamelyik dobozában, ahogy tévét néznek vagy a mosdóban állnak... Egy-egy sor, nézőtér-rész felismerte a saját bábuját, egy-egy néző szomszédját.

Lehet, hogy úgy érezték, csak a véletlenül múltott, hogy nem ők kerültek fel a színpadra. Könnyen megtörténhetett volna. Hiszen a bábok éppolyanok, mint mi.

És a történet is rémesen ismerős.

Azok a dobozszzerű színpadszegmentumok éppolyanok, mint azok a helyszínek, ahol mindennapi életünk zajlik: egy szoba — ágygal, karosszékekkel, állólámpával, egy konyha — vízcsappal, viaszosvászonnal borított asztallal, hokedlikkel, tűzhellyel, rajta étel fő, egy vegyeskereskedés — mindenféle áruval, de főleg sok konzervdobozzal, egy iskolai tanterem — padokkal, csodálkozó szemű, kék-fehérbe öltözött diáklányokkal, egy vonatkocsi hátsó peronja — oldalt a félig lehúzott ablakkal, látszanak az elsuhanó fák és villanykarók, hátul a félig nyitott klozetajtóval, valaki éppen „ül”, és nyögdécselések közepette fejti ki életfilozófiáját, egy telefonfülke — benne valaki telefonál, hátat fordít az egész egyemeletes fülkevilágnak, mással beszél, semmi köze a körülötte levőkhöz, ahhoz a férfihoz sem, aki vonalra várva kitartóan áll a fülke ajtaja előtt, egy üres szoba — benne két melltartóra, bugyira vetkőzött lány olyan mozdulatokat tesz, mint két fonalakkal játszadozó-mórikázó cica, a mellettük levő boxban pedig egy hatalmasra kinagyított papírpénz. Az emeletnyi dobozsor között valahová a távolba vezető, neonvilágítású folyosó — az életdobozok közötti vonatfolyosó — életvonat? — vagy egy dobozszzerű bérház lépcsőházi folyosója.

Olyan helyszínen, ahol a bábok helyett mi is ott lehetünk, sőt napon-ta ott is vagyunk. Éppúgy, ahogy Lajos, az óriáscsecsemő is mi lehetnénk, vagy mi is vagyunk. Azzal a nagy, minden akadályt játszi könnyedséggel legyőzni gondoló ambícióinkkal, törhetetlennek vágyó függetlenségi vágyunkkal, s fokozatos, számunkra észrevétlenül történő behálózottságunkkal, a polgári létforma bénító konvencióival, szabványosodó életünkkel, teljes és feloldhatatlan kiszolgáltatottságunkkal... S mindez alól az sem nyújt felszabadulást hozó kiutat, hogy nekünk is gyerekek születnek, aki szintén azt hiszi magáról, hogy mindenre képes, s nem tudja, hogy mielőtt megszületett volna, mi már jó kalmárok módjára eladtuk őt is, ahogy minket eladtak...

Minden olyan valós, minden olyan ismerős. Minden olyan mindennapi.

Magára ismert a közönség. Úgy érzem, az előadást követő vastaps nem — illetve nem csak — színházi konvenció, több annál, kissé az önmagunkra ismerés és ébredés hálája szólt a tapson át az előadásnak.

Taps közben senki sem gondolt már a bábukra.

Holott sokkal fontosabb szerepük volt, mint statisztikáknak szokott lenni. Az előadás előtt magukra — s így közvetve a soron következő színpadi történetre — irányították a nézők figyelmét, érdeklődést keltek. Majd azzal, hogy a széksorokból felkerültek az életdobozokba, hogy közülünk, mintegy helyettünk kerültek fel, a nézők mindannaapjaival tették azonossá a színpad mindennapi történetét. Részesévé tettek bennün-

ket egy olyan — gondolatilag megalapozott — cselekménysornak, néhány cselekménymozaiknak, amelyek életünk ismert, csak nem eléggé felismert mozzanatai.

Egybeforrasztották a játék- és a nézőteret, közösséget formáltak a színészekből és a közönségből.

GEROLD László

Z E N E

A MINIMÁLIS ZENE

A legújabb zenei törekvések szószólói között legtöbbször La Monte Young, Terry Riley, Phil Glass és Steve Reich neve fordul elő, ugyanis ők az úgynevezett új tonalitás a *minimális zene* első úttörői és népszerűsítői. Főleg Cage tanai hatottak rájuk, ám nem fogadták el őket minden feltétel nélkül, hanem igyekeztek őket felülvizsgálni és újraértelmezni. Rámutattak a kísérleti zene korlátlan lehetőségeinek hibáira; munkájuk ennél fogva az ötvenes és hatvanas években érvényre jutott destruktív irányzatok ellenpólusának is felfogható, amely válasz vagy visszacsapás kívánt lenni az aleatorikára, a véietlenre épülő zenei megoldásokra, amelyek a zenét nemritkán kaotikus zajra vagy néma csendre vezették le. Ők a zenei folyamatok és a zenei anyag tudatos ellenőrzése illetve leszűkítése mellett szálltak síkra — innen az irányzat elnevezése is —, szemben a zenei szakértők többségével, akik a zene és a többi hangjelenség határainak végleges eltörlését szorgalmazták. Abbéli igyekezetükben, hogy a zenét médiumként fogják fel és úgy is viszonyuljanak hozzá, Young, Riley, Glass és Reich új szerkezeti elveket fektettek le, amelyek — tegyük hozzá — nemritkán az egész nyugati zenei hagyománnyal ellentmondtak. Ennek eredményeként jöttek létre Reich, Glass és Riley végtelen ismétlései valamint Youngnak a zeneirodalomban mindeddig páratlan időtartamú, huszonegy órás hanglejátszásai.

Nem árt megemlíteni, hogy Young — George Brecht mellett — az egyik legismertebb Fluxus-zeneszerző volt, Cage zenei elveinek fogyatékoságaira tehát a gyakorlatban ébredt rá. Young és a vele egyívású Riley, Reich és Glass végül is tudatosan vetették el a zűrzavaros, korlátok nélküli zenét, amely a sok idegen hangforrás bevonásával lassacskán a meghatározhatatlanság, sőt nemegyszer az anarchizmus jegyeit vette fel. Újításuk többek között a zenei produkció egészének abszolút leszűkítésére — minimalizálására —, a zenei (hang) anyag tudatos meghatározására és annak végsőkig fegyelmezett folyamatos ismétlésére vezethető le. A minimális zene eredete részben a szeriális zenéhez, pontosabban Webernhez vezet vissza. Ez az ismétlésen alapuló zenei elv Young-

nál a „húzz egy egyenest és kövesd” zenei programjában nyilvánul meg, és azokra a technikai adottságokra utal, amelyeket az ötvenes években keletkezett szeriális műveiben jelölt meg. Young ugyanis már 1957-ben három-négy perces időtartamú hangzások ismétlésére építette szeriális műveit. A hosszú időtartamú hangokat körülbelül egyperces szünetek szakították meg. Ennek a technikának a továbbfejlesztéséből születtek meg azok az alkotások, amelyek Youngot a minimális zene egyik apostolává tették. Közvetlenül a Fluxusból való kiválása után keletkezett *X Henry Flintnek* című műve például arról nevezetes, hogy Young megállás nélkül körülbelül hatszázszor üt az üstre, összhangban egy korábbi nyilatkozatával, mely szerint az ismétlés ellenőrzést, szigorúságot fejez ki, és határtalan önfegyelmet igényel.

1964-ben Young olyan végeláthatatlan szukcesszív művek terveit fektette le, melyeknek előadásához napokra, évekre, sőt egy egész emberöltőre lett volna szükség. Ennek érdekében alapította meg *Az örök zene színháza* nevű előadói együttest, amely kizárólag az ő alkotásaira fektette jövőjét. 1963-ban, egy New York-i padlásszobában rendezte be Young és Marian Zazeela az *Álmok házát*, ezt a különleges, zárt élet- és alkotóteret, amely tulajdonképpen a mindennapi életvitel terének és az alkotás terének az ötvözete volt, arra hivatva, hogy lehetővé tegye Young vég nélküli műveinek folyamatos előadását és a mesterséges időméréstől való teljes megszabadulást. Ez a helyiség egyben az Örök zene színházának gyakorló- és hangversenyterme volt, 1966-ban pedig Young megszakítás nélküli elektronikai hangkörnyezeté képezte ki és fényforrásokkal szerelte fel. A periodikus hanghullámok környezete 1966 szeptemberétől egészen 1970 januárjáig dolgozott megszakítás nélkül; Young a nap huszonnégy óráját meghatározott frekvenciasávok reprodukálására használta, miközben alkotott és a legközönségesebb napi teendőket végezte. 1969-ben Young müncheni, antwerpeni, houstoni, New York-i, torinói, kasseli, kölni és római galériákban és kultúrintézményekben mutatta be az Álmok házána rövidített változatát (négytől száz napig terjedő periódusokban). A szakemberek egyöntetű megállapítása, hogy Young vitathatatlan érdemei mindenekelőtt bizonyos pszicho-akusztikus eljárások kísérletezésében, meghatározott hangcsoportok meglehetősen hosszú hangzásidejének kijelölésében, állandó hangértékek bevezetésében és a megszakíthatatlan hangfolyamatoság megvalósításában rejlenek.

Young munkásságának tapasztalatához kötődik Terry Riley rögtönzések szólozenéje, amely magnetofonok, hangkésleltető berendezések és több kanálisos hangreprodukciós eszközök segítségével sokszorozza meg önmagát. Riley — Younggal és Reichel ellentétben — nem oly szigorú; minimális zenei darabjaiban bizonyos fokú rögtönzést, spontaneitást is megenged, amit azzal magyarázhatunk, hogy korábban jazzt adott elő, tehát jobban hajlott a szabadabb, kötetlenebb formák felé. „Ő elsődlegesen komponáló előadó és rögtönző, nem pedig komponáló zeneszerző”,

jegyzi meg Michael Nyman. Riley, aki mindig is idegenkedett a magnetofonzenétől és az asztal melletti kottajegyzéstől, állandó muzsikálás mellett apró cédulákra jegyezte zenei ötleteit. Hangjegyzeteinek ilyképp csak emlékeztető funkciójuk volt az egyéni rögtönzésekben, sőt nem is biztos, hogy a leírt, rögzített zenei forma lett a végső eredmény. Egy-egy szerzemény előadásmódját nemegyszer az adott technikai eszközök határozták meg. Bármilyen változásokon esett is át valamelyik Riley-szerzemény, a modális hangok készlete mindig közös maradt, ami eleve kizárta annak a lehetőségét, hogy az előadás elektronikus rögtönzésekbe csapjon át, vagy hogy végső kimenetelét ne lehessen előrelátni. Bizonyos alapvető szabályok Riley zenéjében is fellelhetők; csakis nekik köszönhető, hogy a szerzemények a minimális zene határán belül maradnak.

Steve Reich zenei elve a fokozatos folyamatosság. A minimális zene többi képviselőjének alkotásaiban megnyilvánuló permanens folyamatosság itt már lelassulva, lépcsőzetesen — szinte a fázisokat megkülönböztetve — valósul meg, úgyhogy Reich a zenei mű előadását és hallgatását a homokóra homokjának finom lepergésével hozza párhuzamba: a mű hallgatása akarva-akaratlan is a lelassított folyamatra irányítja a figyelmet. Reich igyekezete a zenei alapanyag kiválasztására és az annak leginkább megfelelő folyamat kiépítésére irányul, intervenciója tehát csak addig terjed, amíg a zenei folyamat be nem indul. A minimális zenében gyökeret vert teljes ellenőrzés és egy fajtájáról van tehát szó, ahol a zenei anyag meghatározott folyamatok által történő átminősítésével az eredmények csak névlegesen ellenőrizhetők. Ebben a folyamatban a hangok az események szándékosságától függetlenül önmaguk akusztikus okaiként bonyolódnak. Rileyvel szemben, Reichnél nincs helye a rögtönzésnek, az ő előadásmódja túlságosan is mechanikus. Reich kiemeli, hogy az effajta zene nem lehet az előadó pillanatnyi tudatállapotának kifejezője, legalábbis nem a külső világ reflektálódásának visszahatásáról kell beszélni. A művek előadása közben az előadók tudata semmilyen külső hatást sem fogadhat be — vagyis semmi köze a kívülről jövő totalitánis politikai ellenőrzéshez —, egyedül a jókik légzés- és tudatellenőrzésével összevethető, lelassított zenei folyamatokhoz adaptált belső tudati tevékenység kivételéseként fogadható el.

Younghoz, Rileyhez és Reichhez hasonlóan Phil Glass is elveti a pápíron való komponálást az élőben való muzsikálás közvetlen tapasztalati előnye végett. Emellett a távol-keleti népek zenéjének hatását sem tagadja, akárcsak Young. Ez azonban a minimális zene többi képviselőjéről is elmondható, akik a hangfolyamatot kivétel nélkül alanyként, nem pedig zenei forrásként határozták meg. A minimális zene újat hozott abban is, hogy igyekezett semlegesíteni a Cage-féle mellékszövegek titokzatosságát. Így az irracionálisnak semmilyen helyet sem biztosított a zenei folyamatban, bár a végsőkig ésszerűsített és ellenőrzött hangfolyamatok előreláthatatlan mellékhangjaiból és zörejeiből így is elég megha-

tározhatatlanság, véletlenszerűség adódott. A minimális zene tehát az ötvenes és hatvanas évek destruktivitásának megzabolázását iktatta programjába, ami — úgy tűnik — több-kevesebb sikerrel meg is valósult. Újat hozott a zene abban is, hogy hatványozottan szorgalmazta más művészi ágazatok szintézisének tapasztalati alkalmazását, ami mindenképp előttr egy újfajta minőség körvonalazásában öltött alakot. Másrészt a minimális zene darabjait nem hangversenytermekben, hanem galériákban adják elő, ezzel is hangsúlyozva a vizuális művészettel való rokonságot, s nem utolsósorban azt, hogy itt élő, történő előadásról, nem pedig partitúrák reprodukálásáról van szó.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

JEGYZŐKÖNYV

az 1978. évi Híd Irodalmi Díj odaítéléséről

A Híd Szerkesztő Tanácsa által kinevezett bíráló bizottság (Ács Károly, Bányai János elnök, Beretka Ferenc, Gulyás József és Vajda Gábor) 1979. március 8-án és 16-án megtartott ülésein megvizsgálta a jugoszláviai magyar írók 1978. január 1-étől december 31-ig megjelent műveit (Bori Imre: *Krúdy Gyula*; Bori Imre: *Fehér Ferenc*; Böndör Pál: *Vérkép*; Brasnyó István: *Álom*; Brasnyó István: *Másként s másként*; Dávid András: *Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök*; Fehér Ferenc: *Madarak folyója*; Fenyvesi Ottó: *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon*; Garay Béla: *Festett világ*; Hódi Sándor: *Lételemény és valóság*; Juhász Géza: *Majtényi Mihály*; Jung Károly: *Az emberélet fordulóí*; Kalapis Zoltán: *Bánát könyve*; Kossa János: *A mi nyelvünk*; Ladik Katalin: *Mesék a hétfejű varrógépről*; Lőrinc Péter: *Pirkadás*; Molnár Mária: *Szobalány voltam Londonban*; Németh István: *Hajnali utazás*; Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig*; Székely Tibor: *A pápuák földjén*; Varga Géza: *Én így adom vissza*; Varga Zoltán: *Hallgatás*; Zákány Antal: *Közel a Nap arcához*).

A bíráló bizottság úgy döntött, hogy az 1978. évi Híd Irodalmi Díjat Varga Zoltánnak ítéli oda *Hallgatás* című könyvéért.

A kisregényeket (A szentségtörő, a Lakoma és a Hallgatás) valamint elbeszéléseket tartalmazó *Hallgatás* ember- és történelemszemléletével, formai érettségével, írói és irodalmi szempontjainak kiműveltségével, nyelvének gondosságával teljes és koherens epikai világképet alakított ki, amelynek történelmi vonatkozásai a jelen idő világaival, etikai és intellektuális kérdéseivel érintkeznek. Varga Zoltán könyve ezekkel az erényeivel kiemelkedik az elmúlt év könyvterméséből, ugyanakkor prózafirásunk csúcsa is.

Újvidék, 1979. március 16.

A bíráló bizottság:

Ács Károly s. k.
Bányai János s. k.
Beretka Ferenc s. k.
Gulyás József s. k.
Vajda Gábor s. k.

ÚJVIDÉKI KIÁLLÍTÁS A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉVFORDULÓJÁRA. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hatvanadik évfordulója tiszteletére március 20-án, Újvidéken, a Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeumban dokumentumkiállítás nyílt, amelynek anyagát mintegy kétszázötven korabeli dokumentum fénymásolata képezi. A kiállítási anyag nagy része a budapesti Magyar Munkásmozgalmi Múzeumé.

A kiállítás megnyitóján Ljubiša Stankov Zemba, a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottsága marxista neveléssel és politikai tudományokkal foglalkozó központjának igazgatója méltatta az 1919-es magyarországi eseményeket és a Magyar Tanácsköztársaságnak a jugoszláv népek mindinkább kibontakozó munkásmozgalmára tett hatását, s szólt annak jelentőségéről, hogy a jugoszláv népek és nemzetiségek nem is kis számban vettek részt a magyarországi forradalomban.

„Az internacionalista proletárszolidaritás viharos megnyilvánulásának közepette országunk munkásai és parasztjai is jelentősen hozzájárultak ennek az időszaknak a forradalmi történéseihez — mondta Ljubiša Stankov Zemba. — Harcot folytatva a maguk talaján a monarchista-burzsoá klikkel, Vajdaság, Horvátország, Szlovénia, Bosznia és Hercegovina forradalmasított tömegei forradalmi tettekkel és mindennapi aktivitással bomlasztották és gyengítették a burzsoá hatalombitorlók erejét, mind a saját országukban, mind nemzetközi viszonylatban. Sztrájkok és zendülések, tüntetések és kiterjedt agitációs-propagandatevékenység, fellázadt munkások és parasztok meghódította községek egész sora, egyházi birtokok és nagybirtokok elleni támadások, a polgári politikai pártok képviselőivel való különféle összecsapások és más hasonló megmoz-

dulások voltak nemzeteink és nemzetiségeink munkásmozgalmának az alapja, hogy megszabaduljanak a szociáldemokrata hagyományok béklyóitól, és a forradalmi-internationalista irányvétel szocializálásának, az új forradalmi tudat kialakításának, és egy új egységes forradalmi politikai párt megalakításának az útjaul szolgáltak hazánkban. Az oroszországi és magyarországi forradalom kétségkívül hozzájárult a forradalmi internacionalista folyamatok fokozásához a mai Jugoszlávia országaiban, de egyszersmind előnyt is jelentett az általuk nyújtott nagyfokú politikai támogatás és cselekvőkészség.

Semmivel sem kisebb jelentőségű, hogy országunk egyes nemzeteinek és nemzetiségeinek proletárjai részt vettek a magyarországi forradalomban. A Jugoszláviából származó harcosok bekapcsolódása a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi alakulataiba — különösen az első jugoszláv, illetve az első és a második balkáni zászlóalj, a határőrség tizenötödik gyalogezrede, a magyar Vörös Hadsereg második hadosztálya — annak az internacionalista tudatnak tettekben való megnyilatkozása és megdönthetetlen bizonyítéka volt és maradt, amely az egységes és megbonthatatlan osztályérdek ragyogó példája. A budapesti jugoszláv kommunista frakció aktivitása, a *Crvena zastava* című lap kiadása, a jugoszlávok részére szervezett számos agitátor-kiképző tanfolyam forradalmáraink felkészítésének nagy iskolái voltak a saját országukban való harcuk megvívására. (...) Munkásmozgalmunk büszke arra a megdönthetetlen történelmi tényre, hogy harcolva saját országában a gazdasági-szociális, politikai, nemzeti és kulturális kérdések forradalmi megoldásáért, sikerült megátolnia, lehetetlenné tennie és megtörnie a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság katonai-monarchista kor-

mányklikkjének a Magyar Tanácsköztársaság és a Szovjet Oroszország iránti magatartását” — mondta egyebek között Ljubiša Stankov Zemba.

A Magyar Tanácsköztársaság évfordulójára rendezett kiállítást az elkövetkező hónapokban Vajdaság számos városában bemutatják. Útiránya a következő lesz: Szabadka, Zombor, Pancevo, Zenta, Topolya, Becse, Kaniza, Törökbecse és Kikinda.

KEVÉS JO KISFILM. Ha majd egyszer, mondjuk, úgy ezer év múlva, valaki a 26. belgrádi kisfilm-fesztivál produkciói alapján szeretne képet alkotni jelenünkről, megtudhatja, hogy a tej és a tejtermékek nagyon egészséges élelmiszer, hogy gyapjúból sok mindent lehet kötni, hogy a teherautó kitűnő szállítási eszköz... Tudomást szerezhetne arról, hogy Belgrádnak is van supermodern palotája, a Savaközpont, gyönyörködhetne szép népviseletekben, faluról jött helenarubinstein-lányokban, láthatná Szentendre régi épületeit és öreg balett-tanárnőket, miként tanítják a gyerekeket. Körülbélül ezekkel az ironikus szavakkal kezdi méltatását Vojin Vitezica a *Književne novine*-ben a szemlén látotakról. S nem ő az egyedüli, aki bánálisnak, érdektelennek és mindenekfölött színvonaltalannak látta kisfilmjeink seregszemléljét. A szervezők igyekezete, hogy csak jó produkciók bemutatását engedélyezzék, még annak árán sem sikerült, hogy a 145 benevezett filmnek több mint felét szelektálták, és a négyféle műfajú alkotások közül mindössze 66-nak adtak helyet. Valóban érdekes és izgalmas kisfilm mindössze néhány volt. Ilyen Stepan Zaninovićnak a dolgozó igazságtalan legradálásáról szóló, Minden jó, ha a vége jó című filmje, valamint Miro Mikuljan Mi lesz Ádámmal? című alkotása, amelyben egy öreg földműves kérdez sok okosat a bután, illetve frá-

zisokkal válaszolató közgazdásztól. E két mű szól csak igazán a film nyelvén érdekesen és izgalmasan.

Az animációs filmek kategóriájában az idén csupán a zágrábi alkotók munkái érdemelték figyelmet. A többiek annyira mögöttük maradtak, hogy valóban nem is voltak versenyképesek. A zsüri nem is tehetett mást, mint a zágrábiaknak ítélni a díjat. Borivoj Dovniković A járás iskolája, Zdenko Gašparević a Santemania és Joško Marušić a Perpetuo című filmért kapott díjat.

Az újvidéki Neoplanta tíz benevezett alkotása közül hatot iktattak versenyműsorba, s ez már magában figyelemreméltó eredmény. Aleksandar Đorđević filmjét, a Szökés a rabságból címűt a reprezentatív műsorban láthatta a közönség, és sikere volt Nikola Majdak filmjének is, A csend világának. Témája: az ember és környezetének viszonya. A fesztiválra küldött filmek szerzői között egy új névvel is találkoztunk. A filmvágóként ismert Vékás Éva ezúttal szerzői minőségben szerepelt. Alkotásának címe: *Sus domesticus*.

VICSEK KÁROLY ÚJ FILMJE. Sorrendben második játékfilmjét kezdte meg április első hetében Vicsek Károly rendező. Március végén az újvidéki Neoplanta kinevezte a film tanácsát, s ezzel meg is kezdődött a Deák Ferenc szövegkönyve nyomán készülő játékfilm forgatása. Témájáról csupán annyit árultak el, hogy a film vagyontkizsgálást tárgyal. A főbb szerepeket Stole Arandelović, Eva Ras, Slobodan Dimitrijević, Mića Tomić, Stevan Gardinovački és Romhányi Ibi alakítja. A film munkacíme: *Védelmi kilövés*.

Vicsek Károly ugyancsak Deák forgatókönyve alapján készítette öt évvel ezelőtt a Parlag című filmet, közben több tévéfilmet és kisfilmet forga-

tott, amelyekkel ma tartományunk első számú filmrendezőjeként tartjuk számon.

A NYELVMŰVELÉS TARTALMASSÁGÁÉRT. Közgyűlésre készül a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület tizenhat alosztálya és több mint tízezres tagsága. A közelgő közgyűlés célja, hogy a küldöttrendszernek megfelelően szerveződjön át, s meghozza szakmai tevékenységének munkaprogramját. Bővítik a terminológiai, a pedagógiai és a beszédművészeti szakosztály feladatait, s javaslatot tesznek egy előadókat tömörítő aktíva létesítésére. A nyelvészek és közéleti dolgozók alkotta aktíva nyelvművelő előadásokat tartana, és szakmai kérdésekben szolgálna útmutatással. Az egyesület tovább kívánja fejleszteni a *Magyar Szóban* havonként megjelenő rovatát, a Nyelvművelőt, részt kíván venni a nyelvműveléssel kapcsolatos egyéb rendezvényeken, mint például a *Jó Pajtás* hagyományos versenye, a Szenteleky- és a Szarvas Gábor-napok, s szorosabbra kívánja fűzni kapcsolatait a Vajdaságban élő többi nemzetiség nyelvművelő egyesületével.

MÁK FERENC SINKÓ-DÍJAS. Mák Ferenc sorrendben a tizedik Sinkó-díjas fiatal irodalmárunk. Az erről szóló döntést a Danyi Magdolna, Podolszki József és Thomka Beáta összetételű bíráló bizottság hozta, hangsúlyozva, hogy a díjazott huzamosabb ideje folytatott sokrétű kritikai tevékenységével érdemelte ki az elismerést. „A díjazott irodalmi bírálati és tanulmányai sajátos problémáérzékeléséről, elmélyültségről tanúskodnak. Mák Ferenc rendszeresen megjelenő színi- és tévékritikáit pedig credeti meglátások jellemzik. Az eddigi publikált munkák egy alakulóban le-

vő, de ítéleteit mind nagyobb felelősséggel és igényességgel megfogalmazó kritikus koncepciót körvonalalznak” — áll a bíráló bizottság jelentésében.

ÁLLANDO KIÁLLÍTÁSA LESZ A VAJDASÁGI MÚZEUMNAK. A több mint 130 éves múltú, ma Vajdasági Múzeum néven ismert intézmény nemrégiben közzétett javaslata szerint Vajdaság embere címmel állandó kiállítást szándékozik nyitni. E sokoldalú múzeumi kiállítás célja az lenne, hogy bemutassa a mai tartomány területén a történelem folyamán egyenest váltó, majd végleg megtelepülő összes népek és etnikai csoportok anyagi és szellemi kultúrájának folyamatos fejlődését és sajátosságait. Ennek az evolúciós folyamatnak a kíséretét a kiállítás az őskorral kezdené, s természetesen a szélesebb európai összefüggések szemszögéből vizsgálná. A kiállításnak régészeti, történeti (politikai és művelődéstörténeti), iparművészeti és néprajzi osztálya lenne. Az elképzelés szerint a kiállítás anyaga Vajdaság valamennyi múzeumának összefogása nyomán állna össze.

JUGOSZLÁV TÉVÉFILMEK MONTE-CARLOBAN. Az ideai monte-carlo-i tévéfesztiválon két jugoszláv alkotás részesült elismerésben. A múlt évi portorozi fesztivál győztese Andrej Hrieng A bolond festő című alkotása (rendezte Mitjaž Klopčič, főszerepben Polde Bibič) közönségdíjat kapott, s ugyancsak a közönség részesítette elismerésben Szeles Károly Tizenhárom restőr a bürokrácia ellen című újvidéki riportfilmjét. A riportfilm az olaszországi Bordigherában készült Póth Imre operatőr segítségével, s mint a film címe is jelzi: a bürokráciáról szól, szöveg nélkül, a némafilm és a karikatúra segítségével.

HAGYOMÁNY

Bela Duranci: Magyar Ede (1877—1912) 516

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bányai János: Hogyan válik a tétel mozgássá (Varga Zoltán: Hallgatás) 521

Bányai János: Másként, vagy ugyanúgy? (Brasnyó István: Másként s másként) 525

Beretka Ferenc: Tüzet okádnak-e a külvárosi sárkányok? (Vidosav Stevanović: Periferijski zmajevi) 528

Szombathy Bálint: Konkrét vizuális költemények (Slavko Matković: Knjiga) 530

Varga István: Közvetítők dicsérete (Haraszti Zsuzsa: A megalázás problematikája Mario Vargas Llosa regényeiben; Kulin Katalin: Mítosz és valóság) 532

S z í n h á z

Gerold László: Bábuk a nézőtéren és a színpadon (Déry Tibor: Az óriáscsecsemő) 538

Z e n e

Szombathy Bálint: A minimális zene 541

KRÓNIKA

Jegyzőkönyv az 1978. évi Híd Irodalmi Díj odaítéléséről 545

Bordás Győző: Újvidéki kiállítás a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójára; Kevés jó kisfilm; Vicsek Károly új filmje; A nyelv-művelés tartalmasságáért; Mák Ferenc Sinkó-díjas; Allandó kiállítás a Vajdasági Múzeumnak; Jugoszláv tévéfilmek Monte-Carlóban 546

A 417. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1979. április. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., tel.: 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.